tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

100. DOĞUM YILDÖNÜMÜNDE HASAN ÂLİ YÜCEL

ADALAR'DA SON USKUMRU

SELÇUKLU CİHAD'I VE SÜNNİ DİRİLİŞİ

HARŞİT VADİSİ'NE BİR GEZİ

İLETİŞİM YAYINLARI
EKİM 1997 • CİLT 28 • SAYI 166
KDV DAHİL 350.000 TL

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

100. DOĞUM YILDÖNÜMÜNDE HASAN ÂLİ YÜCEL

ADALAR'DA SON USKUMRU

SELÇUKLU CİHAD'I VE SÜNNİ DİRİLİŞİ

HARŞİT VADİSİ'NE BİR GEZİ

İLETİŞİM YAYINLARI
EKİM 1997 • CİLT 28 • SAYI 166
KDV DAHİL 350.000.- TL

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EKİM 1997 • CİLT 28 • SAYI 166

4 *Zeki Arıkan*
Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci

13 *Kurtuluş Kayalı*
Bir Türk Aydınının Trajik Portresi

19 KRONOLOJİ
Murat Koraltürk
Hasan Âli Yücel (1897-1961)

22 *Cemil Koçak*
Öner-Yücel Davâsı

31 ALBÜM
"Her Ömrün Hikâyesi Bir Masaldır..."

35 *Aslan Kaynardağ*
Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları

41 *Antonio Jurado-Aceituno*
Sünnî Dirilişi Üzerine Bir Gözlem

45 *Nejat Gülen*
Adalarda Balıkçılık Son Uskumru

51 *Feridun M. Emecen*
Harşıt Vâdisi'ne Bir Seyahat

56 *Mehmet Başaran*
Bağcılık ve Bağ Hastalıkları

62 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Selâhattin Adil Paşa'nın Çay Ziyafeti

63 KİTABİYAT
Zeki Arıkan
Yücel ve Kültür Reformu

ÖN KAPAK: Hasan Âli Yücel
ARKA KAPAK: Ramiz'in çizgileriyle Hasan Âli Yücel **(İletişim Yayınları Arşivi)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Hasan Ali Yücel, Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili çocukluk anılarını anlattığı bir yazısında, evin emektarı, Habeş bacı Gülşen hanıma sorar: "Hürriyet nedir, Bacı?" Bacının cevabı ise hayli ilginç. "Aman oğlum sus, herhalde bu âhirzaman alâmetlerinden biri olacak. Herkes istediğini yapacakmış. Böyle şey olur mu? Kimbilir, başımıza neler gelecek ?.." Doğrusu bacının dediği gibi başımıza gelmeyen kalmadı bu hürriyet belâsından, "kimimiz öldük, kimimiz nutuk söyledik" Peki, kavuştuk mu, bu hülyalı güzele ? O da tartışılır ya, her neyse bu sayımızı hürriyet üzerine en çok yazan birine, doğumunun 100.yılında Hasan Âli Yücel'e ayırdık. Elbette ki, onun hürriyet üzerine söylediklerini eleştirmeniz mümkün, hele Yücel'in hürriyeti toplumdan soyutluyarak kişi vicdanına indirgemesini yadırgayabilirsiniz. Ama bu toplumda Osmanlı'dan gelen kültür mirasını geleceğe yönelik sentezlerle birleştirebilen, henüz çocukken tanıdığı tekke hayatında dostluğu, hoşgörüyü, musıkiyi yaşayan, Mevlâna ile Goethe'yi birlikte büyük bir aşkla seven, İbn Haldun'un tarih metodunu tâhkiyeci tarihçilerin karşısına çıkartan, klasiklerin çevrilmesinden köy enstitülerine kadar uzanan hayat serüveninde tahmin edemeyeceği yerlerden oklara hedef olan, bu sayımızdaki yazısında belirttiği gibi Kurtuluş Kayalı'nın tanımıyla "yüreği sürekli buruk olarak hayata dair genel mahiyette düşünceler telaffuz eden" ve bütün bu olan bitene dervişçe bakarak, bu dünyadan bir yıldız gibi kayıp, giden insana bir aydın olarak kayıtsız kalamayız. Kişinin ihtiraslarının, hınçlarının ve maddi arzularının esiri oldukça "hür" olamayacağını yazan, "hürriyetin devamı için hürriyeti gerçekleştirmek isteyenlerin hürriyetin ana kurallarına tâbi olmaları" gerektiğini söyleyen ama bir yandan da 27 Mayıs'tan sonra Gürsel'e "Günaydın..." diyerek övgüler dizen Yücel'i, Cumhuriyet tarihimizin bu önemli adını yeterince anabildik mi, bilmiyorum. Ama yine de *Tarih ve Toplum*'un görevini yerine getirdiği inancındayım.

Dosyamızın ilk yazısı Zeki Arıkan dostumuzun. Arıkan, Yücel'in bugüne kadar fazla ele alınmayan yanını, çok yönlü bir aydın olarak tarihe bakış açısını, tarihi nasıl tanımladığını, tarih bilincinin hümanizma ile olan ilişkilerini inceliyor. Dostumuz Kurtuluş Kayalı ise "Bir Türk Aydınının Trajik Portresi" başlığı altında bugüne kadar yapılan değerlendirmelerin dışında Yücel'in entelektüel dünyasının biçimlendiği ortamı, Yücel'i değerlendiren Türk aydınlarının ona bakışlarının hangi temele dayandığını açıklıyor. Cemil Koçak dostumuz ise ünlü Kenan Öner-Hasan Âli Yücel davasını incelerken, bu davanın '44'deki Irkçılık-Turancılık davasının siyasi bir rövanşı olduğunu belirtiyor ve bunun da kamuoyunda başlatılan üniversite öğretim üyelerine ve köy enstitülerine karşı yürütülen tezviratla bağlantılarını ortaya koyuyor. Altmışlı yıllardan bu güne kapısını aşındırdığımız Elif Kitabevi'nin sahibi sayın Arslan Kaynardağ ise kendisi gibi felsefeci olan Hasan Âli Yücel'in üniversite yıllarını, onun felsefeyi bilinçli olarak nasıl seçtiğini yazıyor. Yine bu sayımızda "Her ömrün hikâyesi bir masaldır..." diyerek, Hasan Âli Yücel'i yaşamından fotoğraflarla hatırlıyoruz. Murat Koraltürk ise ilginizi çekecek bir Yücel kronolojisi hazırladı. Kitabiyat sayfamızda ise yine Zeki Arıkan dostumuz, Mustafa Çıkar'ın İş Bankası yayınlarında yeni çıkan *Hasan-Âli Yücel ve Kültür Reformu* adlı kitabını tanıtıyor. Bu vesile ile dosyamızı hazırlarken yakın ilgisini esirgemeyen, Hasan Âli Yücel'in en güzel fotoğraflarını derginin kullanımına veren, başımız sıkıştığında bilgisine başvurduğumuz sayın Canan Eronat'a ve Can Yücel ağabeyimize teşekkürü bir borç biliriz.

Bu sayımızda başka yazılar da var. *Tarih ve Toplum*'un İspanyol dostlarından, bundan sonra başka yazılarını da okuyacağınız Antonio Jurado-Aceituno, Selçukluların Sünniliği üzerine bir anlamda tartışmaya açık gözlemler getiriyor. Aydın'dan Mehmet Başaran'ın yazısını okuyunca sakın dergimizin bundan sonra zirai konulara da el atacağını sanmayın. Ancak Başaran'ın yazısı gerçekten ilgi çekici, bunun yanısıra bağ hastalıklarının yarattığı sosyal ortama da açıklık getiriyor. Feridun M. Emecen ise "Harşıt vadisine bir seyahat" başlığı altında Doğu Karadeniz'i anlatıyor. Bu sayıdan başlayarak dostumuz Nejat Gülen, "Adalardan Kalan" başlığı altında ve son bir Heybelili olarak sizlere kaybolanları anlatacak. İlk yazısı ise Adalardaki "Son Uskumru".

Önümüzdeki sayıda buluşmak üzere.

OKURLARDAN MEKTUP

Missak Efendi'den Kürt Şerif Paşa'ya

Bu mektubu Haziran 1997'de çıkan 162. sayıdaki bir makale münasebetiyle yazıyorum. "Kürt Şerif Paşa'nın ölüm tarihi" başlıklı bu makalede uzun yıllar İsveç'te Osmanlı Devletini temsil eden Şerif Paşa'nın son yıllarını İtalya'da geçirdiği ve orada öldüğü üzerinde durulmaktadır. Hatta bazılarına göre Şerif Paşa, Mısır'da ölmüştür.

İstanbul'da, Beyoğlu'nda İsveç konsolosluğunun caddeye açılan bahçe kapısının yanında evvelce dükkânlar vardı. bunlardan biri de iki musevi kadına ait "Kohen Hemşireler Kitapevi" idi. Bu kadınlardan birinin Rafael adındaki koası, her yıl Nisan-Mayıs aylarında 1948'den itibaren Fransa ve İngiltere'ye giderek, Türkiye'yi ilgilendiren ve burada alıcısı olan kitapları toplayarak, yurda getirir ve burada satardı. İşte bunlar arasında, Fransa'dan bir Şerif Paşa'nın kütüphanesinden çıkma kitaplar da bulunuyordu. Hepsi aynı tipte, kırmızı renkte, sırtları deri, yanları kâğıt olan bu ciltler arasında oldukça nadir rastlanır eski tarihler ve seyahatnâmeler de bulunuyordu. Bu kitaplar oldukça çok sayıda idi.

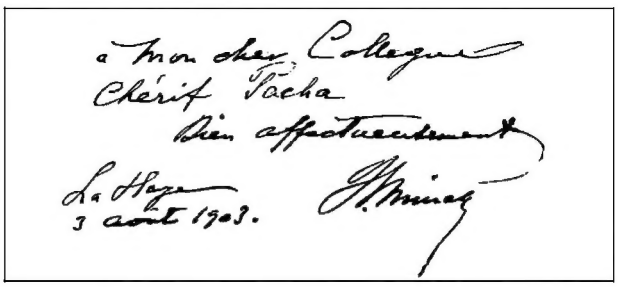

Kısa süre içinde hepsi satıldı gitti. Bu kitaplardan biri, Osmanlı Devletinin elçiliklerinde görevli Hovsep missakian Efendi tarafından yazılmış ve bir Fransız dergisinde yayınlanmış bir makalesinin ayrıbasımı olup, yukarıda tarif ettiğim gibi, kırmızı renkte ciltlenmiştir. Missak Efendi ayrıbasımı, 1903 yılında, bir sunuş yazısı ile bir Şerif Paşa'ya takdim etmiştir (3 Ağustos 1903). Rafael bu kitapları 1950 yılında Paris'te bularak hepsini İstanbul'a yolladı. Burada da bunlar dağıldı.

Bu kırmızı ciltli kitapların eski sahibi Şerif Paşa ise, bunlar ya Fransa'da yaşadığı yıllarda, maddi sıkıntılar yüzünden bizzat kendisi tarafından satılmıştır; veya ölümünden sonra verese tarafından elden çıkarılmıştır. Fakat her halükârda, gidip İtalya'ya yerleşmiş bile olsa, Şerif Paşa bu hayli zengin kütüphaneyi Fransa'da bırakmıştır.

Bu makaleyi bir katkı olur düşüncesiyle şu satırları size yazmayı uygun buldum.

En iyi dileklerimle
Semavi EYICE / İSTANBUL

Düzeltme ve Bir Not

Derginizin geçen sayısında "İstanbul Katolik Rum Cemaatinin Sonu" başlığı altında yayımlanan yazının 45. sayfasında yer alan çerçevede Fener Patriğinin adı Vartholomeos olarak belirtilmiştir; doğrusu Vartholomeos değil, Dimitrios'tur.

Katolik Rumlarının Başpiskoposu Anargiros'un 13 Eylül 1997'de Yenice'de yaptığımız görüşmede, artık cemaate yeni bir dinadamı gönderilmeyeceğini, cemaatin de İstanbul Latin Piskoposu Louis Pelatre'ye bağlandığını söylediğini ayrıca ilave etmek isterim. Saygılarımla.

Elçin MACAR / İSTANBUL

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EKİM 1997
CİLT 28 • SAYI 166
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Feza Kürkçüoğlu
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Emre Dölen, Ekrem Işın, E. Nedret İşli, M. Sabri Koz, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman, Turgut Kut, Orhan Koloğlu,

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Corneli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRVAV Birleşik Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Tönün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: tarihtoplum@iletisim.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 3.750.000.- TL
6 aylık: 1.875.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 265661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 350.000.- TL

Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci

ZEKİ ARIKAN

Hasan-Âli Yücel'in kimliği ve yaşamı bize, imparatorluğun son yıllarında yetişmiş, cumhuriyet döneminde ağır sorumluluklar yüklenmiş bir aydınımızın kusursuz bir profilini vermektedir. Yücel, bürokrat bir ailenin çocuğu olarak 16-17 Aralık 1897'de dünyaya gözlerini açtı.[1] Baba tarafından Posta Nazırı Göreleli Hasan-Âli Efendi'nin, ana tarafından ise 1889 yılında Japonya kıyılarında batan Ertuğrul gemisi süvarisi Kaymakam Ali Bey'in torunudur.[2] Babası Posta ve Telgraf Nezareti Müfettişlerinden Ali Rıza Bey, annesi Neyire Hanım'dır. Kendisine dedesi Posta ve Telgraf Nazırı Hasan-Âli Efendi'nin adı verilmiştir. Hasan-Âli, mutlu sayılabilecek bir çocukluk çağı yaşamıştır. Ailenin ekonomik durumu, zaman zaman bunalımlar görülmekle birlikte iyidir. İmparatorluk bürokrasisinde yer alan memurların maaş ödemelerinde görülen düzensizlik, Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki görevliler için sözkonusu değildir. Yücel uzun süre ailede tek çocuk olmanın olanaklarından yararlanmış, ailesi kendisinin iyi yetişmesi için büyük bir çaba göstermiştir. Daha çocukluğunda tekke yaşamını tanıması, onda müzik yeteneğinin erkenden gelişmesine önemli bir rol oynamış ve bugün bile tutulan besteler yapmasına ortam hazırlamıştır. Mekteb-i Osmani'nin başarılı öğrencileri arasında yeralmıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı Yücel'in ruhunda derin sarsıntılar, sorunlar yaratmıştır. Nitekim sokaktan geçen, tepeden tırnağa silahlı insanların serpuşlarında yazan "Ya hürriyet, ya ölüm" sözleri belleğine o kadar derin bir biçimde kazılmıştır ki onun bütün yaşamı boyunca hürriyetin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini kavramaya, anlamaya ve anlatmaya çalışmasında herhalde 1908 yılı önemli bir çıkış noktası olmuştur.[3] Arkasından 31 Mart - 13 Nisan (1909) gerici ayaklanmasının kâbusunu yaşadı. "İstanbul'un Sarı Güzel semtindeki evimizde damdaki kiremitlere vuran kurşunların sesini hâlâ hafızamda duyuyorum... Hocamız rahmetli Hafız Hakkı Efendi'nin beni elimden tutup telaşla, hattâ koşarak eve getirişini hiç unutamam. Ne vardı, ne oluyordu."[4] Vefa İdadi'sinde okurken Balkan bozgununun bütün sıkıntılarına tanık oldu. Bozgunu izleyen günlerde İstanbul'a yığılan, yerinden yurdundan edilmiş, aç, açık, sefil insanların dramını paylaştı.[5] Yücel, bu bozgunun, bu felaketin arkasında yatan gerçeğin, çağdaş anlamda bir eğitim düzeni kurup halkı aydınlatmamış olmamızda yattığına inanmıştı. İşte bu yüzdendir ki ileride eline fırsat geçtiği anda halkı eğitmek, aydınlatmak, çağdaş bir düzeye getirmek için bütün gücüyle çalışacağına daha o zaman karar vermişti.[6] Çocukluğunda alınan böyle bir kararın Cumhuriyet döneminde, özellikle bakanlığı sırasında nasıl bilinçli bir biçimde uygulanmaya konduğunu biliyoruz. Felaketlerin sonu gelmiyordu. Nitekim çok geçmeden I. Dünya Savaşı patlak verdi ve Vefa İdadisi'nde okuyan Hasan-Âli, savaşın sonuna doğru yedeksubay talimgâhına çağrıldı. Terhis olduktan sonra Hukuk Fakültesi'ne devam etmiş, arkasından Edebiyat Fakültesi'ne girmiş, yatılı olarak da Yüksek Öğretmen Okulu'na kaydını yaptırmıştı. Yücel, bir yandan öğrenimini sürdürürken diğer yandan da Milli Mücadeleyi destekleyen gazetelerde çalışıyor ve akşamları Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki arkadaşlarını Anadolu'daki gelişmelerden haberli kılıyordu.[7]

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nden mezun olan Hasan-Âli kısa bir süre önce işgalden kurtulmuş olan İzmir'deki Erkek Muallim Mektebi'ne öğretmen olarak atandı. İzmir tam bir yangın yeri idi. Sokaklarda kesilmiş kol, bacak ve insan gövdeleri yatıyordu. Burada çevreyle yakın dostluklar kurdu. Kesintiye uğramış olan İzmir'de milli eğitime yeni bir ruh, yeni bir canlılık vermek için uğraştı. *Türk Sesi* gazetesinin kuruluşunda önemli bir rol oynadı.[8] Gazi'yi ilk kez burada gördü. Sekiz saat süren, İzmir halkının katıldığı toplantıda Yücel de, Mustafa Kemal'e "Mektep yanında fosil haline gelmiş Medrese'lerin daha yaşatılıp yaşatılamayacağını" sormuştu.[9] Onun yaşamının bu ana çizgilerini belirtmekteki amacım, Yücel'in yetişmesinde, kişiliğinin oluşmasında rol oynayan gelişmeleri kısaca belirtmektir.

Yücel, cumhuriyetin yönetim ve eğitim kadrolarında seçkin yerini aldığı zaman yeterli bir birikime sahip bulunuyordu. İmparatorluğun çöküşü sırasındaki çalkantılar, yeni devletin kuruluşu aşamasındaki sarsıntılar, birçok aydınımız gibi Yücel'i de olgunlaştırmış, sağlam kişiliğinin, tutarlı karakterinin oluşmasına önemli bir katkıda bulunmuştu. Geniş çevresiyle kurduğu yakın iletişim, bu iletişimin yarattığı tartışma ortamı, Yücel'in inanılması güç bilgi dağarcığını alabildiğine genişletmiştir. Bu konuda çarpıcı bir örnek vermekle yetiniyoruz:

"Birinci Cihan Harbi'nin ateşli dalgaları, mütarekenin çamurları, İstiklal Savaşı'nın istikbale ufuk açan savaşları dindikten sonra kavuştuğumuz emniyet devrinde biz de böyle candan sohbetler, ilmi ve milli meseleler üzerinde konuşmalara imkân bulurduk. Topkapı dışarısındaki köşkün anaç ceviz ağacının altında, her ikisi de rahmetli Şeyh Baki ve Hoca Şerafettin Efendilerle Mevlânâ'nın rubailerini böyle okuduk, böyle tercüme ettikti. İstanbul Lisesi'nde öğretmenken rahmetli Seyid Salih Efendi'nin, Çarşamba'daki evinde toplanırdık. Fuzuli divanını böyle hatmetmiştik. Bu fâzıl insanların bilgilerinden, zevklerinden ettiğim istifadeyi onları rahmetle yâd ederek minnetle hatırlarım. Aziz arkadaşım felsefeci Servet, hikâyeci Memduh Şevket, Taninci Muhittin'le münakaşalarımızın sabahlara kadar sürdüğü olurdu. Bunları da hiç unutmam."[10]

Çok Yönlü Bir Aydın

İşte bu yüzdendir ki Hasan-Âli Yücel karşımıza, felsefeci, edebiyatçı, edebiyat tarihçisi, şair, musıkişinas, gazeteci, deneme yazarı, eğitimci, devlet adamı vb.. sözün kısası el attığı her alanın hakkını veren büyük ve nadir bir aydın olarak çıkmaktadır. Biz burada bu büyük adamın yalnızca bir yönü, tarihçilik yönü üzerinde duracak ve onun ülkemizde bir tarih bilincinin yaratılması, ulusal bilincin kökleşmesi konusundaki çabalarını incelemeye çalışacağız.

Yücel'i bir tarihçi, titiz bir tarih araştırıcısı olarak kabul etmek hiç de yanlış değildir. Nitekim ülkemizde henüz tarih yönteminin tartışıldığı, bu konuyla ilgili makale ve kitapların dilimize çevrilmeye başlandığı bir sırada sorunu liseler için yazmış olduğu *Mantık* kitabında ele almış ve "Tarihte Metot" sorununa özel bir yer vermişti.[11] Bu bölümde tarihin doğuşu ve gelişmesi üzerinde durmuş, ilk çağdan zamanımıza kadar tarih biliminin belli başlı aşamalarını gözden geçirmiştir. Burada İbn Haldun'a özel bir yer verdiğini vurgulamak gerekir:

"Müslüman âleminde ilk olarak hikâyeci tarihten olgucu tarihe yükselip olayları nedensellik yönünden gören Arap tarihçisi İbn Haldun olmuştur. XIV. yüzyılda yaşayan İbn Haldun'un meşhur tarih mukaddimesi Yunanlılardan ayrı hattâ onlara üstün bir sistem göstermektedir. Olgucu Yunan tarihçilerinin çok kereler esas belledikleri hükümet şekilleri yerine İbn Haldun, insanlar arasındaki münasebetleri ve danışma duygusunun zayıf veya şiddetli oluşunu prensip olmak üzere almıştı. Göçebe hayatından medeni hayata, köy yaşayışından şehir yaşayışına geçmeyi ve medeni topluluklar teşekkül ettikten sonra bunların göçebe fatihler tarafından zaptedilmesi gibi olayları hep bu prensibe göre izah ediyordu (s.275)..."

Burada İbn Haldun'u özellikle vurgulamamız nedensiz değildir. Çünkü diyebiliriz ki İbn Haldun'un Türkler tarafından "keşf" edilmesinden beri bu büyük insanın tarih felsefesi dilimizde ilk kez bu denli yalın ve duru bir biçimde Hasan-Âli Yücel tarafından açıklanmıştır. Yücel, bu bağlamda tarihin konusu, amacını da belirttikten sonra geçmişin nasıl bir yöntemle incelenmesi gerektiği üzerinde durmakta, belgeleri nasıl değerlendirebileceğimizi açıklamakta, aynı zamanda tarihin kurulması sorununu da ele almaktadır. Yücel bu çerçevede tarih felsefesi ve tarihi maddeciliğe, tarihin değerine ve görevine de yer vermiştir. *Bilimler Felsefesi Mantık*'ın tarih yöntemiyle ilgili bu bölümünün rahat ve kolay anlaşılabilir olması, Yücel'in bakanlığı döneminde felsefe terimlerinin Türkçeleştirilmesinin bir sonucudur demek hiç de yanlış değildir.

Yücel, çeşitli eserlerinde ve makalelerinde tarih yazıcılığının, tarih araştırıcılığının dikkate değer örneklerini vermiş, başka bir deyimle konuların açıklanması ve sorunların çözümünde geniş ölçüde tarih yönteminden yararlanmıştır. Deneme niteliğindeki yazılarının çoğunun ana malzemesinin de tarih olduğunu unutmamak gerekir. *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (İstanbul, 1932),[12] *Türkiye'de Ortaöğretim* (İstanbul,

1938), *Edebiyat Tarihimizden I* (Ankara, 1957, İstanbul, 1989) vb. başlıklı eserleri Yücel'in nasıl bir tarihçi titizliğiyle çalıştığını yeterince kanıtlamaktadır. Doğrudan doğruya belge yayınına dönük çalışmalarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. *Bir Türk Hekiminin Tıbba Dair Manzum Bir Eseri* (İstanbul, 1937) ile İstanbul'un 500. Fetih Yıldönümü dolayısıyla Topkapı Sarayı Çinili Köşk'te düzenlenen sergide yer alan Akşemsettin'in Fatih'e yazdığı bir mektubu yayınlamasını buna örnek olarak gösterebiliriz.[13] *İngiltere Mektupları* (Ankara, 1958)'nın girişinde Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihsel gelişmesinin çerçevesini çizerken dayandığı temel kaynak ve araştırmalar, Yücel'in alanında uzman bir tarihçi kimliğiyle çalıştığını açıkça ortaya koymaktadır. Batı'da Türk tarihi ile ilgili olarak yapılan ve yayınlanan pek çok araştırmayı da yine kılı kırk yaran bir dikkatle gözden geçirmiş, eleştirmiş ve değerlendirmiştir.

Tarih Nedir?

Yücel tarihi nasıl tanımlıyordu? Bu sorunun karşılığını aramak bize öyle geliyor ki, onun ülkemizde oluşturmaya çalıştığı tarih bilincinin içeriğini ve sınırlarını kavramamıza yardımcı olacaktır.

Yücel, yukarıda sözünü ettiğimiz *Mantık* kitabında tarihi şöyle tanımlamaktadır (s.276): "Tarih en geniş anlamda, gelip geçen ne kadar olay varsa hepsini inceleyen bir bilgi dalıdır... Dar anlamda tarih, beşer hareket ve olgularının geçmişteki görünüşlerini inceler. Bu görünüşler siyasette, fikirde, ahlâkta, ekonomide... olur ki bunların zaman ve mekândaki gelişmeleriyle aralarında bulunan münasebetleri de ayrıca araştırır..."

Yücel bunun dışında tarihin başka tanımlarını da vermektedir: "Tarih, bilinenlerin yapılmaması ve yapılanların bilinmemesi hakkında uzun bir hikâyedir."[14] Bunun dışında tarihin diğer bir tanımı da Yücel'e göre şudur: "Tarih, beşerin başına gelmiş felaket ve afetleri, bela ve musibetleri bize haber verir."[15] Yine onun tanımına göre, "Tarih mekânı zamanlaştırma ilmidir.. Geçmişin bilincini uyandırmak için dimağımızda yaptığımız büyük cehdi hatırlamayız bile... Tarih insanlığın hafızasıdır."[16]

Tarihi, olup bitmiş, işlevini tamamlamış ve geçmişin sınırları içine hapsedilmiş bir olgu olarak kabul etmemektedir:

"Tarih nerede yalnız bir kitaptan ibaretse orada ölü bir kalıptır. Fakat nerede ölmüşlerle beraber yaşıyorlarsa ancak o yerde tarih vardır. Tarih bir hayattır ve canlıya bağlıdır. Böyle olmasaydı bir masal, faydasız ve mânasız bir masaldır."[17] Günümüzle uyum sağlamayan bir tarih niçin masaldır? Çünkü "Mazi, mazi olarak ölüdür. Ona dirilik veren yaşayanların geçmişteki olayları ve insanları hayallerinde yeniden sahneye çıkmalarıdır..."[18] Geçmişin varlığı, önemi ancak günümüze göre bir anlam kazanır: "Geçmiş geçmiştir. Hakikatte mazi diye bir şey yoktur. Onun varlığı ancak hale nispetlidir."[19] Yücel bu değerlendirmeyi yaparken geçmişle günümüz arasında bir bağ kurmak amacını güdüyor, tarihi bir mezar taşı olmaktan kurtarmak istiyordu. O, toplumun geçmişin düşleri içinde avutulmasından, insanların geçmişe çivilenip kalmalarından kaygı duymaktadır. "Eskiyi ve geçmişi bilme başka, eskide ve geçmişte yaşama başka şeydir. Ölmüş günlere bağdaş kurarak ses hızını geçen uçak devrinde mazi afyonkeşliği etmek, uyumak değil, ölmektir. Ölemeyiz. Yaşamağa mecburuz."[20]

Yücel, bu düşüncelerini bir başka yazısında daha sistemli bir biçimde açıklamaktadır: "Geçmişte mıhlanıp kalarak istikbal kaygusu duyulamaz... milletler ileriye istikbale yürüyen kervanlardır... Milletler, idealleriyle müşterek hayalleriyle yaşar. Halbuki ideal geçmişte değil, gelecektedir. Sanat, pozitif bilim, felsefe; onu şekillendirir formülüne koyar, açıklar, sanatsız, bilimsiz, felsefesiz ideal doğamaz."[21]

Yücel'in bu görüşleri kesinlikle tarihin, geçmişin yadsınması anlamına gelmez. Çünkü o eski zamanların ve tarihin "bir milletin varlığında hareket noktası" olduğunu kabul etmektedir.[22] Bunu bilmek gereklidir, hattâ zorunludur. Kaldı ki geçmiş, yalnız yazılı eserlerden ibaret değildir. Bir tapınak, bir ev, bir türbe, bir köprü, bir mangal, bir minyatür, bir türkü... Milli kültürden birer parçadır. Elbette bunları da bilmek ve tanımak gerekir."[23]

Tarihle tarihçi arasındaki sıkı bağı görmezlikten gelemeyiz. Daha açık bir anlatımla tarih, tarihçinin kafasında biçimlenir, yazıya dökülür ve bize öylece yansır. Konuyu biraz daha açmak için Prof. Dr. Salih Özbaran'dan bir alıntı yapmanın yerinde olacağı kanısındayız. Özbaran diyor ki:

"Tarih iki anlam taşımaktadır. İlki, geçmişte olup bitmiş şeylere ilişkindir, bu bilinmeyen bir geçmiştir, aslında tarih diye bir şey yoktur ortada; diğeri, bu geçmişin tarihçi çalışmasında biçimlenmiş halidir. Tarihçi formasyonu ile ortaya çıktığını sanan birilerinin ulaşabildiği ve incelediği dönemin görgü tanıklarından kalan ya da bir sonraki kuşağın taze olarak algılayıp bazı eklemelerle yansıttıkları kaynaklardan yararlanarak bize sundukları betimlemelerdir; tarihçiliğin -bir bakıma profesyonel anlamda- görüntüsüdür.."[24]

Günümüz tarihçiliğinin vurguladığı bu gerçeğin, yıllar önce Hasan-Âli Yücel tarafından bilinçli bir biçimde dile getirilmesi anlamlıdır, anlamlı olduğu kadar düşündürücüdür de... Nitekim, Yücel'e göre: "Tarihçiler maddeyi kuvvet, kuvveti madde ha-

Hasan Âli Mevlevi kıyafetiyle.

line getiren fizikçiler gibidirler. İnsanlık hayatında bu derece mühim mevki tutuşları ölmüş hayatı diriltmelerindendir."[25] Tarihçi aynı zamanda eskiden kalmış hep mekân içinde olan belgeleri zamanlaştırır. Sözgelimi "Sultanahmet'deki Dikilitaş, bir cahil için ne mana ifade eder, Hacıbayram Camisi'nin yanındaki Augustos Tapınağı oradan geçenlerimizin çoğu için, hattâ yoktur."[26] Yücel, tarihin temel koşulunu, vazgeçilmez kuralını tarihçiye bağlamaktadır. O, bu bağlamda "tarihçi olmasa tarih olabilir miydi?" sorusuna ilgi çekici yanıtlarla karşılık vermektedir. Sözgelimi Herodotos gibi bir adam çıkmasaydı, eski zaman tarihine ait bugünkü bilgilerimizin kapsamı ne olurdu.[27] Yine bu çerçevede "Michelet'siz Fransız İhtilali'ne nüfuz etmek mümkün müydü? Nitekim bizim Naima'mız olmasaydı, Osmanlı tarihinin çehresi en aşağı bir uzuv eksilmiş gibi aslında daha başka görünecekti.[28] Tarihçi yalnız olayları şekillendirmekle kalmayacak, aynı zamanda "Beşer hayatına yeni yönelişler veren şahsiyetleri haddeden geçirip onlar hakkında doğru hükümlere varmak" görevini de yerine getirecektir. Tarihin efsanelerden arındırılarak geleceğe gösterişsiz bir biçimde aktarılması gerekir. Yücel bu konuda İngilizlerin tutumunu örnek olarak göstermektedir: "Tarihi efsanelerden çıkarıp istikbal hikâyesi halinde genç nesle gürültüsüz ve gösterişsiz telkin eden İngilizlerin palavrasız milliyetçiliğine hayranımdır. Tarih kitapları bu duyguyu besler, edebiyatları bu anlayışa ışık tutar."[29]

Tarihte nesnellik sorununa gelince: Yücel, her bilimde olduğu gibi tarihin de peşin hükümden uzak olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak tam bir nesnellik herhalde olanaksız görülmektedir. O, bu konuda şu çarpıcı örnekleri vermektedir:

"Cesar'ın Gallio savaşı, hususiyle iç-savaşlara ait olan yazıları, bütün objektif kalma arzularına rağmen kendinin politik ve asker dâvalarını hissettirir. Atatürk'ün büyük *Nutuk*'u da bu bakımdan bir tarihtir. İstiklal Mücadelesi'nin tarihi pek tabiî olan subjektifliğine rağmen ne kadar objektif bir vasıf taşımaktadır. Bir sevgi, bir dâva olmaksızın tarih yazılabileceğine, daha doğrusu böyle içten gelip iten bir kuvvet olmadıkça büyük tarihçi yetişebileceğine inanmıyorum. Mesela bizim hayat prensiplerini değiştirme hareketimiz olan Tanzimat devrini ciddi bir tecessüs duymadan inceleyip büyük bir eser ortaya konulamaz, kanaatindeyim. Bunda, sırf hissi âmillerin tesirinde kalarak bir aşiretten "cihangirâne" bir devlet çıkaran Namık Kemal'in Osmanlılığı seven, fakat romantik kalan duygusunu kasdetmediğim şüphesizdir."[30] Nesnellik konusunda tarihçi, sevdikleri hasta olduğu zaman sevmedikleri için olduğu kadar tarafsız hareket eden bir hekim gibi, yapılması gerekeni yapabilmelidir. Tarihçi bu bakımdan yargıçlara benzer.[31] Ancak tarih eğitimiyle ömrünü uzatabilen insan, zekâları, geçmiş günlerin içine çekebildiği oranda tarihçidir.[32]

Tarih, tarihçinin ürünüdür. Başka bir deyimle tarih tarihçiden doğar. Tarihçi ise bulunduğu sosyal çevrenin ve yaşadığı dönemin ve zamanın eseridir. Tarihçinin bu aydınlığa varması için temel koşul, kendini özgür hissetmesidir.[33] "Korkak, hiçbir şey olamadığı gibi müverrih de olamaz." Bu bağlamda Yücel, tarihçinin görevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi için gerekli olan özgürlüğün onun dışında değil, içinde aranmasını savunmaktadır. Voltaire'in bu konuda dile getirdiği bir gerçeği biraz değiştirerek şu yargıya varmaktadır: "Voltaire'in 'tarihi iyi yazabilmek için hür bir memlekette yaşamalıdır' sözündeki 'memleket'i tarihçinin 'vicdanı' olarak alıyorum. Tarihçi böyle hür ve cesur bir vicdanın sahibi olunca akıp giden zamanı aklının kudretiyle durdurduğu bu anın hikâyesi gerçek tarihtir."[34]

Bakanlığı döneminde bir Köy Enstitüsü inşaatında.

Yücel, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı (1938-1946) görevinde bulunduğu sırada, ülkemizde burada ayrıntılarına inemeyeceğimiz bir aydın hareketinin doğup gelişmesine inanılmayacak kadar büyük katkılarda bulundu. Onun bütün çabalarının yöneldiği hedef, memleketine Batı kültürünün, kendi deyimiyle garp kafasının girmesi idi.[41] Köy Enstitüleri işinde, Teknik Üniversite'de ve meslek okullarında, güzel sanatlar ve bilhassa musiki ve operada, hattâ bütün hızını onun zamanında alan tercüme işlerinde[42] Yücel'in ne kadar büyük bir rol oynadığını belirtmeye bile gerek yoktur. Ancak Yücel, bu uygarlık savaşında doğrudan doğruya kendi partisine mensup milletvekillerinin kendisine karşı koymalarından kurtulamadı. Niçin? Bu sorunun yanıtını Tanpınar çok açık olarak vermektedir: "Bir gün namusuna ve iyi niyetine emin olduğum bir Halk Partisi mebusunun 'ilahlar, ilahlar... Bıktık bu ilahlardan...' diyerek bizim o kadar tabiî bulduğumuz Yunan klasik tercümelerine hücum ettiğini gördüm. Hatibe göre hümanist kültürün kaynağı bizim için başka yerdeydi. Hakikatte mesele çok basitti. İki ayrı zihniyet karşılaşmıştı. İkisinin hakikatleri ve bedahetleri çarpışıyordu."[43] İşte bu zihniyet farkının giderilmesi, ortadan kaldırılması, ülkede bir tarih bilincinin oluşması ve kökleşmesiyle sağlanmış olacaktı. "Asıl mesele, günlük ihtiyaçlarla asırlardan beri gelmiş eski izler arasındaki, yani mazi ile hal arasındaki ittisali temin etmektir. Güçlük buradadır"[44] diyordu. Yücel, bu bilincin oluşmasında tarihin geleceğe dönük işlevini de

Yücel, tarihin bir eğitim aracı olarak toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için onun canlı ve günümüzle ilintili olmasının zorunluğu üzerinde de sık sık durmaktadır. Çünkü olaylar, onları yaşayanlarla, onların içinde bulunanlar gibi ölmüşlerdir. "Asıl canlı olan tarih bizde ve etrafımızda yaşayanlardır. Gün tarihinin kitabı, gazeteler, radyolar, televizyonlar, hele kulaktan kulağa gelen dedikodulardır. Ölü tarihi bu diri tarihe bağlamadıkça nerede, hangi devirde, kimlerle yaşamakta olduğumuzu bilemeyiz."[35] Çünkü eskinin değeri yeniye madde vermesinden kaynaklanır. "Geçmiş yok, gelecek daha meydanda değil; ruh için var olan haldir."[36] Tarihi algılamak "insanların yapacağı işlerin en gücü" olan "düşünme"ye bağlıdır. Yaşadığımız olaylar üstünde bile ne kadar az durup düşünüyoruz.[37]

Yücel, ulusal bilincin oluşmasında geçmişin sınırlı bir etkisinin bulunduğu inancındadır. "Sade ona dayanılarak istediğimiz aydın ruh ortaya çıkabilseydi daha yüzlerce sene önce "milliyet" duygusu "bizde çoktan doğmuş olurdu" diyen Yücel, ulusal birliği sağlayacak olan en büyük gücün "gelecek" olduğunu önemle vurgulamaktadır. Çünkü "Türk milleti yarın ne halde bulunmalı" sorusunun cevabında toplanacak düşüncelerdir ki, bizi birbirimize sıkı bağlarla bağlayacaktır."[38] Çünkü tarih, bir ulusun "varlığında hareket noktası" işlevini görmektedir.[39] Ne var ki tarihe hiçbir zaman geçmişte yaşamak, geçmişi taklit etmek gibi görev yüklenmemelidir: "Mimaride bugün yaptığımız gibi asırlar önce yapılmış camileri taklit edersek, büyüklere yapılacak mezarları eskilerin tekrarı halinde kurarsak, köprüleri günün tekniğinden geçip Selçuklular devri eserlerine uydurursak, asrımızın ileri ısınma vasıtalarını bırakıp mangala, çağdaş resmi bırakıp minyatüre, günlük giyim araçlarını bir yana koyup cübbeye, kavuğa, çarşafa, feraceye, şalvara dönersek, türkü veya şarkı besteleyip modern musikiye kulaklarımızı tıkarsak bunun adına "milli mazimizi" tanımak mı diyeceğiz."[40]

önemle vurgulamaktadır. Nitekim "Atatürk inkılabının insanlığa kazandırdığı hakiki medeniyet kıymetlerini... istikbale nakledilecek tarihtir."[45]

Tarih Bilinci

Tarih bilincinin, niçin ve nasıl oluşması gerektiği konusunda Yücel, 4 Kasım 1940'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin yeni binasını açarken yaptığı konuşmada yeterli açıklamalar yapmış bulunmaktadır:

"Öz kaynaklarımıza inmek suretiyle mazimizin aydınlatılması, bizimle münasebette bulunmuş milletlerin tarihine, yine kendi gözümüz ve kendi anlayışımızla bakılması... Şuradan buradan alınmış fikirlerle değil, milli hayatımızın şuuruna dayanan bu düşünüşle elde edilmiş evrensel görüşe sahip mütefekkirlerimizin yetişmesi. İmparatorluk adamları, nice nice devletler kurmuş ve medeniyet kaynağı olmuş büyük milletimizin asırlar boyunca uzun ve hatıralar boyunca şerefli tarihini aydınlatmaya çalışmak şöyle dursun, onu mümkün olduğu kadar unutturmaya uğraşmışlardı... Daha sonra birkaç uyanık ve duygulu fikir adamımız istisna edilirlerse, yabancı tarihçilerin Türk tarihi hakkında yazdıkları karmakarışık fikirler, bilerek bilmeyerek benimsenmeye başlandı. Türk milleti sırf döğüşken ve cengaver vasfı ile iktifa olunan bir tarihe sahip zannedildi. Bu döğüşkenlik ve cengaverliği doğuran fedakâr ruhun insanlığa getirdiği medeni fikirler ve eserlerden bahsolunmadı..."[46] O halde Milli varlığımızın tarihinin en eski kaynaklarından bugüne doğru yürüyüşünde hangi yollardan geçtiğini, hangi kıtalarda medeniyet durakları kurduğunu ve insanlığa neler getirip hizmet ettiğini"[47] göstermek gerekir. İşte bu yolu bize Türk inkılabı gösterdi: "Milli tarihi görüş ve anlayışımızdaki ileriliğimizi de şüphesiz inkılabımıza borçluyuz. Türk milletinin en eski devirlerden bugüne kadarki siyasal ve medeni hayatını, o zamana kadar olduğu gibi dünya tarihinden koparak değil, belki dünya tarihi içinde ve objektif bir surette bir bütün olarak görmeyi bize büyük Atatürk ve onun kurduğu Türk Tarih Kurumu öğretti."[48]

Yücel, Türk Tarih Tezinde[49] romantik ve duygusal yönlerin bulunduğunu açıkça dile getirmekte, ancak bunu o günün koşulları içinde doğal karşılamakta, ne var ki bu tezin bize evrensel bir bakış açısı kazandırdığını da vurgulamaktan geri kalmamaktadır: "Tarih tezinde belki romantik çok hissi cihetler bulunabilir. Bence bunu tabiî görmeli. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra doğan yeni ve milli bir devre, Türk milletine ve onun başı olan insana ezici ve dondırıcu bir kıştan çıkıp, yeniden hayata kavuşturan bir bahara erişildiğini hissettirdi. Bu büyük zaferin ve başarının ruhlarda uyandırdığı yeniden yaşama hamlesi, milletimizin geçmişteki zaferlerini ve medeni başarılarını arttırdı. Anladığımız tarih, tarihten önceye kadar ve kendimizi arama ana hattının yanında bütün dünya medeniyetlerini bizimle alâkalı gören bir usule bağlandı."[50] Biz, "tarih tezi ile yalnız kendi tarihimize bakmış olsaydık bu anlayışı yakalayamazdık..." Bu tezle "geleceği kuvvetli bir dogmatizmden kurtulduk; tarih araştırmalarında tenkitçi bir ruh kazanmış olduk."[51]

Yücel, tarih bilincinin oluşmasında maddi kültür varlıklarımızın kalıntılarının temel bir malzeme olarak, bilimsel yönden ve araştırmalarla değerlendirilmesi gerektiği kanısındadır.[52] Yücel, bu kültür varlıklarını bir bütün olarak görüyor, onlar arasında herhangi bir ayrım yapmıyordu. Nitekim "Selçuk devrinden kalma ve taştan oyma bir kandilin Selimiye gibi beşer zekâsının kurucu olarak düşünmede en ileri eserlerine,

Hasan Âli Yücel İkinci Maarif Şurası üyeleriyle.

Çin tarihlerinde nihayet bir satır büyüklüğünde Türkçe bir sözden Evliya Çelebi'nin ciltler tutan seyahatnamesine kadar, *bizim* diyebileceğimiz her şey bu bütünün yaratıcı unsurlarıdır."[53] İşte biz, "...inkılabın kurucu ruhuna yürekten bağlı kalırken, geçmişimizin her cephesine, bu cephelerin en küçük noktalarına kadar dikkatimizi uzatmaktan geri kalmıyoruz ve kalmamalıyız."[54]

Türk Hümanizması

Bu tarih bilincinin mayası hümanizma olacaktı. Peki, dilimize yeni girmiş olan bu hümanizmanın anlamı neydi? Çok genç yaşta yitirdiğimiz Orhan Burian'a göre: İnsanın dünyayı yeni baştan tanımaya ve açıklamaya çalışırken dikkatinin aynı zamanda kendine çevirmesi hümanizma çağını açmıştır.[55] Hümanizmanın bir zihniyet olduğunu, bu zihniyetin de naslardan kaçınma ve araştırıp deneme gibi iki ana vasfı bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.[56] Hümanizma, yüzyılların yüklediği dogmalardan silkinerek asla, köke, insana gitmek biçiminde tanımlanırken, yeni Türk toplumunun yapısına ait bütün sorunları yeniden incelemek suretiyle bir Türk hümanizma yaratılabileceği inancı da dile getirilmektedir.[57] Bu bağlamda Burian, yepyeni ve devrimci düşünceler ileri sürmektedir:

"Kendimizi aramaktan kastımız, daha doğrusu hümanist zihniyetin çıkar yol olduğunu söylemekten maksadımız dünya medeniyetleri arasında yer alabilecek surette nevi şahsına münhasır bir medeniyetimiz olmadığını söylemekdir.

Kendimizi arayalım derken ferdi kasd etmiyoruz. Bir tarihimiz var ki tetkik edilmemiştir. Bir içtimai bünyemiz var ki nasıl kurulmuş ve nasıl işleyegelmiş olduğu araştırılmamıştır.

Ne için? Çünkü hadise ve meseleleri hümanist kafa ile görmesini bilemedik. Bu zihniyet Avrupa'ya Renaissance ile geldi."[58]

Orhan Burian, Türkiye'de hümanist zihniyetin yerleşmesini ve kökleşmesini iki ana koşula bağlıyordu. Bunlardan birincisi *zaman içinde kendini tanıma*, diğeri de *mekân içinde kendini tanıma* yani insan olarak kendimizi algılamaktı. Bu koşulların gerçekleşmesi Türklük tarihinin başından beri devam edegelen sosyal, ahlaki, felsefi, bilimsel, edebi bütün etkinliklerin incelenmesine bağlı bulunmaktadır.[59]

Yücel, çeşitli yazı ve konuşmalarında hümanizmanın tanımına ve bizim açımızdan önemine yer vermiştir. *Tarih Vesikaları* dergisinin önsözünde Yücel, hümanizmadan ne anladığını şöyle açıklamaktadır (cilt 1, sayı 1): "Bizim anladığımız hümanizma, insanlığın, en derin mazisinden bugüne kadar geçirdiği hayatın mana ve tecrübelerini tanımak, bilmek ve onu kısa ömrümüzde tekrar yaşayıp yaşatmaktır. Cumhuriyet maarifi, bu anlayış ve görüşle Türk kültürünün yayılıp genişlemesine imkân hazırlamayı vazifelerinin ilki sayar." Biz, bir taraftan bugünkü varlığımızın gerçeğini aramaya, bulmaya çalışırken, diğer yandan da dünümüzün bütün izlerini aydınlığa çıkarmak çabası içindeyiz. "İdeallerimiz *istikbal*'de, hazırlayıcı imkânlarımız *hal*'de fakat ana köklerimiz uçsuz, bucaksız *maziniz*'dedir... Tarihimizi başkalarının gözlüğü ile görmekten kurtulmayı bize cumhuriyet öğretti. Daima ikinci elden kendi malımızı almak itiyadını bırakış, inkılabımızın ehemmiyetli safhalarından birinin adı oldu" (göst. yer).

Yücel'in bakanlığı zamanında sistemleştirilen çeviri hareketi bir zihniyetin yakalanması, yazarın mensup olduğu toplumun kültür ruhuna nüfuz edilmesi açısından önemlidir.[60] Dünya klasiklerinin çevirilerinin başında yer alan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in sunuş yazıları Batının hümanist kültürünü Türkiye'de kökleştirmek azmini ortaya koyan değerli iki belgedir.[61] Yücel diyor ki: "Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en muşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin diğer milletler edebiyatını kendi dilinde daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nisbetinde arttırması canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz." Ülkemizde "müsbet ilim zihniyetinin milli kültürün ve milli kültür tekevvünü içinde hümanizma ruhunu"[62] aşılayacak olan kurumları geliştirmek ve gerekli altyapıyı hazırlamak şarttı. Onun bakanlığı bu altyapının azırlıklarıyla doludur. TBMM'de Devlet Konservatuarı kanunu görüşülürken Yücel şöyle diyordu: "Biz münasebette bulunduğumuz ve icabında medeni eserlerini müdafaa etmeği vazife bildiğimiz ileri insan camisinin kıymetlerini kabul etmiş bulunuyoruz. Bunu asla Türklüğümüzden ayrılıyoruz mânasına almamalıdır. Türk olmağa medeni olmak mâni olabilir mi? Biz Türküz; yalnız musıkimiz değil, her şeyimiz millidir. Çünkü milliyiz ve tepeden tırnağa kadar bu cemiyetin insanı, bu tarihin insanı ve milli istikbalin insanıyız. Amma bunu ifade etmeğe ut kifayet etmezse udu bir tarafa bırakırız, org lazım gelirse onu alırız."[63]

Yücel, büyük bir coşkuyla kurduğu, cumhuriyetin kurumları içinde seçkin bir yer almasını sağladığı Devlet Konservatuvarı'nın ilk meyvelerini verdiği 1941 yılında yaptığı konuşmada Türk hümanizmasının yeni bir

Yücel, İzmir Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu Açarken. (9 Eylül 1944)

aşama kaydettiğini müjdeliyordu: "Bir gün bizim gibi bütün insanlığın idrak edeceğine inanmış bulunduğumuz Türk hümanızmasının yepyeni bir safhası, Devlet Konservatuvarı'nın bağrından doğmaktadır. Türk hümanizması, beşer eserine istisnasız kıymet veren, ona zamanda ve mekânda hudut tanımayan hür bir anlayış ve duyuştur. Hangi milletten olursa olsun insanlığa yeni bir düşünüş, yeni bir duyuş getiren her esere bizim yüreklerimizin besleyeceği his, ancak saygı ve hayranlıktır."[64]

Sorun, yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkiye'nin Batılılaşması, Garplılaşması davasıydı. Yücel'e göre "Medeniyet bir bütündür. Şark'ı, Garb'ı yeni ve eski dünyası, şahsiyet farkları ne olursa olsun, bu bütünün birer tezahürü sayılabilir. Biz Türkler, tarihin türlü çağlarında ona yeni unsurlar katmış ve ondan, bizim için yeni olan unsurları hiç taassup göstermeden bol bol almışızdır."[65]

Yücel, "Garplılaşma" davasında "Osmanlı tarihinin ve umumiyetle tarihimizin en mühim merhalelerinden" birinin *Tanzimat-ı Hayriye*'nin ilanı olduğunu[66] bilinçli olarak algılayan devlet adamlarımızın başında gelmektedir. Devlet adamlarımızın diyorum, çünkü resmî söylemde Tanzimat'a bakıştaki yanılgının Yücel'le birlikte düzeltildiğini belirtmek yerinde olur. Onun bakanlığına kadar Tanzimat, sadece Türkiye'nin Batı sermayesinin açık bir pazarı haline getirilmesine ortam hazırlayan bir *dayatma* olarak yorumlandığı halde, Yücel hareketi yeni bir tarihsel süreç içinde değerlendirerek bunun arkasındaki zihniyeti yakalayabilmiştir. İşte bu yüzdendir ki Yücel, "Tahlile bugün de muhtaç olan yürüme ve durmalarıyla milli dâvamızın mühim safhalarından biri olan tarihimizin bu hamlesini düşünerek anmak ve anarak düşünmek" için anıtsal bir eserin hazırlığına girişti. O zamana kadar elimizde Tanzimat hakkında Engelhardt'ın çevirisinden, lise edebiyat kitaplarına serpiştirilmiş bilgi kırıntılarından ve Abdurrahman Şeref'in birkaç makalesinden başka bir şey yoktu. Yücel'in öncülük ettiği, bin sayfayı bulan, resim, tıpkıbasım ve levhalarla bezenmiş *Tanzimat I* İstanbul, 1940)[67] büyük bir boşluğu doldurmuş ve Tanzimat araştırmalarına da yeni bir ivme kazandırmıştır. Eserin "eski devrin ıslahat teşebbüsleriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılap hareketleri arasındaki farkları mukayese etmek" gibi *ideolojik* bir niteliğinin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Eserde yeralan incelemelerin çoğunun "Tanzimat'ın başaramadığını Cumhuriyet gerçekleştirmiştir" gibi bir görüşle kaleme alındığı sezilmektedir.[68] Böyle bir bakış açısını doğal karşılamak gerekir: Çünkü, "Tanzimat zihniyetine bizim milliyetçi, inkılapçı ve sosyal bir içgüdü olarak tenkidçi bakışımız, tabiî görülmelidir."[69] Kültür tarihimizin yeni bir dönüm noktası olan Tanzimat bize bugün şu olanağı vermiştir: "O dönümledir ki tamamını doğru görmediğimiz zihniyetlerine rağmen Tanzimat ricalinin giriştiği yenilikler, bugün onları hiç değilse tenkid edebilme imkânlarını hazırlamıştır."[70]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, çok yönlü, geniş kültürlü bir aydın olan Hasan-Ali Yücel'in şairliği, yazarlığı, eleştirmenliği, eğitimciliği, felsefeciliği vb. yanında tarihçi kimliğinin de önemli bir yer tuttuğuna şüphe yoktur. Çalışmaları içinde doğrudan doğruya tarihle ilgili olan ve bir tarih yöntemiyle yazılan eserlerin, makalelerin sayısının oldukça kabarık olduğunu da belirtmek gerekir. Yücel, tarihin tanımı, işlevi, yararı, tarihçinin görevi vb. konularda da oldukça ilginç ve dikkate değer bulduğumuz kavramlar geliştirmekten geri kalmamıştır. Özgürlük ve hümanizma söylemleri bu kavramların temelini oluşturmaktadır. Bunun anlamı, tarihe özgürce yaklaşmak ve onu hümanist bir anlayışla yorumlamaktır. Yü-

cel, tarihi bir bilgi yığını, bir geçmiş hayranlığı olarak algılamıyordu. Onu toplumsal bilincin ortak paydası olarak görürken ilerlemenin de itici bir gücü olduğunu kabul ediyordu. Reşat Nuri'nin Carlyle'dan dilimize çevirdiği *Kahramanlar* (İstanbul, 1943) için yazdığı önsözde şöyle demektedir: "Yüzü geriye dönük olanlar elbette rahatsızlık duyacaklardır. Hayvanına ters binmiş bir yolcu gibi bunların başı döner; geriden uzaklaştıkça eşyayı küçülmeye başlar görürler; sıkıntıdadırlar, ıstıraptadırlar ve bazen bunda samimidirler de... Yüzü istikbale dönükler, uzakta küçücük gördükleri ideallerini ona yaklaşmak için sarf ettikleri emekle her zaman büyümekte görürler, onu daima daha aydın, daha canlı bulurlar. Onun için iyimserdirler, bahtiyardırlar, hayatları daima verimli olur. Yürürler ve beraberlerinde başkalarını da yürütürler..."

NOTLAR

1 Faik Reşit Unat, "Hasan-Âli Yücel", **Belleten**, 97 (1961), 291-306; Hasan-Âli Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, İstanbul, 1990; Mustafa Çıkar, **Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Ankara, 1997. Yücel, çeşitli yazılarında ailesi, çocukluğu, yetişmesi konusunda sık sık bilgi vermiştir.

2 Canan Yücel Eronat, **Ertuğrul Süvarisi Ali Bey'den Ayşe Hanıma Mektuplar**, İstanbul, 1995.

3 Hasan-Âli Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet**, Ankara, 1960-1966, I, II (Bundan böyle **Hürriyet** kısaltması kullanılacaktır). Yücel özellikle gazetelerde yazdığı yazılarda hürriyet kavramının çözümlemesine büyük ağırlık vermiş ve bu sözcük, yazılar kitap haline getirildiği zaman değişmez bir başlık olarak kullanılmıştır. Yukarıda belirttiğim 2 ciltlik eserinden başka ayrıca bk. **Hürriyete Doğru**, İstanbul, 1955.

4 **Hürriyet**, I, 189.

5 Yücel'in ilk yazısı (17 Ekim 1913) Balkan bozgunuyla İstanbul'a sığınan bu göçmen kitlesinin dramıyla ilgilidir. Bk. **Geçtiğim Günlerden**, 89-90.

6 "Ben kültür dâvasını vekil olduktan sonra değil, daha küçük yaşlarda iken, bir kurtuluş ve yüceliş imanı olarak kalbime yerleştirmişimdir" (**Hürriyet**, II, 982).

7 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Hasan-Âli Yücel'e Dair Hatıralar ve Düşünceler", **Yeni Ufuklar**, 109 (1961), 1-10.

8 Zeki Arıkan, "Hasan-Âli Yücel İzmir'de", **Tarih ve Toplum** 84 (1990), 16-21. Türk Eğitim Derneği, **Hasan-Âli Yücel Anma Toplantısı**, Ankara, 1993, 86-88.

9 Hasan-Âli Yücel, **İçten Dıştan**, Ankara, 1938, 44-45.

10 **Hürriyet**, I, 360. Kızı Canan Yücel Eronat tarafından titizlikle korunan arşivi Yücel'in ne kadar geniş bir çevreyle iletişim içinde bulunduğunu yeterince kanıtlamaktadır. Bir örnek için bk. **Yakup Kadri'den Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar** (Haz. Canan Yücel Eronat), İstanbul, 1996.

11 Hasan-Âli Yücel, **Bilimler Felsefesi Mantık**, Beşinci basım, Ankara, 1942, 271-293.

12 Almanca çevirisi **Ein Gesamtüberlick über die Türkische Literatür** (Übersetz von Osman Reşat), İstanbul, 1941.

13 **Hürriyet**, II, 481-485.

14 **Hürriyet**, I, 269.

15 **Hürriyet**, I, 279.

16 **Hürriyet**, I, 293.

17 **İngiltere Mektupları**, 70.

18 **Hürriyet**, I, 245.

19 **Hürriyet**, I, 247.

20 **Hürriyet**, I- 152.

21 **Hürriyet**, I, 152.

22 **Hürriyet**, I, 523-524.

23 **Hürriyet**, I, 523-524.

24 Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum, Tarihin Çağrışımı, Doğası, Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üzerine Düşünceler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 179. Krş. R. G. Collinwood, **Tarih Tasarımı** (Çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul, Era Yayıncılık, 1990, 217-245.

25 **Hürriyet**, I, 294.

26 **Hürriyet**, I, 294.

27 **Hürriyet**, I, 295.

28 **Hürriyet**, I, 295.

29 **Hürriyet**, I, 231-232.

30 **Hürriyet**, I, 295.

31 **Hürriyet**, I, 296.

32 **Hürriyet**, I, 297.

33 **Hürriyet**, I, 296.

34 **Hürriyet**, I, 297.

35 **Hürriyet**, I, 384.

36 **Hürriyet**, I, 384.

37 **Hürriyet**, I, 385.

38 **Hürriyet**, I, 524-525.

39 **Hürriyet**, I, 523-524.

40 **Hürriyet**, I, 524.

41 Sabahattin Eyüboğlu, **Yeni Ufuklar**, 105-106 (1961), 398.

42 Tanpınar, "Hasan-Âli Yücel'e Dair", **göst. yer**, 8.

43 Tanpınar, "Hasan-Âli Yücel", **göst. yer.**

44 Hasan-Âli Yücel, **Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, 14 (Bundan böyle **Söylev**).

45 Yücel, **Söylev**, 97.

46 **Söylev**, 68.

47 **Söylev**, 169.

48 **Söylev**, 174.

49 Bu konuda bk. Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, Afa, 1992. Bu kitaptasözü edilen Maarif Vekili Mahmut Esat Bozkurt değil, Esat Sagay olacaktır (s.119, 120, 129, 148).

50 **Söylev**, 119.

51 **Söylev**, 217.

52 **Söylev**, 24.

53 Önsöz, **İstanbul Kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Kataloğu**, I, İstanbul, 1943.

54 **göst. yer.**

55 Orhan Burian, "Hümanizma", **Yücel**, 47 (1939), 262-263.

56 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz", **Yücel**, 64 (1940), 171.

57 Orhan Burian, "Müşterek Yazımız", **Yücel**, 61 (1940), 6.

58 Orhan Burian, "Müşterek Yazımız", 8.

59 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz", 173.

60 **Tercüme**, Cilt I, sayı 1 (1940).

61 Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, 93.

62 **Söylev**, 23.

63 **Söylev**, 60.

64 **Söylev**, 99.

65 **Tercüme**, I/1 (1940), önsöz.

66 **Hürriyet**, II, 627.

67 Kitabın tanıtımı ve eleştirisi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Tanzimat Tetkiklerinin Ortaya Koyduğu Bazı Meseleler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, II/2 (1941), 288-329.

68 Krş. Şükrü Hanioğlu, "Cumhuriyetin Tanzimat'ı Yargılaması: Tanzimat I (1940)", **Argos Yeryüzü Kültürü**, 15 (1989), 63-65.

69 **Söylev**, I, 205.

70 **Söylev**, I, 205.

Bir Türk Aydınının Trajik Portresi

KURTULUŞ KAYALI

Hasan Âli Yücel'in düşünsel kimliğinin 1940'lı yıllar dolaylarında oluştuğu sanısı bir yanlış anlamayla beraber gelişmiştir. Zaten düşünsel doğrultusunun 1940'lı yıllarda oluştuğu kanaati Türkiye'deki bir başka temel anlayışla birlikte mütalâa edilmelidir. O da Türkiye'de genellikle düşünce alanında bir rönesansın 1960'lı yıllarda yaşandığı inancıdır. Bu durumda da 1940'lı yıllardaki düşünsel gelişmelerin çok fazla ciddiye alınmaması gerekmektedir. Hasan Âli Yücel'in ölüm tarihi ise 1961'dir. Hasan Âli ölümüne yakın zaman kesitinde de bir tür siyasal olaylarla kendini bağlantılı saymamış, olayların girdabında oluşan siyasal kimliğinin düşünceleri üzerindeki etkilerini silmeye çalışmıştır. Siyasal konulardaki duyarlılıkları nedeniyle aşırı olarak telakki ettiği çevrelerin kendinden uzak durduğunu, kendisini eleştirdiklerini açıklıkla ifade etmiştir: "Bununla beraber particiliğin bu şeklinden iğrendiğimden şüphe yoktur. Yirmi beş yıldan artık süren idare ve siyaset hayatımda, değil parti ve cemiyet, herhangi bir zümrenin bile mensubu olmak taraflılığıyla hareket meyletmedim. Birbirine zıt iki uçtaki müfritlerin beraberce aleyhime yürümüş olmaları, bu tarafsızlık halinin en canlı bir delilidir."[1] Bu mesafeli tavrının kendinin düşünsel gelişim seyriyle bir bağlantısı olduğu unutulmamalıdır.

Öncelikle bir entellektüelin düşünsel dünyasını anlamanın yolunun nereden geçtiği düşünülmelidir. Bir insanın düşüncelerini anlamlandırmak, gerçekçi bir şekilde yorumlamak için yaşam koşullarını, çevresel koşulları bilmek gerekmektedir. Hasan Âli Yücel'in düşünsel dünyası da genel anlamda dünyadan kopuk olarak telakki edilebilecek Türkiye koşullarında şekillenmiştir. Bunun yanında Hasan Âli Yücel'in birikiminde başka etkenler yanında sırf yaşı gereği olarak da Osmanlı kültürünün, Osmanlı mirasının katkısı vardır: "Osmanlıdan sıyrılıp Cumhuriyetle çağdaşlığa çıkma çabaları gösterdiğimiz yıllarda, bizim doğu değerlerini temelli hiçlemeden batı değerlerine sarılarak gelişebileceğimizi, adetâ bir şair duyarlılığıyla çok iyi sezmiştir. Bunun sonucu olarak örneğin bir yandan Mevlana'yı, bir yandan Goethe'yi aşk derecesinde sevmiş; kendisi için oluşturduğu bu sentez kişiliğin ulus için de en uygun yönelim olduğunu görebilmiştir."[2] Ancak Hasan Âli Yücel üzerinde durulurken doğulu özelliği bir kenara bırakılmaya çalışılmıştır. Dönemin gerçeklikleri, 1940'lı yılların özellikleri Osmanlı mirasından bir ölçüde sarf-ı nazar edilmesini gerektirmiştir. Ancak yaşantıya sinmiş kimi hususların bir kenara bırakılması o kadar kolay değildir. Bu unsura ilave olarak aynı dönemde milliyetçilik ve hümanizmin düşünce akımı olarak bir tür birbirini dengelemesi sözkonusudur. Hattâ Hasan Âli Yücel'in yazdıkları değerlendirilirken bu iki unsurun zaman zaman çelişkili konumu da hesaba katılmalıdır. Evrensel kültür sorunu gündeme geldiği zaman kesitinde batı klasiklerinin çevirisi örnek

Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı, A.Ü. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesidir.

1 Hasan Âli Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 151.

2 Fakir Baykurt, "Bence Hasan Âli Yücel", **Hasan Âli Yücel'e Armağan**, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Coşturoğlu ve Mehmet Emiralioğlu, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yay., Ankara, 1997, s. 101.

olarak gösterilmekte, milliyetçilik karşıtı olarak nitelendiği zaman Nazım Hikmet'in şiirine nazire olarak yazdığı "üç telli sazınla neden güzel nağmeler dinletmiyorsun" mealinde deyişlerle, buna karşı eleştirel bir tutum içine girdiğini bizzat kendisi, biraz da heyecanlı bir şekilde davasındaki dilekçelerden birinde ifade etmektedir. Aslında olay salt bu anlamdaki genel yönelimiyle bağlantılı değildir. Ondan öte somut yaşantısı değişik unsurlarıyla beraber gündeme girmektedir. Türkiye'nin önemli ölçüde içine kapanık olması Yücel'in milliyetçi eğiliminin nedenlerinden biridir. Dönem aynı zamanda kültür alanında dışa açılmanın da önemli bir siyasal tercih olarak şekillendiği bir tarih kesitidir. Sözkonusu dönemde milliyetçilik de, hümanizm de değişik ağırlıkta olsa da entellektüellerin dünyaya bakış tarzını derinden etkilemektedir. Hatta sadece Hasan Âli Yücel'in değil neredeyse entellektüellerin tamamının düşüncesi bu çerçevede şekillenmektedir. Aslında bu iki yönelimin dönemin entellektüelleri tarafından algılanış biçiminin sorgulanması gerekmektedir. Bu durumda dikkat edilmesi gereken bir husus genel atmosfer anlatılırken kişinin özel şartlarının atlanmaması gereğidir. Özel şartları hayat hikâyesiyle bağlantılı olarak düşünmek daha doğru noktalara ulaşmanın yollarını açabilir.

Dışlanmaya karşı tepkiyle şekillenen bir hayat

Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığı yapmış olması bir başka noktanın anlaşılması bakımından önemlidir. Yazdıkları biraz da kişisel tarihinin anlaşılması amaçlanarak okunmalıdır. *Davam* kitabını yayımlayıp davasını açtığı yıl 1947'dir. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırıldığı fakat İzmir milletvekili sıfatını taşıdığı yıllarda mahkeme dilekçesini "gözyaşları içinde" yazdığını ifade etmektedir. Dışlandığı şeklinde kesin kanaati vardır. Komünist suçlamasıyla karşı karşıya kalmış olup bu sıfatın kendisine uymadığını anlatmayı denemektedir. Bazı gelişmelere karşı kırgınlığının en ilginç göstergesi *Ulus* gazetesinde yazmasının İnönü'nün direktifleriyle engellenmesi ve 21 Kasım 1950 tarihinde CHP'den istifa etmesidir.[3] Bakanlıktan sonra bir süre *Ulus* gazetesinde yazması düşüncelerinin telaffuz edilmesi anlamında önemli olmuştur. Yazdıklarının ve mahkeme safahatının partiyi yıprattığı düşüncesiyle makalelerinin basılmamasıkendisini rahatsız etmiştir. Oldukça uzun bir süre sonra arkadaşı Mustafa Şevki Yener'in Nadir Nadi ile arasında bir ilişki oluşturması sonucu olarak 1952 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yazmaya başlamıştır.[4] Bu durumu Nadir Nadi'nin 1950 yılında Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçilmesiyle bağlantılı olarak düşünmek gerekmektedir. "Askeri darbeden kısa bir süre sonra, Yücel, yazılarının yayından alakonulduğunu farkeder. *Cumhuriyet* gazetesinin basımevine giderek baskı örneğinin hazırlanmış olduğunu görür. Bunun üzerine yazı işleri sorumlusu Cevat Fehmi Başkut (1905-1971)'u arar ve yazılarının niçin basılmadığını sorar. Başkut bu soruyu ondan gelen bir yazı almadığını bildirerek yanıtlar. Yücel, Başkut'la yaptığı bu görüşmeden sonra *Cumhuriyet*'te daha fazla kalamayacağını anlar ve Nadir Nadi'ye artık gazetede yazı yazmayacağını bir mektupla bildirir."[5] Bu sefer de Bedii Faik'in yardımıyla *Dünya* gazetesinde yazmaya başlar. İlk yazısı 3 Ekim 1960 tarihinde yayımlanır.[6]

Askeri müdahaleyi müteakip CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e girmeyi ummuştur. Fakat CHP'nin genel başkanı İsmet İnönü böyle bir tercihte bulunmamıştır. Hatta Yücel bu konuyla ilgili olarak İnönü'yle konuşmak istemiş fakat Kurucu Meclis'e seçilmeme gerekçesini soramamıştır.[7] İşin trajik olan yanı Hasan Âli'nin bir zamanlar İsmet İnönü'nün siyasal mahiyetteki demeçlerini bir kitapta toplamış olmasıdır. Daha sonra Kurucu Meclis'e gazeteci kontenjanından girmeyi düşünmüş, bu sefer de kimbilir ki-

3 Mustafa Çıkar, **Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s. 132.

4 **a.g.e.**, s. 135.

5 Canan Eronat'ın özel arşivindeki belgeden nakleden **a.g.e.**, s. 142.

6 **a.g.e.**, s. 145.

7 **a.g.e.**, s. 147. Bu tür bilgilerin sadece bu kitapta bulunması ilginçtir. Konunun başkaları tarafından irdelenmemesinin nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Yücel İstanbul Üniversitesi profesörleriyle

min/kimlerin etkisiyle kendisini ziyarete gelen bir grup tarafından iki genç gazeteci İlhami Soysal ve Altan Öymen lehine adaylıktan feragat etmesi istenmiş, o da sözkonusu istem doğrultusunda davranmıştır.[8] Çok ana noktaları itibariyle değerlendirildiğinde Millî Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırıldıktan sonra etkin olabilmiş güçler tarafından bazı konularda işlevsel olması engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye İş Bankası yayınları ve UNESCO'daki görevi ve *Cumhuriyet* gazetesinde yazması dışlanmaya karşı kendisinin bir tepkisi olarak anlaşılmalıdır. Bu dışlanma hali kimi konulara daha gerçekçi bir şekilde yaklaşmasının vasatını da yaratmıştır. Zaten kişinin dışlanmasının getirdiklerini, hayat hikâyesinin düşünceleri üzerindeki etkilerini de bu ortamda kaleme almıştır. İş Bankası yayınlarını yönetmesi ve haftada bir gün düşüncelerini *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlaması kendisini tümüyle işlevsiz olarak hissetmesinin önüne geçmiş, hayata pek o kadar da olumsuz bir pencereden bakmamıştır. Yüreği sürekli buruk olarak hayata dair genel mahiyette düşünceler telaffuz etmiştir. Yazdığı denemeler hayata biraz dervişçe bakmanın izlerini taşımaktadır. Halet-i ruhiyesinin bu yorumu dışında bir de durumu kendinin nasıl değerlendirildiğinin bilinmesinde fayda var gibi gözükmektedir.

Bu gerçeği ölümünden üç yıl önce kendi de fark etmiştir. İnsanların düşüncelerinin hayatları tarafından şekillendirildiğinin bariz olarak ayırdındadır. Kendini ruhen İttihatçı gibi görmektedir. Bir kısım şiirleri aktardıktan sonra düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Biz bunun hepsini ezberledik. Güçlük çektik ama 'İttihatçılık' da doğrusu içimize işledi. İttihat ve Terakki'ye sonradan muhalif çıkan Hürriyet ve İtilâf mensuplarından pek öyle belli bir kişi hatırlamıyorum ki, öldüğü zaman ağlamış olayım. Aklıma birçok hareketlerini beğenmeyip tenkid ettiğim pek çok İttihatçı için yürekten gözyaşları dökmüşümdür. İttihatçıları her zaman sevdim. Bana onları sevdiren, feragat ve vatanperverlikleri kadar çocukluğumda bize okutulan şiirler, evimizde ve etrafımızda büyükler tarafından söylenen sözlerdi".[9] Bu satırları aktardıktan sonra başka şeyleri de çağrıştırır tarzda bir hikâye, tabii kelimenin tam anlamıyla bir hayat hikâyesi anlatmaktadır. İnsanların bazı gelişmelere, akımlara karşı olmalarının hayatlarında bazı olumsuzluklarla karşılaşmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Somut bir insanın, babasının, partiye kaydolması için İttihatçılar tarafından rahatsız edilmesinin, işin aykırı bir mecrada seyretmesiyle sonuçlandığını belirtmiştir. Bu arada Mustafa Sabri'nin hayatının son demlerinde bile olumsuzluğu vurgulamasını, insanın yaşlandıkça biraz daha derviş tabiatlı olması gerektiği anlayışıyla eleştirmektedir.

Bu durum ölümünden üç yıl önceki haletiruhiyesini, mantalitesini ele vermektedir. Ondan öte babasının İttihat ve Terakki'ye kaydolmasının başına getirdiklerini hikâye etmek suretiyle aslında babasını anlatır görüntüsü altında kendisini anlatmaktadır. Bir şekilde mağdur edilmesinin, bir kenarda bırakılmasının yenilikçi tavrını engellemediğini vurgulamak istemektedir. Yenilikçiliğin neredeyse her anlamda sınırlanmasının şartları varken bile gündemdedir. Hasan Âli Yücel yenilikçi olarak kendini bir anlamda eski nizamın baskısı altında hissetmektedir. Zaten

8 a.g.e. **Anabritannica Ansiklopedisi**'nde Hasan Âli Yücel'in Kurucu Meclis üyesi olduğu şeklinde yanlış bilgi yanında kitapları hakkında eksik bilgi bulunması ve Hasan Âli Yücel maddesinin İsmail Hakkı Tonguç maddesinden daha özensiz olarak yazılması bu makalede yapılan genellemeleri de doğrular niteliktedir.

9 Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, s. 149-150.

Yücel, aralarında Bedia Muvahhit (Yücel'in solunda), Behzat Budak (Muvahhit'in solunda), Necdet Mahfi Ayral (Yücel'in önünde) ve Hazım Körmükçü gibi oyuncuların olduğu tiyatro sanatçılarıyla birlikte.

Türkiye'nin problemini de temelde bu bağlamda değerlendirmektedir.

Batı Klasiklerinin Çevirisinin Önemi

Bir deyişle "komünist" Millî Eğitim Bakanı kendisine yakıştırılan siyasal kimliklerin kendi açılımına dar geldiğini anlatmak istemektedir. Bu nedenle bazı noktaları kendi düşünce dünyasında nasıl bağdaştırdığının bir izahı yapılmalıdır. Dolayısıyla aydın kimliğinin anlaşılması açısından batı klasiklerinin çevirisi sorunu derinlemesine tartışılmalıdır. Ancak ondan öte bizzat Hasan Âli'nin klasik çevirilerini bizzat nasıl algıladığı üzerinde durulmalıdır. Bu deneme bir başka gerçeği ortaya çıkaracak mahiyettedir. Yücel'in nasıl algıladığı bizatihi klasik çevirilerinin nesnel açıdan ne anlama geldiğinden daha önemli görünmektedir. Fazla sayıda batı klasiği çeviren Sabahattin Eyuboğlu o dönemdeki anlayışı çerçevesinde yeni Türk sanatkârına örnek olarak Yahya Kemal'i göstermektedir. Sözkonusu şairi örnek olarak gösterirken de onun batıya, Avrupa'ya alafranga olarak gidip alaturka olarak döndüğünü bizzat Yahya Kemal'in sözcükleriyle anlatmaktadır. Aslında o dönemde gerçekleştirilen klasik çevirilerinin ayrıntılı olarak yorumlanması gerekmektedir. bu noktada iki husus özellikle önemlidir. Hem Millî Eğitim Bakanı olarak Hasan Âli Yücel'in bu konudaki anlayışının bilinmesi, hem de çeviri faaliyetini yürüten kurulun yaklaşımının bir şekilde anlaşılmaya çalışılması gerekmektedir. Hasan Âli Yücel'in şark klasiklerinin çevirisi konusunda da hassas olduğu bilinmektedir. Bu hassasiyetin az olmayan sayıda örneği vardır. Bundan öte kurulun teşekkül tarzı yaklaşımın daha doğru olarak anlaşılmasının yolunu açacak gibi görünmektedir.

Dr. Adnan Adıvar başkanlığında yapılan dört toplantıdan sonra çeviri faaliyetini yönetecek Daimî Büro kurulmuştur: "Nurullah Ataç tarafından yönetilen Daimî Büro'nun üyeleri arasında Saffet Pala, Sabahattin Eyuboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal ve Nusret Hızır bulunmaktadır."[10] Zaten dönemin klasik çevirilerini *İslâm Ansiklopedisi* çevirisiyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Aslında bu iki pratik konuya nasıl yaklaşıldığını ortaya koyacak mahiyettedir. Çeviri faaliyetlerinde öncelikle Dr. Adnan Adıvar'a merkezi bir yer verilmesinin önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Adnan Adıvar tam da dönemin belki de özlenen entellektüelinin çerçevesini çizmektedir. İtibarı iade edilir edilmez Türkiye'de önemli görevlerin başına getirilmiştir. Hatta Millî Eğitim Bakanı ile belirgin bir yakınlığı görülmektedir. Dönemin başka entellektüelleri üzerine olduğu gibi Adıvar hakkında da inceleme yapılmamış olması olağandır. Çalışmaları itibariyle genelde hem evrensel konulara hem de ulusal konulara açık görünmektedir. Kısa aralıklarla yayımlanan iki kitabı bu eğiliminin göstergeleri arasındadır. Yurtdışında iken 1937 yılında Fransızca olarak yayımlanan *Osmanlı Türklerinde İlim* kitabı dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in önerisi üzerine önemli ölçüde geliştirilerek 1943 yılında Türkçe olarak basılmıştır. Osmanlı toplumu o dönemde Türk entellektüellerinin ilgi alanlarından biri değildir. Adıvar'ın yazdıklarında da genel anlamda dünya kültür birikiminden yararlanılması anlayışı etkin gibi görünmektedir. Hele 1939 yılında yayımlanmaya başlayan *İslâm Ansiklopedisi*'nin Mukaddimesi oryantalizm konusunda dengeli bir anlayışı yansıtmaktadır. Batılı bilim adamlarının kimi çalışmalarının toplumsal gerçeklikleri çarpıttığını belirtirken başka bazıları için de olumlu kanaat ileri sürmektedir. Genelde değerlendirildiği zaman Adıvar doğu kültürü üzerinde batılı kaynakları eleştirel bir şekilde de kullanarak ağırlıklı olarak durmak gerektiğini düşünmektedir.

Diğer üyeler hakkında sonraki düşünsel konumlarını bilerek değerlendirme yapmak yerine 1940'lı yılların başlarındaki yaklaşımlarını saptamaya çalışmak daha doğru görünmekte-

10 Çıkar, a.g.e., s. 82.

dir. 1940'lı yılların başlarında Nurullah Ataç ve Sabahattin Ali olaya salt hayranlık uyandırması gereken klasiklerin Türkçede de olması ölçüsünde dar bakmamaktadırlar. Sabahattin Ali kendi kafasıyla düşünmek konusuna vurgu yaptığı gibi, "bilmem hangi gavurdan" yapılacak çevirilerle bazı sorunlara yaklaşılamayacağını tam da 1940 yılında yayımlanan romanında belirtmektedir. Kendi bağımsız kafasıyla düşünmek gereğine ağırlıklı bir önem vermektedir. Nurullah Ataç da 1940'lı yıllarda sonraki döneminden bir nebze farklı düşünmekte, tercüme konusunda çevirmenlerin önemli ölçüde yaratıcı olmaları gereğini işaret edip, tercümenin bir kavramı mekanik olarak aktarmak yerine bir başka kültürde yeni baştan düşünmek demek olduğunu belirtmektedir. Sabahattin Eyuboğlu ve Nurullah Ataç'ı biraz da o dönemin, kurucuları oldukları *İnsan* dergisinin yönelimleri çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Tüm bunlardan öte bizzat Hasan Âli Yücel'in kendisi sorunu anlatıldığı şekilde kavramakta ve doğu klasiklerinin çevirisi konusunda ısrarlı olmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmakta olan Prof. Annemarie Schimmel'den onun üzerine çalışma yaptığı Muhammed İkbal'in *Câvidnâme*'sini Türkçeye çevirmesini istemiştir.[11] Bunların dışında çeviri konusundaki yaklaşımı yukarıda anlatılagelen anlayışlardan farklı değildir. Zaten Hasan Âli Yücel döneminde gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri konusunda ucuz övgü ve ilkel yergi dışında kapsamlı sayılabilecek bir değerlendirme yapılmamıştır. Dönemin tercüme anlayışını daha sonra gerçekleştirilen 1000 ve 1001 Temel Eser yayınlarını da değerlendirerek anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmak yerinde olabilir. Böylesi bir çaba da Türk entellektüelinin düşünce dünyasını daha mantıklı, daha gerçekçi olarak kavramanın önemli anahtarlarından birini sunmaktadır. Ancak kişiliği, kendisi, somut hayatı Türk entellektüeli için pek bir önem arzetmeyen Hasan Âli Yücel'in döneminde gerçekleştirilen klasik çevirileri belki Türk aydını fazlasıyla Türkiye'ye dönük düşündüğü için bir yankı yapmamıştır. Tıpkı yıllarca sonra 1000 ve 1001 Temel Eserin köklü bir etki yapmadığı gibi.

Klasiklerin Çevirisi Yerine Köy Enstitüsü Vurgusu

Türk insanının çeviri metinlere değil, elle tutulur, gözle görülür nesnelere yatkın olması Hasan Âli üzerinde düşünce beyan edilirken klasik çevirilerinden ziyade Köy Enstitüleri'nin gündeme getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Köy Enstitüsü öğrencileri, Köy Enstitüsü kökenli edebiyat gündeme girdiğinde bunlarla klasik çevirilerinin ilgisi o kadar kolay ne kelime hemen hiç kurulamamaktadır. Dahası herhangi bir Köy Enstitüsü kökenli yazarın ürünlerine klasiklerin bırakması gerektiği varsayılan birikim yansımamışa benzemektedir. Köy Enstitüleri ancak ideolojik çekişme ve eğitim hayatındaki rolü itibariyle tartışma konusu olmuştur. Bunların yanında Köy Enstitüleri Türkiye'nin tüm eğitim sorunlarını çözebilecek önemli bir anahtar olarak düşünülmüştür. Köy Enstitülerinin Hasan Âli Yücel'den daha çok İsmail Hakkı Tonguç'a mal edilmesine karşın Yücel konusundaki tavrın ölçütü Köy Enstitüleri konusundaki tutum olmuştur. Hasan Âli'nin biraz daha ikinci planda kalmasının göstergelerinden biri de UNESCO'nun Hasan Âli Yücel'in 100. doğum yıldönümü kutlama eylemine rağmen 1997 yılında bile Tonguç üzerine gerçekleştirilen yayınların daha fazla olmasıdır. Burada üzerinde durulabilecek ve altı çizilebilecek bir başka husus da Enstitü kökenli aydınların Hasan Âli'ye karşı soğuk denemese de mesafeli bir noktada durmayı tercih ettikleridir. Onların düşünsel frekanslarıyla Tonguç'un düşünsel konumu daha fazla uyuşmaktadır. Belki de Osman-

Hasan Âli Yücel aralarında Sabri Esat Siyavuşgil (en sağda ayakta), Muzaffer Şerif (sağda ayakta üçüncü), hemen arkasında Cevat Memduh Altar ve daha birçok tanınmış hoca ve öğrencileriyle birlikte.

11 a.g.e., s. 138-139.

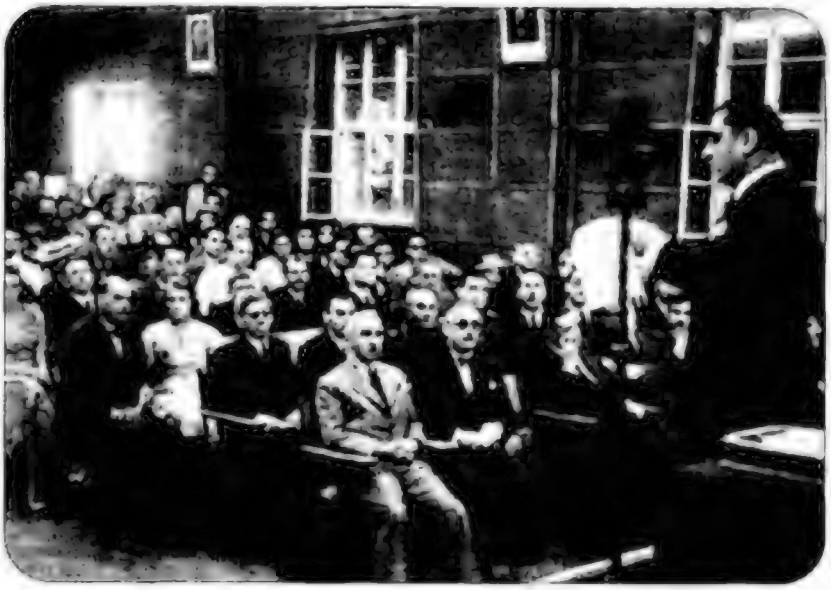

Hasan Âli Yücel bakanlığı sırasında bir toplantıda konuşuyor.

lı/İslâm geçmişine yönelik ilgi ve batı klasikleri ilgisi Yücel'e bir nevi elit havası vermekte ve Enstitü kökenli yazarları ondan uzak tutmaktadır. Hatta bir soru olarak "Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz" güftesinin kaç Enstitülünün müzik beğenisiyle uyuştuğu ortaya atılabilir. Yücel'in salt Köy Enstitüleri bağlamında anılmasının da Köy Enstitüsü kökenli aydınların bu konudaki duyarlılıklarından kaynaklandığı söylenmelidir. Köy Enstitülü aydınlar konusunda yapılan eleştiriler yanında bir noktadaki olumluluklarına da dikkat etmek gerekmektedir. Enstitü kökenli entellektüeller 1960 sonrasının diğer baskın, başat entellektüellerinin yanında belki de kimi toplumcu şairler gibi dar bir şekilde olsa da 1940'lı yılların düşünce dünyasıyla ilgilenmişlerdir. Ancak perspektiflerinin darlığının da etkisiyle Hasan Âli Yücel hakkında sınırlı bir şekilde yazmışlardır. Bu sınırlılık salt perspektifin darlığından kaynaklanmamakta ona özellikle mesafeli bir yerde durma düşüncesinden de etkilenmektedir. Bunun ötesinde bir somut gerçek de meseleyi olanca açıklığıyla ortaya koyabilecek durumdadır: "1962 yılında *İmece* dergisi, Dursun Kut, Fakir Baykurt, Engin Tonguç, Samire Akmen ve Canan Eronat'ın yönetiminde yazılacak *Tonguç'a Kitap*'ın benzeri olarak 'Yücel'e Kitap' adlı bir anı kitabının çıkarılmasını plânlamıştır. Danışman olarak Yücel'in yakın çalışma arkadaşları ve dostlarının bulunduğu bu proje taslağı gerçekleştirilememiştir."[12] Proje taslağının gerçekleştirilememesi, ö-lümlerinin arasında sekiz ay bulunmasına rağmen gerçekleşmemesi yukarıda yapılmaya çalışılan yorumu daha da kesinleştirir mahiyettedir. Zaten yazılan makalelere bakıldığı zaman durum daha net olarak anlaşılabilir. Tonguç'a göre Hasan Âli'nin fazla mağdur olmadığı şeklindeki bir anlayışın da yaygın olduğu düşünülebilir. Son yıllarda Yücel üzerine çalışmaların büyük oranda kızı tarafından gerçekleştirilmesi ve Türkiye'deki ge-lenekselleşmiş tartışmanın oldukça dışında bulunan Mustafa Çıkar'ın kitabına Canan Eronat'ın yorumları ve bilgileri olarak yansıyan düşüncelerin neredeyse hiçbir yerde görünmemesi de sözü edilen yaklaşımı destekler mahiyettedir. Konu üzerine yazılan çoğu kitabın da yorumlardan ziyade belgelere dayanması bir somut durum olarak ortadadır. 1960'lı yıllardan sonra da genellikle çeviriler değil Enstitüler gündeme girmiştir. Konu bu çerçevede değerlendirildiği zaman günümüzde yayınlanan metinlerdeki zihniyetin otuz yıl kadar önce yayınlanan bir yazının yaslandığı basit mantaliteden uzak olmadığı görülmektedir.[13] Sorunun yorumu bakımından komünistleri koruyup kolladığı suçlamalarına karşı tepkisi nedeniyle Yücel'in marksizmin ö-nemsenip benimsendiği 1960'lı ve takip eden yıllarda düşünce adamı olarak benimsenmesi de mümkün görünmemektedir. Bu noktada Tonguç'un Yücel kadar eksikli olmadığı düşünülmektedir.

Aslında trajik olan husus Hasan Âli Yücel'in düşün evreninin bugünkü entellektüel gündemde yer almadığının görülmesidir. Yüzüncü yıl çerçevesinde laf düzeyinde oldukça fazla üretim varken hakkında olağanüstü az metin yazılması bir gerçekliği kanıtlamaktadır. Mevcut durum olanca açıklığıyla resmi ve özel yayın kurumlarının sefilliğini de sergilemektedir. Bunun dışında "Hayatta en çok babamı sevdim" diyen kişinin ufku bile maarif müfettişinin "güzel gözlerinden" öteye geçmemektedir. Türk entellektüel hayatının 1920'li ile 1940'lı yılları ve kültürün sürekliliği vurgulanıp, önemsenmedikten sonra entellektüel olarak Hasan Âli Yücel'in üzerinde durmak olsa olsa laf-ı güzaf olarak nitelenebilir. Çeşitli emareler Türk düşünce dünyasının şimdiki durumunun Hasan Âli Yücel'in zaman zaman trajik bir hal alan hayatından daha az trajik olmadığını göstermektedir.

12 **a.g.e.**, s. 150.

13 Kurtuluş Kayalı, "Hasan Âli Yücel'e". **Türk Solu**, No: 17, (10 Mart 1968), s. 8.

HASAN ÂLİ YÜCEL (1897-1961)

MURAT KORALTÜRK

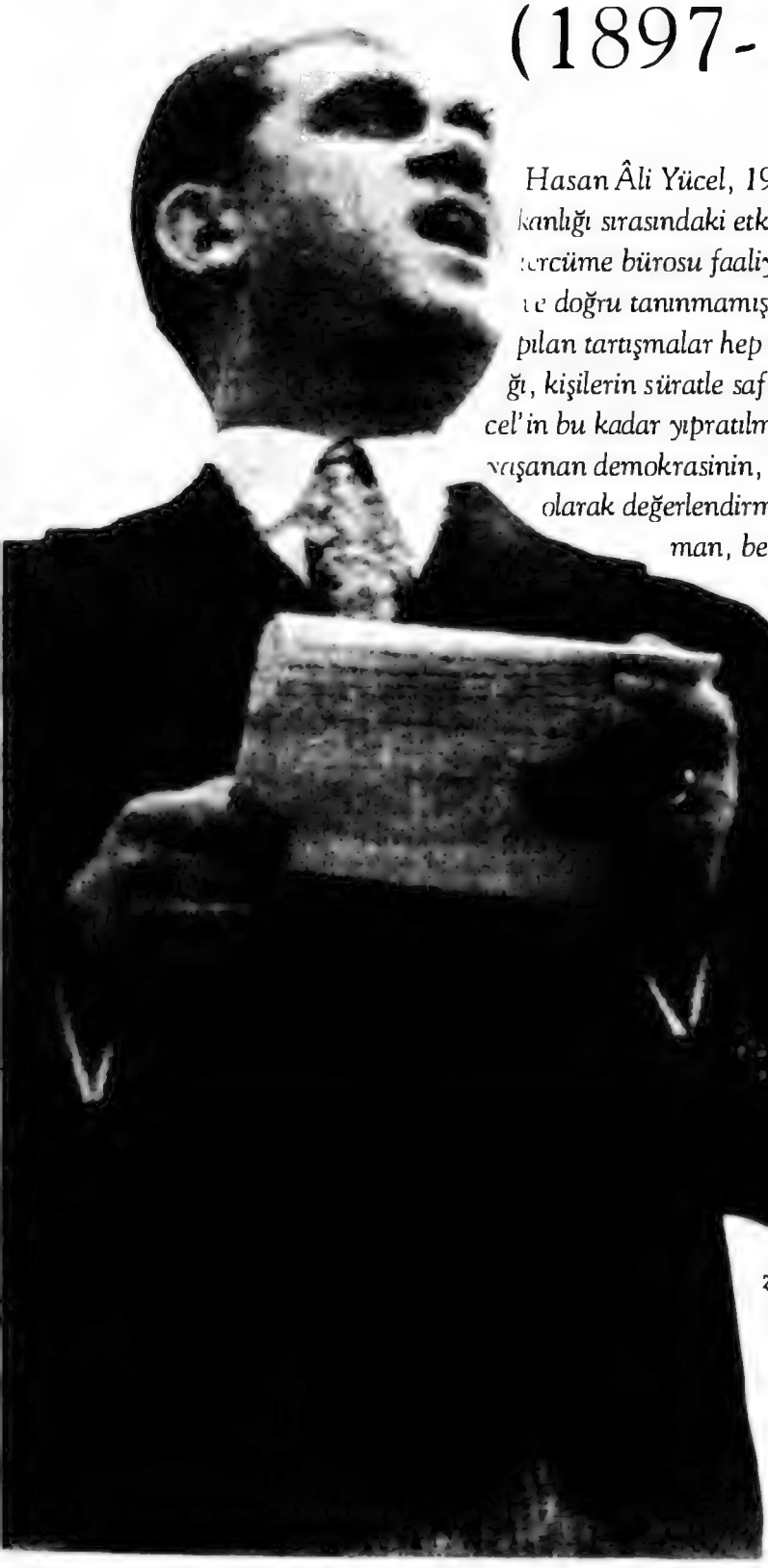

Hasan Âli Yücel, 1938-1946 arasında yürüttüğü milli eğitim bakanlığı sırasındaki etkinlikleri nedeni ile özellikle köy enstitüleri, tercüme bürosu faaliyetleri yüzünden seviyesiz saldırılara uğramış ve doğru tanınmamış, doğru olarak tanınmasına adı üzerinde yapılan tartışmalar hep engel olmuştur. Değerlerin çok çabuk aşındığı, kişilerin süratle saf değiştirdiği günleri yaşadıktan sonra, Yücel'in bu kadar yıpratılmaya çalışılmasının nedenini 1950'lerde sözde yaşanan demokrasinin, 1946-1950 arasındaki çirkin mücadelesi olarak değerlendirmek gerekir. Bir başka açıdan bakıldığı zaman, belki de Yücel'in şanssızlığının bir nedeni Atatürk'ün ardından, savaş yıllarında, "Milli Şef" döneminin vekili olması da olabilir.

Bütün bunlar bir yana bırakılırsa, Yücel ne kimsenin savunmasına ihtiyaç duyan bir şahsiyet, ne de onu 1946'ların zihniyeti ile "komünistlerin hamisi" olarak gösterilebilir. Bu çok sınırlı ve ana başlıkları içeren kronoloji, Yücel'i gerek bakan olarak gerek hemen hiç bir milli eğitim bakanının olmadığı gibi bir aydın, düşün adamı olarak bütün bu tartışmaları havanda su dövmek biçiminde nitelendirmemize yeter de artar bile. Yine bu kısa koronoloji çalışması Yücel'in bakanlığı dışındaki aktif yazı ve düşün hayatı yanında özellikle bakanlığı sırasında eğitim ve kültür alanında Türkiye'de birçok ilklere imza attığını gösterir. Bu nedenle Yücel Türkiye'nin Cumhuriyet'ten önceye uzanan çağdaşlaşma sürecinde çok önemli adımları atmış bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir.

1897
16 Aralık'ta İstanbul'da dünyaya geldi

1915
Vefa İdadisi'nden mezun oldu

1919
Tasvir-i Efkâr ve İfham'*da gazeteciliğe başladı*

1921
Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nden mezun oldu. Coğrafya Bölümü'nde asistanlık ve Edebiyat Fakültesi inzibat memurluğu yaptı

1921
Dergâh ve Yarın *dergilerinde şiirleri yayımlanmaya başladı*

1923
Eskişehir'de, İzmir'de, Kuleli Askeri Lisesi ve İstanbul Erkek Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yaptı

•

Yeni Mecmua'*da şiirleri,* Milli Mecmua'*da makale ve denemeleri yayımlanmaya başladı*

1924
Ruhiyat Elifbası *kitab yayımlandı*

1926
21 Ağustos'ta ikiz çocukları Can ile Canan dünyaya geldi

•

Maarif Müfettişi oldu

•

Sanat Musahebeleri ve Türk Edebiyatı Numuneleri *adlı kitapları yayımlandı*

•

Hayat *dergisinde makale ve denemeleri yayımlanmaya başladı*

1928
Mantık ve Metodoloji *adlı kitabı ile Tevfik Fikret'ten yeni harflere aktardığı* Tarih-i Kadim ve Doksanbeşe Dağru *yayımlandı*

1930
Öğrenci Müfettişi olarak Fransa'ya gönderildi

1932
Mevlana'nın Rubaileri, Goethe, Bir Dehanın Romanı ve Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış *adlı kitapları yayımlandı*

1933
Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'ne atandı.

•

Dönen Ses *adlı şiir kitabı yayımlandı*

1934
Fransa Maarif Teşkilatı *adlı kitabı yayımlandı*

1935
İzmir'den Mebus seçildi

1936
Fransa'da Kültür İşleri *adlı kitabı yayımlandı*

•

Akşam *gazetesinde yazı yazmaya başladı*

1937
Pazartesi Konuşmaları *adlı kitabı yayımlandı*

1938
Sizin İçin, İçten Dıştan ve Türkiye'de Ortaöğretim *adlı kitapları yayımlandı*

•

30 Aralık'ta Maarif Vekilliği'ne atandı

1939
2 Mayıs'ta Birinci Türk Neşriyat Kongresi toplandı

•

17 Temmuz'da Birinci Maarif Şurası toplandı

•

31 Ekim'de Birinci Devlet Resim ve Heykel sergisi açıldı

1940
17 Nisan'da Köy Enstitüleri kuruldu

•

19 Mayıs'ta Tercüme Mecmuası'*nın yayımı başladı*

•

20 Mayıs Devlet Konservatuarı kuruldu

•

Maarif Vekâleti dünya edebiyatından tercümeleri yayımlamaya başladı

1941

Maarif Vekâleti İslam Ansiklopedisi'ni yayımlamaya başladı

•

Haziran'da Tarih Vesikaları *yayımlanmaya başladı*

•

Birinci Coğrafya Kongresi 7 Haziran'da toplandı
Bakanlık bünyesindeki Gramer Komisyonu 7 Temmuz'da ilk toplantısını yaptı

1942

Meslekî ve Teknik Okullar Açılması ve Mevcutların Büyütülmesi Hakkında Kanun 14 Ağustos'ta TBMM'de kabul edildi

•

7 Kasım'da Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kuruldu

1943

İnönü Ansiklopedisi *yayımlanmaya başlandı*

•

15 Şubat'ta İkinci Maarif Şurası toplandı

•

Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi 8 Kasım'da açıldı

1944

9 Eylül'de İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu açıldı

•

16 Ekim'de Balıkesir'de Mustafa Necati Eğitim Enstitüsü açıldı

•

20 Kasım'da İstanbul Teknik Üniversitesi öğrenime başladı

1945

19 Ekim'de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi açılarak, öğrenime başladı

•

Hasan Âli Yücel Londra'da Kasım'daki UNESCO toplantısına katıldı

1946

18 Şubat'ta Beden Eğitimi ve Spor Şurası toplandı
Üniversiteler Kanunu 13 Haziran'da TBMM'de kabul edildi

•

Yücel, 12 Ağustos'ta Milli Eğitim Bakanlığı görevinden ayrıldı

1947

Kamuoyunda Yücel-Öner Davası adıyla bilinen dava yıl boyunca görüldü

•

Dâvam *adlı kitabı yayımlandı*

1949

Yücel, Cumhuriyet *gazetesinde yazmaya başladı*

1950

Davalar ve Neticeleri *adlı kitabı yayımlandı*

1952

Mevlânâ (Manzum Levha) adlı kitabı yayımlandı

1955

İş Bankası Kültür Yayınlarını yönetmeye başladı

•

Hürriyete Doğru *adlı kitabı İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlandı*

1956

İyi Vatandaş İyi Insan *adlı kitabı yayımlandı*

1957

Kıbrıs Mektupları ve Edebiyat Tarihimizden *adlı kitapları yayımlandı*

1958

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Üyeliği'ne seçildi

•

İngiltere Mektupları *adlı kitabı yayımlandı*

1960

Hürriyet Gene Hürriyet ve Dinle Benden *adlı kitapları yayımlandı*

•

Dünya *gazetesinde yazı yazmaya başladı*

1961

Allah Bir *adlı kitabı yayımlandı*

•

Hasan Âli Yücel İstanbul'da 26 Şubat'ta vefat etti

Irkçılık-Turancılık Davâsının Siyâsi Rövanşı

Öner-Yücel Davâsı

CEMİL KOÇAK

Öner-Yücel dâvâsının 50. yıldönümünde, söylenebilecek ilk şey, bu dâvânın, bu sırada henüz dumanı tütmekte olan 1944 Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının siyâsî bir rövanşı olduğudur. Ancak, çerçeveyi bu denli dar tutmak da doğru olmaz. Aksine, bu yazı içinde ele alamayacak olsam da, dönemin dış ilişkileri ile iç siyâsî konjonktürü, bir fon müziği olarak, mutlaka gözönünde tutulmalıdır. Dâvânın kendisi kadar önemli olan sonuçlarıdır da...

Hatırlanacağı gibi, 1944 Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı ile sonuçlanan sürecin açılışı, Nihâl Atsız'ın, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na hitâben kaleme alıp yayınladığı ve birtakım solcuları devlete ihbâr eden ünlü mektubuydu. Ancak, bu ihbar furyasını biraz daha geriye götürmek de mümkündür. Çünkü, 1943 yılında yayınlanan ünlü *En Büyük Tehlike* adlı broşür de, Irkçı-Tûrancı grubu devlete ihbâr ediyordu.

1945 yılının ikinci yarısında başladığını gördüğümüz yeni dönemde ise, iktidar, daha başından itibâren, DP'yi gerek üstü kapalı bir şekilde, gerekse açık açık kızıl olmakla suçlamıştı. Bu iddia, aslında haksızdı, fakat gerçekçi gibi görünüyordu. Çünkü, DP önderlerinin, daha işin başında, muhalefet cephesini genişletme adı altında, birtakım eski solcu politikacı ve gazetecilerle dirsek teması kurmaları ve fonda da, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yeniden yakınlaşması talebi, üstelik bu türden bir politikanın, Moskova tarafından da sâdece onaylanmakla kalmayıp, üstüne üstlük, bir de açık ve resmî propagandasının da yapılması, iktidârın işini kolaylaştıran bir konjonktür yaratmıştı. İktidârın iddiası, komünistlerin, Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı amaçları, doğrultusunda kullanmaya çalışmalarıydı ve az daha da muvaffak olmak üzereydiler. Çakmak, nerede ise, daha işin başından itibâren, DP içinde ve ön saflarda yeralmıştı. Câmi Baykut ve Tevfik Rüştü Aras ile Celâl Bayar da aynı potada yeralıyorlardı. Diğer yandan, bu grubun içinde ya da yanında, solcu tanınan Zekeriyâ Sertel ve Sabiha Sertel çifti de vardı. Bu birbirine âdetâ pamuk ipliği ile bağlı grubun tamâmı, kısmen komünist, kısmen de komünistlerin oyununa gelmekle suçlanıyordu. Gerçi bu durum uzun sürmeyecektir. Ama olsun, partinin adı çıkmıştı bir kez...

Bir süre sonra, DP, ağır ithamlar altında, karşı saldırıya geçecektir. 1947 yılının Ocak ayında, Recep Peker Hükûmeti'nin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in, partisinin bir milletvekilinin önceden kararlaştırıldığı anlaşılan bir sorusu üzerine, TBMM kürsüsünde, Türkiye'deki komünist faaliyetlerin târihinden söz ederken, gâyet ustalıkla, bu faaliyetlere, yukarıda belirttiğim nedenlerle, DP'nin de dâhil edilebileceğini imâ etmesi, DP İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner'in, ki bu sırada Öner'in DP yöneticilerinden uzak bir siyâsî tutum içinde olduğu anımsanırsa muhtemelen, DP yönetiminin de bilgisi dışında ve tamâmen kendi inisiyatifi ile, bu kez, doğrudan CHP'nin eski yönetimine, aynı ithamlarla, saldırısına neden olacaktır. Öner'in iddiası da hayli basitti. Aslında, hakikî kızıl olan, bizzat CHP ve onun yöneticileriydi. İspâtı da, Millî Şef döneminin ünlü Değişmez Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in, Vekâlet içindeki tutum ve davranışlarıydı. Basında yayınlanan bu ağır ithamlar ve karşı iddialar, geleneksel bir şekilde ve basit bir hakâret dâvâsı olarak,

Hasan Âli Yücel

yargı önüne gelecek, ancak, kamuoyunun gözünde, siyâsî bir hesaplaşmanın dekoru olarak görülecektir.

Hatırlanacağı gibi, ünlü Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı, Öner-Yücel dâvâsının açılmasından hemen önce, 31 Mart 1947 târihinde, tüm sanıkların beraati ile, sona ermişti bile... Mahkeme kararında, "suç olmayan bir fikrin, cemiyet hâline girmesinin de suç olamayacağı" belirtilmişti. Anlaşılan, 1944 yılında suç olduğu düşünülen bir fikir ve eylem programı, 1947 yılının yeni koşullarında artık suç olmaktan çıkmıştı. Aksine, 1945/1946 yıllarından itibâren, durum yeniden değişmişti ve dış ilişkilere paralel olarak gelişen yeni iç politika konjonktüründe, milliyetçiliğin her derecesi ve her türlüsü, artık resmî söylemin ve tutumun belirgin bir göstergesiydi.

1946 yılının son günlerinde, henüz aynı yıl kabul edilen yeni özerklik yasasına karşın, üniversitede sol sorunu, siyâset gündemi ile TBMM'nin ilk sırasında yeralmaya başlamıştı bile... Buna, bir de, aynı şekilde, Köy Enstitüleri'ne yönelik ilham ve iddiaları eklemek gerekir. Ancak, bütün bu saldırının arkasında, sâdece CHP milletvekilleri vardı. Tuhaf olan, bütün bu gelişmelerde, sanıldığının aksine, DP'ye düşen bir rolün ve payın bulunmamasıydı.

Öner'in iddialarına göre, Yücel, Vekilliği döneminde, komünistleri ve komünist faaliyeti korumuş ve kollamıştı. Milliyetçi öğretmen ve öğrenciler üzerinde ise, baskı kurmuştu. Yukarıda sözünü ettiğim gibi, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının önemli kilometre taşlarından biri olan, Sabahattin Ali-Nihâl Atsız dâvâsının baş rolünde de Yücel bulunuyordu. Gerek bu dâvâ ve gerekse Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı, Yücel'in bir komplosuydu. Hatırlanmalıdır ki, Öner, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsında sanık avukatıydı.

Tam bu sırada ülkede esen anti-komünizm fırtınası, Yücel'in, bu ithamları bir hakâret olarak telâkki etmesine neden olmuş olmalıdır. Unutulmasın ki, dâvânın başlamasına sâdece bir ay kala, DTCF'de, milliyetçi öğrencilerin, solcu öğretim üyelerine yönelik saldırıları başlamış ve Ankara Üniversitesi Senatosu, "yabancı ideolojiler" ile ilgisi üzerine, bâzı öğretim üyeleri hakkında soruşturma açılmasına karar vermişti bile... Bu arada, 1946 yılında kapatılan iki sosyalist partinin yargılanmasına ilişkin haberler de, tek tük basında yeralmaya başlamıştı ve anti-komünist milliyetçi gösteriler, yurdun dört bir tarafında boy gösteriyordu. Solcu tanınan *Zincirli Hürriyet*, iki yıl önce *Tan* gazetesinin başına geldiği gibi, bu kez İzmir'de saldırıya uğruyor ve yayınına son vermek zorunda kalıyordu. Dönemin basın koleksiyonlarının taranması sırasında ortaya çıkan haber, yazı ve yorumlar, fon müziğini oluşturan renklerdir.

Yücel'in, Öner ve Öner'in iddialarının ve ithamlarının yayınlandığı *Yeni Sabah* gazetesi aleyhine açtığı hakâret dâvâsı, 17 Nisan'da başlayacaktır. Bu târih, garip bir tesâdüftü. Çünkü, 17 Nisan, hatırlanacağı gibi, Köy Enstitüleri'nin kuruluş yasasının yıldönümüydü. Mahkeme yargıcı ise, Sabahattin Ali-Nihâl Atsız davâsına bakan kişiydi.

Davânın daha başında, hukûkî bir soruna rastgelinmişti. Öner, iddialarını kanıtlayabilmek için, ispat hakkı talep etmiş, buna karşılık, Yücel, bu türden bir hakkın olmadığında ısrâr etmişti. Ne var ki, hem bu talep benimsenecek, hem de iddiaların ilgili resmî makamlardan sorulması talebi de kabul edilecektir.

Öner'in iddiaları çok yönlüydü. Öner, öncelikle, Yücel'in kitaplarının, kendisinden ziyâde, değişik kaynaklardan toplanarak yazıldığını ileri sürüyor ve bunlar için, Yücel'in yüksek miktarlarda telif hakkı aldığını da belirtiyordu. Ayrıca, Yücel, başta Ârif Nihat Asya olmak üzere, pek çok öğretmen ve lise müdürüne baskıda bulunmuştu. Milliyetçi öğretmenlerin de görevlerine son vermişti. Öner, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Nihâl Adsız'ın, 1944 yılında Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na hitâben yayınladığı açık mektubu da hatırlatıyordu. Öner'in ifâdesi ile, "bu açık mektup, dâvânızın ağırlık merkezini teşkil ettiği için okunmaya [ve] tekrar okunmaya değer"di. Çünkü, Öner'e göre, Milliyetçilik, Anayasanın ana vasıflarından biriydi ve "Irkçılık ve Tûrancılık da, hiç şüphesiz, milliyetçilik hudûduna dâhildi ve bunun büyütülmüş şeklinden başka bir şey [de] değildi." Hattâ, bizzat devlet, "ırkçılık zihniyetinin kök salmasına durmadan" çalışmıştı. Örneğin, Mahmut Esat Bozkurt tarafından yazılan ve üniversitelerde okutulan

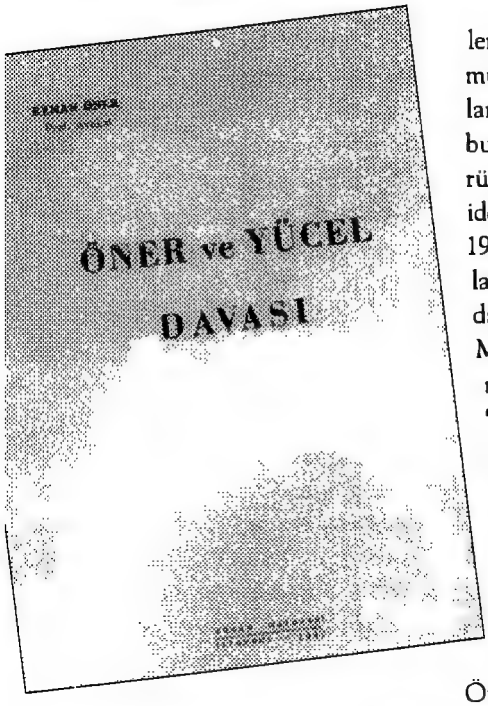

Türk İnkılâbı Târihi adlı kitapta, "Târih diyor ki, devlet işlerinin başına, devletin kurucusu olan kavimden başkası geçince, devlet inkıraz bulur. Millet, istiklâlini kaybeder. (...) Yeni Türk Cumhuriyetinin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktır. Türkten başkasına inanmayacağız. Atatürk inkılâbının fârikası, Türkün milliyetçiliğidir. Türk olmaktır" deniliyordu. Yine aynı şekilde, *Tasviri Efkâr* gazetesinin 13, 16, 20, 22 ve 24 Temmuz târihli nüshalarında ve *Ulus* gazetesinin de 1 Mayıs 1944 târihli sayısında, "Harb, askerî lise ve ortaokulları ile Hava ve Deniz Gedikli Erbaş okullarına alınmak için tesbit olunan şartlar arasında, öz Türk ırkından olmak, Türk ırkından olmak, aslen ve neslen Türk olmak, anası [ve] babası Türk soyundan olmak gibi ırkçılığın tam bir ifâdesi olan âşikâr ve hattâ, Anayasaya muhalif bir şartın da zikredilmiş bulunduğu" görülüyordu. Öner'e göre, milliyetçilik, devletin ana vasıflarına dâhil bir sıfat olduğu gibi, hudud ve derecesi de, hiçbir kânunla takyid edilmemiş, Millî Eğitim Bakanlığı'nın neşrettiği kitaplar ve okuttuğu derslerle kemâle getirildiği gibi, hükûmet muamelâtının da, pek yakın zamanlara kadar, tatbik olunmak sûreti ile, bu akide fiiliyat sahasına kadar götürülmüştü." Diğer yandan, bir başka iddiaya göre de, ki bu iddia, 18 Ekim 1945 târihli *Tasvir* gazetesinde yayınlanmıştı, Yücel'e, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsındaki hizmetinden dolayı, Moskova tarafından "teşekkümâme" verilmişti. Çünkü, Moskova, "Türkçülüğü söndürmek isteyen" ve Yücel tarafından ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan *Irkçılık-Tûrancılık* adlı kitabın da yayınlanmasında, Yücel'in 1944 yılının Nisan ayında, CHP Meclis Grubu'nda da eleştirilmiş olduğuydu. Nitekim, komünizm, Öner'e göre, milliyetçiliğin tam aksiydi. Suçtu.

Öner'in iddialarına göre, Yücel, Millî Eğitim Bakanı olduğu dönemde, DTCF'de açılan felsefe bölümüne, "komünistliği ile tanınan" Pertev Nâili Boratav, Behice Boran, Niyâzi Berkes, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nu almıştı. Boratav, Almanya'da eğitimi sırasında, "Türkiye'den gelen rejim yoldaşları ile temâs etmek, Almanya'da tâkibe uğrayan Yahudi evlerinde oturmak, milliyetçilik aleyhinde sözler söylemek gibi hareketleri ile, talebe arkadaşlarının dikkatini çekmiş ve kendisine ihtaratta bulunulmuştu. Dinleme [miş ve] arkadaşları tarafından resmen şikâyette bulunul[muştu]." Bunun üzerine, Almanya'daki Talebe Müfettişi ve hâlen Millî Eğitim Bakanı olan Reşat Şemseddin Sirer tarafından, sözkonusu ihbarlar incelemeye alınmış ve haklı görülerek, Boratav, Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştı. Boratav, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin yayıncısı ve sâhibiydi ve "Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde komünizmin teessüs ve intişârına yardım" etmişti. Behice Boran da, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin sâhip ve yazarıydı. Ayrıca, yine Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde de öğretmendi. Niyâzi Berkes de, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin yayıncısı ve yazarıydı. Muzaffer Şerif Başoğlu da, *Adımlar* dergisinin sâhibiydi. Kendisi, eğitim için ABD'ye gitmeden önce, 1944 yılında komünist olduğu gerekçesi ile, yirmi gün kadar tutuklu kalmıştı. Adı geçen bütün kişiler, hâlen DTCF'de görevliydiler. Diğer yandan, Sadrettin Celâl [Antel] de, İstanbul Üniversitesi'ne Yücel tarafından atanmıştı. Oysa, kendisi komünist siyâsî geçmişi ile tanınıyordu. Sabahattin Ali, konservatuvarda ve Adnan Cemgil de, Ankara'da Atatürk Lisesi'ne öğretmen olarak atanmışlardı. Oysa, ikisinin de komünist olduğu açıktı. Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu da, "gâliba kısa bir müddet hapse" girmişti. Kansu, milliyetçilik aleyhinde ve enternasyonalist eğilimi ile tanınmıştı. Siyâsî geçmişi itibârî ile de komünist olarak biliniyordu. Hasan Ali Ediz de, komünistlik suçlaması ile Askerî Tıbbiye'den uzaklaştırılmıştı. Oysa, Maarif Matbaası'nda görev almıştı. *Yurt ve Dünyâ* dergisine, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 300 abone olunmuştu ve dergi, bu şekilde desteklenmişti. Yücel'in oğlu Can Yücel de, yine aynı fakültede, benzer faaliyetler içindeydi ve hattâ bu tür çalışmaları sevk ve idâre ediyordu. Diğer yandan, Mahmûdiye Köy Enstitüsü'nde de komünist faaliyetler sürmüştü. Rauf İnan, bu sûretle terfi etmiş ve Maarif Müfettişi olmuştu. Millî Eğitim Bakanlığı'nda [Maarif Vekâleti'nde] İlk Öğretim Umum Müdürü İsmâil Hakkı Tonguç da, Köy Enstitüleri'nde görülen komünist faaliyetlerin yöneticilerindendi. Zâten, Millî Eğitim Bakanlığı'na atanmasından hemen sonra Reşat Şemsettin Sirer, Tonguç'u görevinden almış ve pasif bir göreve atamıştı. Aynı şekilde, bütün Köy Enstitüleri birer müfettiş tarafından

denetlenmiş ve özellikle de komünist faaliyetler incelenmişti. Bu denetim sonucunda, Sirer, "hemen hemen bütün Köy Enstitüleri'nin müdür ve [müdür] muavinleri ile hocalarının bir kısmını işlerinden çıkararak, ya başka yerlere tâyin etmiş veyâ Vekâlet emrine almıştı." Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'ndeki komünist faaliyetler de dikkati çekiyordu. Nitekim, Sirer, sözkonusu enstitünün müdürü ile Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü'nü görevlerinden almış ve öğretmen olarak atamıştı. Ankara ve İstanbul Üniversitesi'nde öğrenim gören milliyetçi öğrenciler ise, baskı görmüşlerdi. Bir başka propaganda yolu da, "klâsikler serisi arasında sıkıştırılan muzır telkinli kitaplar"dı. Nitekim Sirer, "bunlar üzerinde incelemeler" yaptırmış ve "bunun neticesine kadar neşriyâtı" durdurmuştu. Okul kitaplarında, *Köy Enstitüsü Dergisi*'nde ve ilk öğretim dergilerinde, açıkça komünizm propagandası yapılmıştı. Öner, bu iddialarını, değişik yayınlardan alıntı yaparak temellendirmeye çalışıyordu. Yayınlarda, "millî râbıtalara hücum edilerek", "din aleyhinde", "millî ananeler" aleyhinde yazılar vardı.

Öner'in iddiaları ve suçlamaları, çok dikkatli bir üslûpla, yalnızca Yücel'e yöneltilmiş ve CHP iktidârı ile özellikle İnönü, bu tür suçlamalardan uzak tutulmak istenmişti. Bu sûretle, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının tek sorumlusu da, Hasan Âli Yücel hâline geliyordu. Görüldüğü gibi, dâvâ, basit bir hukuk dâvâsı değil, fakat, aksine, tam anlamı ile, siyâsî bir dâvâydı ve Öner de, mahkemede, siyâsî bir görünüm sergilemeyi tercih etmişti. Öner'in mahkeme dilekçesinden de, dâvânın, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının bir rövanşı şeklinde geçeceği hemen anlaşılıyordu. Nitekim, Öner, dâvâda şâhit olarak, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarını gösterecektir.

7 ve 10 Mayıs târihli duruşmalar, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Orhan Şâik Gökyay'ın şâhitliği ile başlar. Gökyay, Sabahattin Ali'nin, Pertev Nâili Boratav'ın, Niyâzi Berkes'in, Behice Boran'ın ve Adnan Cemgil'in komünist olduklarını ve bu grubun Yücel'in himâyesinde olduğunu, bizzat yine bu kişilerle olan konuşmalarından bildiğini ileri sürüyordu. Gökyay'a göre, Nâzım Hikmet de Yücel'in himâyesi altındaydı ve bu kişilere mâlî yardımda bulunuluyordu. İkinci şâhit, yine Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sanıklarından Nihâl Atsız'dı. Atsız da, Gökyay'ın sözünü ettiği kişilerin dışında, Mediha Berkes'in, Sadrettin Celâl Antel'in, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun, Ahmet Cevat Emre'nin komünist olduklarını ve *Yurt ve Dünyâ* dergisinin de, Yücel döneminde, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından satın alınarak, okullara iletildiğini belirtiyordu. Ayrıca, milliyetçi öğretmenler, görevlerinden uzaklaştırılmışlardı. Yücel, klâsikler dizisinde, çeviri işlerini hep komünistlere yaptırmıştı. Diğer yandan, Gökyay'ın bu konuda bir ifâdede bulunmamış olmasına karşılık, Atsız, Yücel'in, gerek Sabahattin Ali'nin, aleyhine hakâret dâvâsı açmasında, gerek Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının açılmasında ve gerekse sanıklara işkence yapılmasında önemli rol oynadığını ileri sürüyordu. Yine Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından İsmet Râsim Tümtürk de, benzer ifâdelerde bulunduktan sonra, Yücel'in komünistleri savunduğunu bilmediğini itirâf edecektir. Şâhît olarak gösterilen Necdet Özgelen de, benzer isimlere, İsmâil Hakkı Tonguç ile Esat Âdil Müstecaplıoğlu'nu ve Rıfat Ilgaz'ı katacaktır. Şâhidin ifâdesine göre, Yücel, bu kişileri korumuş ve milliyetçilik esaslarından ayrılmıştı.

12 Mayıs târihli üçüncü duruşmada ise, yine Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Nejdet Sancar'ın ifâdesi okunuyordu. Sancar, ifâdesinde, Yücel'in isimleri daha önce geçen komünistleri desteklediğini ve bu tür dergileri himâye ettiğini ileri sürüyor ve Irkçılık-Tûrancılık dâvâsındaki işkencelerin sorumlusunun da Yücel olduğunu belirtiyordu. Vakti ile Samsun Vâlisi, ancak hâlen Kocaeli Vâlisi Rükneddin Nâsûhioğ-

Kenan Öner

lu ise, ifâdesinde, Yücel'i suçlayıcı bir iddiada bulunmaktan kaçınıyordu. Aynı dâvâ sanıklarından Hüseyin Nâmık Orkun da, ifâdesinde, kendisine işkence yapılmadığını, fakat baskı altında kaldığını, zamânında, Ankara Vâlisi Nevzat Tandoğan'ın yanına, dâvâ ile ilgili olarak, Yücel'in bizzat geldiğini gördüğünü ileri sürüyordu. Sabahattin Ali-Nihâl Atsız dâvâsında sanık olarak yargılanmış olan ve DTCF'deki solcu öğretim üyelerine yönelik saldırılarda da önplânda rol alan Osman Yüksel de, ifâdesinde, adı geçen kişilerin komünist olduklarını, fakat Yücel tarafından himâye edilip edilmedikleri konusunda sarih bir bilgisi olmadığını belirtecektir. Zeki Sofuoğlu da, ifâdesinde, Yücel'in komünistleri koruduğunu ileri sürüyordu. Şevket Aziz Kansu, Cevdet Kudret Solok ve Nazife Cemgil de, listeye dâhil edilmişlerdi. Şâhit, kendisine işkence yapılmadığını da belirtiyordu.

31 Mayıs târihli dördüncü celsede, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Hikmet Tanyu'nun ifâdesinin alınması ile başlar. Tanyu, ifâdesi sırasında, komünistlerin arasına Azrâ Erhat'ı da katacak ve işkence iddialarını doğrulayacaktır. Ayrıca, Yücel'in komünistleri himâye edip, desteklediği de doğruydu. Diğer yandan, Yücel, Abdülkadir İnan, Osman Tûran, Arif Nihad Asya, Hüseyin Nâmık Orkun ve Orhan Şâik Gökyay üzerinde baskı uygulamıştı. Milliyetçi öğrenciler, örneğin Osman Yüksel ve Ali Çankaya, DTCF'den uzaklaştırılmışlardı. Hattâ, yine Yücel'in girişimi üzerine, Siyâsal Bilgiler Okulu Müdürü Zeki Mesut Alsan da, görevinden alınmıştı. Yeni Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemseddin Sirer, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde kırk öğretmenin görev yerini değiştirmiş ve bu şekilde, bu okuldaki komünist faaliyetleri, üstü kapalı olarak, kabul etmişti. Şâhit, kendisine işkence uygulandığını da belirtiyordu.

14 Haziran târihli bir başka duruşma, yeni şâhitlerin dinlenmesi ile devâm eder. Yücel'in aleyhine ifâde veren şâhitlerin yanısıra, şâhit olarak dinlenen Nûrullah Ataç, Gökyay'ın ifâdesinde ileri sürdüğü bâzı noktaları tekzib eder. Öner ise, yeni şâhitlerin dinlenmesini talep eder.

28 Haziran târihli duruşmada, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından, Nihâl Atsız'ın, İsmet Râsim Tümtürk'ün ve Orhan Şâik Gökyay'ın, zamânında, ilgili dâvâ nedeni ile, Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi'ne verdikleri ve özellikle de kendilerine uygulanan işkence iddialarına ilişkin dilekçeler okunur.

12 Temmuz târihli celseden önce, 9 Temmuz'da, İstanbul'da, Siyâsal Bilgiler Okulu eski Müdürü Zeki Mesut Alsan'ın ifâdesine de başvurulmuştu. Alsan, Yücel'in okuldaki milliyetçi öğrenciler hakkında soruşturma açılmasını talep ettiğini doğrulamıştı. Ayrıca, iki milliyetçi öğrencinin, Sabahattin Ali-Nihâl Atsız dâvâsı sırasında, 3 Mayıs gösterisine katılmaları dolayısıyla, haklarında açılan soruşturma sonucunda, okuldan atılmaları karârını, bir yıllık geçici tard şekline dönüştürmüş ve bunun sonucunda, Yücel tarafından okul müdürlüğünden alınmıştı. Diğer yandan, Nihâl Atsız, bir kez daha ifâde vermiş ve Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının Yücel'in önayak olması ile açıldığını ileri sürmüştü. Fakat, Adsız'ın şâhit olarak gösterdiği polis memurları, ifâdelerinde, bu iddiayı tekzib edeceklerdir.

12 Temmuz târihli duruşmada, Öner'in talep ettiği şâhitlerin dinlenmesine devâm edilecektir. Bir şâhit, DTCF'deki komünist etkinliklerden söz ediyordu ve Yücel'i suçluyordu. Adnan Ötüken ise, *Yurt ve Dünyâ* dergisine abone olunduğunu ve dağıtım yapıldığını ve derginin komünist değilse de, solcu olduğunu

Nihal Atsız

bildiğini belirtiyordu. Emniyet Umum Müdürlüğü ise Öner'in talebi üzerine, Hasan Ali Ediz hakkında, Müdürlükçe tanzim edilmiş bir komünist dosyası bulunmadığını bildirecektir.

2 Ağustos târihli celseden önce, yine İstanbul'da ifâde veren Abdülbâki Gökpınarlı, Nihâl Atsız ile Hikmet Tanyu'nun ifâdelerini tekzib ediyor ve Yücel'in kendisini himâye ettiği yolundaki iddiaları red ediyordu. İbrâhim Surûri Ermete ise, ki ifâdesine Öner'in talebi üzerine başvurulmuştu Yücel'i komünistlerin hâmisi olarak tanıdığını ileri sürüyordu. Ermete'ye göre, Esat Adil Müstecaplıoğlu da komünistti.

2 Ağustos târihli duruşmada ifâdeleri alınan şâhitler de, daha önce isimleri geçen ve komünist oldukları iddia edilen kişileri, benzer şekilde, suçlamaya devâm edeceklerdir. Bu celsede, Öner'in, Yücel'in komünist hâmisi olduğunu kanıtlamak üzere, mahkemeye sunduğu yeni deliller de gündeme gelecek ve Öner, 1944 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan, *Irkçılık-Tûrancılık* kitabını ve bu kitabın yayınlanmasından hemen sonra, Sovyet Bilimler

Orhan Şaik Gökyay

Akademisi'nin Yücel'e teşekkürnâme ilettiğini, *Tasvir* gazetesinde Sabahattin Ali aleyhine yayınlanmış bir yazıyı, Sabahattin Ali'nin bâzı eserlerini, Millî Eğitim Bakanlığı'nın milliyetçilik aleyhine kaleme alınmış ve yayınlanmış bâzı yayınlarını, yine *Çınaraltı*, *Muhit*, *Millet* gibi dergilerde yayınlanan bâzı iddiaları yeniden gündeme getirecektir.

23 Ağustos târihli duruşmada ise, başka şâhitler, daha önce ifâdelerine başvurulmuş ve Öner'in talep ettiği şâhitlerin ifâdelerini tekzib edeceklerdir. Bununla birlikte, ifâdesine başvurulan Sait Bilgiç ise, Yücel'in Irkçılık-Tûrancılık dâvâsında ön plânda yeraldığını ve kendilerine işkence yapıldığını ileri sürüyordu.

Mahkemedeki şâhit ifâdelerine ve ileri sürülen iddialara göre, Yücel döneminde, özellikle DTCF'de komünist öğretim üyelerine yer verilmiş ve öğrenciler arasında da komünizm propagandasına girişilmişti. Yücel, kendisine ve başka resmî makamlara iletilen şikâyet ve ihbarlara karşı, mukâvemet göstermiş ve bu tür şikâyetlerin sonuca ulaşmasını engellemişti. Ayrıca, milliyetçi öğrenciler üzerinde de baskı kurulmuş ve gerektiğinde, bu öğrenciler okuldan uzaklaştırılmıştı. Komünist öğretmenler, Millî Eğitim Bakanlığı içinde önemli görevlere yerleştirilmiş ve öğretmen olarak görevlendirilmişlerdi. Ayrıca, Nâzım Hikmet gibi, hapishânedeki bâzı komünistlere de, Millî Eğitim Bakanlığı'nın çeviri işleri verilerek, himâye edilmişlerdi. Köy Enstitüsü'nde de, benzeri gelişmeler yaşanmıştı. Yücel, tüm bu gelişmelerden haberdâr olmakla birlikte, komünist kadrolaşmaya izin vermişti. Ayrıca, komünist yayınlar da desteklenmişti.

Mahkeme safahatı, büyük ölçüde, Öner'in, Yücel aleyhindeki iddialarını kanıtlamaya ayrılmıştı. Buna karşılık, Yücel de, Öner'in iddialarını yanıtlıyordu. Yücel'e göre, Nihâl Atsız, kendisi Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürü iken, 1934 yılında, Atsız'ın *Orhun* dergisini yayınlaması ve bu dergide târih ders kitapları aleyhine yazdığı bir yazıdan dolayı Bakanlık emrine alınması sonucunda, kendisine düşman olmuştu. Buna karşın, Yücel, Bakan olduğu dönemde, 1939 yılında, kendisini İstanbul'da bir okula öğretmen olarak atamıştı. Tâ ki, 3 Mayıs 1944 gösterisine kadar da, Atsız, öğretmen olarak görev yapmıştı. Orhan Şâik Gökyay ise, Yücel tarafından, 1939 yılında, Ankara Devlet Konservatuvarı'na Müdür olarak atanmıştı ve 1944 yılının Nisan ayına kadar da bu görevde kalmıştı. 1946 yılı öğretim yılı başlangıcında ise, İstanbul'a öğretmen olarak atanmıştı.

Yücel, kendisine yöneltilen iddialara yanıt verirken, Sadrettin Celâl Antel'e, üniversitede, kendi Bakanlığı döneminden önce, görev verildiğini belirtiyor ve Antel'in, kendi Bakanlığı döneminde, 1944 yılında, Bakanlık emrine alınmış bulunduğunu, ancak Antel'in, daha sonra, Danıştay karârı ile, görevine yeniden geri döndüğünü belirtiyordu. Dolayısıyla, Antel'i himâye etmesi mümkün değildi. Pertev Nâili Boratav'ın, Niyazi Berkes'in, Mediha Berkes'in, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun ve Behice Boran'ın atamaları da, kendi Bakanlığı döneminden önce yapılmıştı. Diğer yandan, Boratav, Yücel döneminde, 1945 yılı sonlarında, *Görüşler* dergisine yazı yazmaktan, Bakanlık emrine alınmıştı. Muzaffer Şerif Başoğlu da, aynı şekilde, Yücel'in Bakanlığı döneminden önce öğretmen olarak tâyin edilmiş, daha sonra, Amerika'daki ihtisâsını tamamlamasını müteâkib, üniversitedeki görevine, Yücel tarafından atanmıştı. Nitekim, Behice Boran'ın, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun, Doçent olarak, DTCF'ye atanmaları, 1939 yılının Mayıs ve Haziran aylarında olmuştu. Bu târihler, Yücel'in Bakan olduğu târihe denk düşüyordu. Muzaffer Şerif Başoğlu, 1944 yılında, Yedeksubay Okulu'nda, "komünizm tahriki" nedeni ile, gözaltına alınmış, ancak yaklaşık bir ay sonra, tutuksuz yargılanmak üzere, serbest bırakılmıştı. Niyazi Berkes, 1939 yılında DTCF'ye atanmıştı. *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için, Bakanlık emrine alınmıştı. Mediha Berkes de, 1939 yılında aynı fakülteye tâyin edilmiş ve *Görüşler* dergisine yazı yazması nedeni ile, 1945 yılının son günlerinde Bakanlık emrine alınmıştı. Adnan Cemgil, 1939 yılında Bakanlıkta görevlendirilmiş ve *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için de, Bakanlık emrine alınmıştı. Behice Boran, 1939 yılında, DTCF'ye atanmıştı. Ancak, *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için, 1945 yılının Aralık ayında Bakanlık emrine alınmıştı. Ancak tüm bu Bakanlık emrine alma kararları, Danıştay tarafından, 26 Nisan 1946 târihinde, iptâl edilmişti. Sabahattin Ali, Yücel'in bakan olmasından yıllarca önce öğretmen olarak tâyin edilmişti ve Yücel görevine başlamadan önce Ankara Devlet Konservatuvarı'nda görevli bulunuyordu. 1945 yılının

Aralık ayında Bakanlık emrine alınmıştı. Ahmet Cevat Emre, Yücel Bakan olmadan yıllarca önce milletvekili olmuştu. Hasan Ali Ediz, Yücel'in Bakanlığı döneminde, Maarif Matbaası'nda görev almıştı. Yücel'in Bakanlıktan ayrılmasından sonra da görevine devâm etmişti. Abdülbâki Gökpınarlı da, yargılandığı dâvâda beraat ettikten sonra göreve atanmıştı. Köy Enstitüleri'ne yönelik suçlamalar asılsızdı. Bütün dönem boyunca sâdece Eskişehir Köy Enstitüsü'nde bir ihbar olmuştu ve yapılan soruşturma sonucunda, ilgili kişi görevden uzaklaştırılmıştı. Mahkemesi devâm ediyordu. Rıfat Ilgaz, 1944 yılında öğretmenlikten uzaklaştırılmıştı. Yeniden öğretmenliğe atanması ise, Yücel'in Bakanlık görevinden sonraya rastlıyordu. Hüseyin Nâmık Orhun ise, Yücel tarafından, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsından beraat ederek serbest kaldıktan sonra, öğretmen olarak atanmıştı. Ârif Nihat Asya, Yücel döneminde, Müdürlük görevinden alınmış ve tâyini bir başka okula yapılmıştı. Emin Soysal, 1942 yılında, Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü iken, görevinden alınmış ve 1943 yılında da tecziyesine karar verilmişti. İbrâhim Surûri Ermete ise, Yücel'in ifâdesi ile, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Balıkesir İl Başkanlığı'nı yapmıştı ve Menemen olayına karıştığından, mahkûmiyeti vardı. Ancak, Millî Şef döneminde, Fethi Okyar'ın Adliye Vekâleti sırasında, İzmit Hapishânesi Müdürlüğü'ne tâyin edilmişti. Bir başka nokta da, Bakanlığın *Yurt ve Dünyâ* dergisine olduğu kadar, *Çınaraltı* dergisine de abone olduğuydu. Ayrıca, 1944 yılının Mayıs ayında, *Yurt ve Dünyâ* ile *Adımlar* dergilerinin kapatılmalarını Başbakanlığa resmen önermişti. Yücel, aleyhine şahadet eden şâhit ifâdelerini de tekzib ediyordu.

Yücel'in savunması, adı geçen kişilerin komünist olmadıklarına yönelik değildi. Yücel'in savunması, bunun üzerine binâ edilmemişti. Aksine, Yücel, savunmasında, adı geçen kişilerin komünist olabileceklerini adetâ üstü kapalı bir şekilde kabul ediyordu. Oysa, haklarında bir yargı karârı olmayan kişilerin, komünist olarak suçlanması ve bu suçlamanın resmî fonda kabul görmesi ile birlikte de, okun ucunun Yücel'e çevrilmesi karşısında, Yücel'in, adı geçen kişilerin komünist olduklarına ilişkin bütün iddiaları temelden red etmesi gerekirdi. Yücel, savunmasında, haklarında bir karar veremediği anlaşılan bu kişilere yardım etmediğini, onları desteklemediğini ve korumadığını kanıtlamaya çalışıyordu. Yücel, komünist olduğu iddia edilen ve haklarında bir yargı karârı olmamakla birlikte, kamuoyunun gözünde ve resmî plânda öyle de kabul edilen ve âdetâ mahkûm edilen kişilere, hâmilik rolünü oynamadığını kanıtlamayı, savunmasının temeli hâline getirmişti. Yücel, bu kişileri desteklemek şöyle dursun, aksine, iddialara konu olan faaliyetleri ve kişileri, gerektiğinde, engellemek için elinden geleni yapmıştı da... Bu nedenle, komünist olamazdı. Niyâzi Berkes, yakın bir târihte yayınlanan anılarında, tam da bu noktada, Yücel'i sert bir üslûpla eleştiriyordu. Yücel'in, bu savunması ile, kendilerini mahkûm ettiğini ileri sürüyor. Berkes'e göre, Yücel'in farkında olmadığı bir nokta, savunma pozisyonundaki hatâ idi. Yücel'in ikinci hatâsı ise, yine Berkes'e göre, Yücel'in, bir zamanlar kendisini koruyan iktidar sâhipleri tarafından yalnız bırakıldığına ilişkindir. Yücel, bu durumu fark ettiğinde ise, artık her şey için çok geçti.

Görüldüğü gibi, Öner-Yücel dâvâsı, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının bir devâmı ve rövanşıydı.

Niyazi Berkes

Nitekim, Kenan Öner de, dâvâya ilişkin yorumunda, aynı görüşlerini savunuyor:

"[Hasan Ali] Yücel'in mantığına göre, bu dâvâ [İçişleri Bakanı], Şükrü Sökmensüer'in [1947 yılının Ocak ayındaki] mâhut ve gizli maksatla meşbu, Meclisteki beyânâtı ile başlamış görünüyor. Fakat hakikat hiç de böyle değildir. Bu dâvânın temeli, Nihâl Atsız'ın, zamâne Başvekili'ne [Şükrü Saraçoğlu'na] hitâben *Orhun* mecmuasında yazdığı açık mektupla, [1]944 senesi Nisan [ayın]da atılmış ve bundan doğan infial ile icâd edilen Irkçılık ve Tûrancılık dâvâsında, memleketin adâlet havasını ifsâd eden işkencelerle çatısı örtülmüş bulunmaktadır. (...)

Bu dâvâyı doğuran rûhî infialler, tâ tek-partili zümre hükûmeti zamânında, hiç değilse, 1944 senesinde başlar. Bu dâvânın temeli, Nihâl Atsız'ın Başvekile yazdığı açık mektupla atılmıştır."

Kenan Öner'in Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı avukatlarından olduğu hatırlanırsa, bu satırlarının gerçekçi bir saptama olduğu kabul edilebilir. Ni-

tekim, Hasan Ali Yücel aleyhine şahadet eden tüm şâhitler, aslında, bu dâvânın sanıkları veyâ onların yakınlarıydılar.

Emrullah Nutku, anılarında/günlüğünde, dâvâya ilişkin şunları yazmış:

"Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki komünistlere dâir Öner'in iddialarında, şüphe yok ki, çok mübâlâğa payı var. Hele Bakanın bunları himâye ettiği husûsu inandırıcı değil... Ama, ustaca ele alınmış bu polemik örneği, bugünün şartları içinde, halk arasında, çok etkili oluyor. Öner, bu iddialarının içine kendini öylesine kaptırmış ki, demagoji yaptığının kendisi de farkında değil..."

Mahkeme, 19 Kasım 1947 târihli son duruşmada, Öner hakkında açılan hakâret dâvâsının düşmesine karar verir.

Kararda şöyle deniliyordu:

"Müdâhil ile Vekilinin iddiaları, gösterilen deliller ile muallel, tahlil ve münâkaşa edilen şâhitlerin birbirini bütünleyen beyanları ve kararda gösterilen resmî cevap yazıları mündericâtı, rapor ve vesikalar müfadları ve bunlara munzam vicdânî kanat ile, sanık Kenan Öner'in (...) *Yeni Sabah* gazetesinde neşrettiği açık mektupta yazılı (...) [ve] müdâhil hakkında madde tâyini sûrete ile yaptığı isnatların doğruluğu sâbit olduğundan..."

Reşat Şemsettin Sirer

Bu karar, Öner'in iddialarının gerçeğe uygun olduğunun mahkemece benimsendiğini gösteriyordu ve Hasan Ali Yücel açısından, tam ve kesin bir siyâsî yenilgi olarak görülmeliydi. Karârın temyiz edilmesi üzerine, ki temyiz talebinde, dâvâda ispat hakkının yasal olarak uygulanmasına imkân olmadığından söz ediliyor ve karârın da hatâlı verildiği, yasal nedenleri ile açıklanıyordu, Yargıtay Dördüncü Cezâ Dâiresi, bu karârı, 26 Mayıs 1948 târihinde, usûl yönünden bozacak ve dâvâya yeniden bakılmaya başlanacaktır. Ankara Asliye Üçüncü Cezâ Mahkemesi, karârında ısrâr edecek ve "isnatların doğruluğu[nun] sâbit olduğunu" bir kez daha vurgulayacaktır. Bu karâra karşı da temyize başvurulacak ve Yargıtay Genel Kurulu, tevhidi içtihat karârı verecektir. 16 Mart 1949 târihli karârda, "husûsî ve istisnâî tahkik ve muhakeme merciine tâbi olanlar tarafından, kendilerine vâki isnad sebebi ile açılmış hakâret dâvâlarında sanık olanların, isnâd eyledikleri hakâreti mutazammın fiil ve hareketleri ispat iddiasının, aynı mahkemede kabul ve tetkikâtına imkân olamayacağına" işâret ediliyordu. Buna göre, Öner'in iddialarını ispat etmesi, yasal olarak, mümkün olamazdı. Bu karar üzerine, 9 Mayıs 1949 târihinde de, Yargıtay Cezâ Genel Kurulu'nun ilâmı yayınlanacak ve bu karâra göre de, mahallî mahkemenin karârında ısrâr talebi yerinde görülmeyecek ve ilginç bir şekilde, şu karâra varılacaktır: "İspat iddiasının aynı mahkemede kabul ve tetkikine imkân olmayacağı, Tevhidi İçtihat yolu ile ittihaz edilen karâr icâbından olmakla, temyiz olunan ısrar karârına karşı, subuta müteallik olan diğer bozma sebepleri hakkında tahkikat icrâsına mahâl görülmeksizin, ısrar karârının yalnız ispat kaziyesine âid kısmının bozulmasına..." Ankara Üçüncü Asliye Mahkemesi de, 2 Temmuz 1949 târihli karârında, temyiz karârına zorunlu olarak uyulduğundan söz ediyor ve Kenan Öner'in 8 Mart 1949 târihinde ölmüş olmasına binâen, Öner hakkında açılan dâvânın düşmesine karar veriyordu. *Yeni Sabah* gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Cemâleddin Saraçoğlu hakkında ise, dört ay yirmi gün hapis ve 155 Lira 50 Kuruş ağır para cezâsına hükmedilecektir. Ancak, hapis cezâsı ertelenmişti. Ayrıca, 300 Lira da mânevî tazminat ödenmesi gerekiyordu. Bu karar, 22 Aralık 1949 târihinde, nihâyet, Yargıtay tarafından da onaylanır.

Sonuçta, Öner, Yücel'in komünistleri himâye ettiği iddiasını, yargı önünde, hiç olmazsa, ilk adımda, kanıtlamış oluyordu. Bu, Öner açısından da, DP açısından da, önemli bir siyâsî ve hukûkî başarıydı. Hasan Ali Yücel açısından ise, iktidar ve CHP tarafından yalnız bırakılmışlığının bir göstergesi sayılabilirdi. Sonuçta, gerek Yücel ve gerekse CHP iktidârı, zamânında komünistleri himâye etmiş bir konuma düşmüşlerdi ve DP'ye yönelik komünistlik suçlaması, artık CHP'nin üzerinde kalıyordu. Sözkonusu suçlama, bir bakıma, yalnızca Yücel'in üzerinde kalmış gibi görünüyordu, ama, iktidar da yıpranmıştı.

Gerçi, dönem daha sona ermeden, dâvâ, tüm hukûkî süreç tamamlanmış olarak, sonuçlanacaktır. Sonunda, Yücel'in dâvâyı, hukûken kazandığını belirtmek gerekir. Ancak, bu sonuç, ancak usûl yönünden sözkonusu olmuştu. Gerçekte, usûlü uygun olmasa da, Öner, mahkemede, Yücel'i siyâsî bakımdan yargılatmayı başar-

mıştı. Hattâ dahası, Yücel, bu usûlü uygun olmayan hukûkî süreçte, mahkûm da olmuştu. Şimdi, usûl değişikliği sâyesinde, hukûkî bir sonuç alınmış oluyordu. Ama, bu sonuç, herhâlde, Yücel'in talep ettiği ve düşündüğü sonuç değildi. Kamuoyu önünde, Öner'in haklı çıktığı görülmüştü ve bu dâvâda önemli olan da buydu. Çünkü, siyâsî dâvâların sonuçları, gerçekte, hukûkî plânda değil, fakat, ancak yine siyâsî alanda önem kazanırdı. Bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, dâvânın gerçek gâlibinin, Yücel değil, fakat, aksine, Öner olduğu açıklık kazanır. Öner, iddialarını mahallî mahkeme önünde ispât etmiş oluyordu. Temyiz, bu iddiaların doğruluk derecesine hiç inmemeyi tercih etmiş görünüyordu.

Dâvâya yalnızca usûl yönünden yaklaşılmıştı. Usûl yönünden bozulunca da, dâvâ safahatı, ortada kalmış ya da hiç görülmemiş gibi oluyordu. Ancak, siyâsî plânda, bunun bir geçerliliği olamazdı. İddialar ve savunmalar, bir anlamda, kamuoyu vicdânında değerlendirilmiş ve karâra bağlanmıştı. Dönemin siyâsî atmosferi içinde de, kamuoyu vicdânının, Yücel'den değil, fakat Öner'den yana olduğu, her bakımdan açıktı. Diğer yandan, Yücel, Öner hakkında açtığı diğer hakâret dâvâsını da, hukuk plânında, kazanmıştı.

Mahkemenin ilk karârının sürpriz etkisi yarattığını sanırım. Çünkü, Kenan Öner, dâvânın, iktidar tarafından da desteklendiğini ve Yücel'in de dâvâyı CHP iktidârına güvenerek açtığını ileri sürüyor ve daha başlangıçta bunun ilk işâretlerinin de ortaya çıktığını belirtiyordu. Bu şartlar altında, Öner'in dâvâyı kazanması mümkün değilmiş gibi görünüyordu. Bununla birlikte, dâvâ ilerledikçe, sanık sandalyesinin yer değiştirdiği ve bu sandalyede, Öner'in yerine, Yücel'in oturmakta olduğu da belli olmuştu. Yine de, dönemin siyâsi atmosferi bir kenara itilecek olursa, sâdece hukuk açısından, Öner'in iddialarının kanıtlandığını düşünmek yanıltıcıdır. Nihâyet şâhitler, Yücel'in siyâsî hasımlarıydılar ve onun lehine şahadet etmelerine de imkân yoktu. Ne var ki, dönemin siyâsî havası içinde, muhtemelen, Yücel'in zâten solcu ve komünistleri himâye ettiği iddiaları, kamuoyuna yeterli ölçüde iknâ edici gelmişti ve bu da, Yücel'in mahkûmiyetine siyâsî ve meşrû bir zemin oluşturuyordu. CHP iktidârı içinde, o zamâna kadar Yücel'i destekleyen grup da, yine muhtemelen, siyâsî konumunun zayıflaması üzerine, geri adım atmayı tercih etmişti ve Yücel, bu dönemde, yeterli siyâsî destek de bulamamıştı. Hattâ, tam aksine, DP'nin olduğu gibi, CHP'nin de yönetici kadrosu, büyük ölçüde, Yücel'in ve ekibinin siyâsî tasfiyesinde yarar görüyordu. Fâlih Rıfkı Atay ve Nevzat Tandoğan gibi, siyâsî ve idârî kadronun önde gelen isimleri ise, siyâsî konumları gereğince, artık yeterince önde yeralamıyorlardı ve hattâ, ön plânda yeralmaları artık mümkün de değildi. Sonuçta, Yücel'i savunacak bir siyâsî zemin kalmamıştı. Yücel'in bu güçsüz siyâsî konumu, doğrudan doğruya, Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürü İsmâil Hakkı Tonguç'u ve Tonguç'un etrâfında yeralan ve zâten az sayıda olduğu da anlaşılan Köy Enstitüleri'nin yöneticilerini ve bâzı önde gelen öğretmenlerini de etkiliyordu. Suçlamalarda dikkat çeken yön, Yücel'in, bütün Millî Eğitim Bakanlığı câmiâsı içinde, yâni olağan okullarda da komünistleri himâye ettiğine ilişkin bir cümlenin yeralmamış olmasıydı. Suçlamalar, Yücel'in, komünistleri, Köy Enstitüleri ile özellikle DTCF'deki görevlerinde himâye ettiği yönündeydi. Dolayısıyla da, hedef, Köy Enstitüleri ile DTCF'de görevli bâzı kişilerdi. Bu kişilerin, resmî plânda, geçmişlerinde sol/komünist faaliyetler içinde bulunmaları, iddiaları haklı çıkarmaya yeter gibi görünüyordu. Ayrıca, bu kişilerin, değişik yayın organlarında ve siyâsî faaliyetlerinde ortaya koydukları görüşler ve fikirler, bu dönemde, o kadar çizgi dışı idi ki, bu tür aykırı fikirlerin ve görüşlerin, sol ve komünist olarak yorumlanması ve değerlendirilmesi, neredeyse, âdetâ, kaçınılmazdı. Neresinden bakılırsa bakılsın, 1947 yılının siyâsî gelişmeleri ve atmosferi içinde, bu dâvâdan, Yücel'in aklanarak çıkması, ya çok zordu ya da imkânsızdı. Belki de, bu nedenle, Tonguç, Yücel'in, Öner aleyhine dâvâ açmasına karşı çıkmıştı. Köy Enstitüleri ekibinin arkasında, artık 1940'lı yılların ilk yarısında görülen ve güçlü olduğu anlaşılan İnönü/Saraçoğlu desteği bulunmuyordu. Aksine, İnönü de, muhtemelen, bu küçük ekibin görevini tamamladığı kanısındaydı. Köy Enstitüleri, hatırlanacağı gibi, kamuoyunun gözünden uzak tutulmak istenmişti ve Köy Enstitüleri Kânunu'nun kabûlü de, TBMM'de, pasif direnişle karşılanmıştı. 1946/1947 yıllarında, sözkonusu pasif direniş, yerine artık aktif bir direnişe bırakmıştı.

Hatırlanması gereken bir başka önemli nokta da, tüm bu gelişmeler sırasında, bu yazıda ancak kısmen ve üzerinde duramadan sözünü ettiğim paralel gelişmelere dikkat edilmesi gereğidir. Daha dâvâdan önce başlayan Köy Enstitüleri'ne ve Ankara Üniversitesi DTCF'de görevli üç öğretim üyesine yönelik saldırılar, basının bu süreçteki rolü, göz ardı edilmemelidir. Bu sırada, CHP ve TBMM'deki gelişmelerin ve siyâsî etkilerinin altı önemle çizilmelidir. Bu târihten önceki ve sonraki dönemde Köy Enstitüleri'ne ve üniversite öğretim üyelerine karşı yürütülen geniş cepheli saldırı, bu dâvâdan kuvvet alan ve bu dâvâya kuvvet veren bir sürecin dikkate alınmasını gerektirir.

"Her Ömrün hikâyesi Bir Masaldır..."

Hasan Âli Yücel

Yücel, Anneannesi Ayşe hanımla birlikte .(1926)

(Üstte) Yücel'in annesinin babası, Japonya' kıyılarında batan Ertuğrul gemisinde boğulan yarbay Ali bey.(Yanda) Telgraf ve Posta nazın Ali Efendi'nin oğlu, Yücel'in "Elâ gözler, çatık kumral kaşlar, ince bıyıklar ve sakallı" bir çehre diye tanımladığı babası Ali Rıza Bey.

(Üstte) Sağda oturan Yücel, askerliği sırasında arkadaşlarıyla (Solda) Asker kaputundan bozma paltosuyla Dârülfünun öğrencisi.

Hasan Âli Yücel askerden döndükten sonra (1919)

Mustafa Kemal'le İzmir Kız Lisesinde

(Altta) Yücel en üst sırada sağ başta Dârülfünun'dan arkadaşlarıyla.

Bir Ankara hatırası. Sağ başta ayakta duran Hasan Âli yanında Tezer Taşkıran, ayakta soldan üçüncü Reşat Nuri Güntekin yanında ise Süreyya Ağaoğlu.

Vekilliği döneminde Ziyaret ettiği bir Köy Enstitüsü'nde öğrencilerle birlikte.

Maarıf Vekilliği döneminde üniversitelilerin arkeri kampında

Mehmet Emin Yurdakul ile Gazeteciler Cemiyeti'nin çıkarmış olduğu Basında 50 Yıl *albümünü imzalıyor. (6 Şubat 1943)*

Felsefe Terimleri Komisyonunun çalışmaları sırasında bir toplantıda. Soldan birinci Behice Boran, Nusret Hızır, üçüncü Mustafa Şekip Tunç ve sağ başta Hasan Âli Yücel.

Selim Sırrı Tarcan için Gazi Eğitim Enstitüsünde yapılan törende Selim Sırrı (sağda) ile birlikte.

Eşi Refika hanım, ikizleri Can ve Canan ile birlikte (1928).

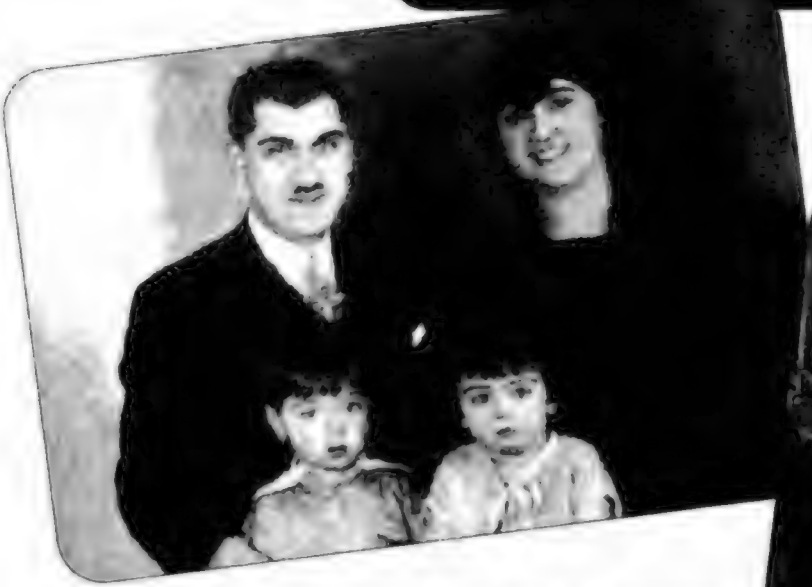

Şişlideki evin bahçesinde, en önde Can ile Canan arkalarında Gülşen bacı solda anneannesi Ayşe hanım ve eşi Refika hanım.

27 Mayıs'tan sonra Cemal Gürsel ve Prof. Fehmi Yavuz ile birlikte (15 Eylül 1960)

1918-1923 Arasında İstanbul'un Kültür Ortamı ve

Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları

ARSLAN KAYNARDAĞ

Bu yazıda bir felsefeci olan Hasan Âli Yücel'in üniversite yıllarından söz etmek istiyorum. Bunu yaparken İstanbul'un o yıllardaki kültür ortamına ve bu ortamın sorunlarına da değineceğim.

Birinci Dünya Savaşı, Hasan Âli Yücel lise son sınıftayken çıkmıştı. Birçok genç gibi onu da askere çağırdılar ve talimgâha gönderdiler. Orada onbaşılığa yükseldi. Cepheye gitme sırası gelmeden savaş sona erdi. Evine döndüğünde ailenin güçlükle geçindiğini gördü. Annesi, babası ellerindekini satıp geçinmeye çalışıyorlardı. Vefa Lisesi'ni bitiren Hasan Âli durumun olumsuzluğuna karşın yüksek öğrenim yapmak istiyor, bir yandan da iş arıyordu. *İfham* gazetesinde iş buldu ve Hukuk Fakültesi'ne yazıldı.

İfham, politika yazıları yanında edebiyat yazılarına da yer veren bir gazete idi, aynı zamanda edebiyat eki yayınlıyordu. Hasan Âli, öğleden önce dersleri izlemeye çalıştı, öğleden sonra işe gitti.

Meraklı bir öğrenciydi, not tutmakla yetinmedi, anlamadığı yerleri hocalarına sormak istedi. Bir gün dersde soru sorduğu hocası bu davranışı küstahlık sayarak onu idareye şikâyet etti.[1] Genç Hasan Âli soru sormakta direndi. Bunun üzerine okuldan atılması sözkonusu oldu. O daha önce davranarak kendisi ayrıldı ve Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'ne yazıldı. Amacı öğretmen olmaktı. Geceleri Yüksek Öğretmen Okulu'nda kalmak için işlemlerini yaptırdı.[2] Bu yatılı okulda "kırk garip öğrenci" idiler.[3]

Savaş bitmişti ama İstanbul, İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgal edilmişti. Onların sömürgelerden getirdiği askerler de İstanbul'daydı. Gençlik, özellikle üniversite ve lise öğrencileri, bir yandan da halk, işgalci düşmandan nefret ettiği kadar hükûmetten de nefret ediyordu. Çok acı, çok zor günler yaşanmaktaydı. "Marmara'nın mavi suları üstünde yedi başlı ejderha gibi yürüyen düşman donanması zehrini sanki İstanbul Limanı'na değilde, halkın yüreğine boşaltmış ve gelip Dolmabahçe önünde demir atmıştı."

Hasan Âli ve Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki arkadaşları yatılı olmayan öğrencileri de aralarına alarak toplantılar yapmaya başladılar. aralarında üzerlerinden henüz yedek subay elbisesini çıkarmayanlar vardı. Yurdun gittikçe kötüleşen durumunu konuşuyorlardı.

O yıllarda üniversitede kızlar ve erkekler ayrı bölümlerde ders görmekteydi, üniversiteye ayrı kapılardan girer çıkarlardı. Ders programları bile ayrıydı.

İşgal kuvvetleri ve onlara dalkavukluk eden hükûmet, üniversite hocalarından ve üniversite öğrencilerinden korkuyorlardı. Savaşın bitiminden sonra bir yıl içinde hocalar arasında epeyce tutuklamalar olmuş, öğrencilere gözdağı verilmiş, hükûmetten yana kimseler öğretim üyesi olarak atanmaya çalışılmıştı.

Bütün bunlara karşın yüksek öğretimde bir direnç ve Sıvas Kongresi'nden sonra da Mustafa Kemal'e ve onun kuvvetlerine bağlılık oluştuğu görüldü. Anadolu'dan yana olan ho-

1 Bu hoca, Teşkilât-ı Esasiye (anayasa) Hukuku Profesörü Celaleddin Ârif bey'dir.

2 O zamanki adıyla Yüksek Muallim Mektebi. Geceleri burada kalan öğrenciler öğretmen olmakla yükümlüydü. Gündüzleri yatısız öğrencilerle birlikte ders görürlerdi.

3 Bu deyim Ahmed Hamdi Tanpınar'ındır (**Yeni Ufuklar**, Haziran 1961)'deki **Hasan Âli Yücel** başlıklı yazısı. Deyimi Yücel de kullanmıştır.

caların sayısı az değildi. Kız ve erkek öğrenciler arasında ise ulusal direnç ve dayanışma bilinci her an artıyordu.

İstanbul'da mitingler yapılmaya başladı. Öğrenciler, kız ve erkek bir araya gelerek, İstanbul halkını Sultanahmed'de ve Fatih'de yapılacak protesto mitinglerine çağırdılar. Ulusal yasın simgesi olan kara bayrakları kızlar dikti, erkekler bunları kentin her yerine astı. Yücel, "Bu bayrakları tramvay direklerine asan kız arkadaşlarımız bile vardı" diyor. Binlerce beyanname dağıtıldı.

Anadolu'dan iyi haberler yavaş da olsa gelmeye başlamıştı. Hasan Âli gazetedeki işini aksatmıyor, bir yandan orada çalışırken, bir yandan da birçok genç gibi derslere devam ediyordu. Geceleri Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki arkadaşlarıyla birlikte olur, onlarla ders çalışır, onlara gazetede öğrendiği haberleri verirdi. Pazar akşamları toplantı akşamlarıydı. Bu toplantılardan birini işgal kuvvetlerinin subayları gördü. Okul yöneticilerinin bu subaylara dalkavukluk ederek "millîciler" aleyhine atıp tutmaları öğrencileri isyan ettirdi.

Hasan Âli, "Türk Ocağı'ndan tanıdığım Hamdullah Suphi'yi (Tanrıöver) alıp bu toplantılardan birine getirdim" diyor. "Hamdullah Suphi Türklük" hakkında konuştukça salon alkıştan, coşkun bağırmalardan yıkılacak hale gelmişti."

Gençler bu hareketleri yüzünden okul yönetimince sorguya çekildiler, kovulacaklardı ama korkmuyorlardı. Mustafa Kemal'den, onun ordusundan yana olduklarını haykırmayı sürdürüyorlardı.

Evler basılıyordu İstanbul'da, insanlar sürülüyordu. "Millicilere" yurtseverlere Arapyan hanı'nda işkence yapılıyordu. Hasan Âli'nin, Anadolu'ya cephane kaçırmak için kurulan "mim, mim" grubunda arkadaşları vardı. Gençler her an binbir acı ve tehlikeyle karşı karşıya idiler. Asıl korkuncu, Mustafa Kemal'i eşkiya belliyenlerin, onların arasına girmeye çalışmasıydı. "Kuvayı Milliye'ye bağlı olanlar o kadar kuvvetli bir çoğunluk oluşturmuştu ki onlara karşı çıkanlar sinmek zorunda kaldılar." *Akşam*, *İkdam*, *İfham* gibi millici gazeteler umut ve coşkunluk kaynağı oldu." Bunları ve bunlara benzeyen gazeteleri kurup çıkaranlar Türklüğe cephedeki asker kadar hizmet ediyorlardı.

Hamdullah Suphi

Yukarıda da söylediğim gibi dersler sürüyordu. Felsefe Bölümü Beyazıt'daki Zeynep Hanım Konağı'ndaydı.[4] Bölümde Necmeddin Sadık (Sadak), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mustafa Şekip (Tunç), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Babanzade Ahmet Naim, Mehmet Emin (Erişirgil) gibi hocalar ders veriyordu.

Kısa bir süre önce Malta'ya sürülen Ziya Gökalp'in sosyoloji kürsüsünde ders veren Necmeddin Sadık nazik tavırları, temiz ve güzel giyinişi, yüzünün ifadesi, efendiliği ve hareketleriyle öğrencilerin pek sevdiği bir hoca idi. Bir bilgin için gerekli bütün özelliklere sahipdi. Derse çalışarak, hazırlanarak gelen sayısı az hocalardan biri idi. Sakin görünüşünün altında hareketli bir duygu akımı olduğu anlaşılıyordu. Zamanı gelince "tehlikeli kararlar" alabilecek bir kimseydi. O günlerde üniversite gençliği birkaç profesöre karşı ayaklanmıştı, grev halindeydiler, derslere girmiyorlardı. Ayaklanmanın nedeni, sözkonusu hocaların "milli hareket"e karşı olmaları, bunu çokça belli etmeleriydi. Fakülte meclisi, öğrencilerin istemediği hocalar hakkında karar vermek zorunda kaldı. Meclisde bunların hocalıktan çıkarılmasını isteyen küçük azınlık içinde Necmeddin Sadık da yeraldı, oyunu çekinmeden kullandı. Hasan Âli hocasının bu hareketini görünce ona bir kez daha hayran oldu.

Necmeddin Sadık da Ziya Gökalp gibi Durkheim sosyolojisine bağlıydı. Ancak sosyal ekonomide daha da "cür'etli" düşünceleri vardı. Öyle ki, onun *Almanya*'da *Sosyalizm ve Karl Marx* konusunu ele aldığı derslerin notları Dârülfünun Matbaası'nda basılmıştı.[5]

4 Edebiyat ve Fen Fakülteleri 1942'ye kadar bu konakta idi. Tarihi konak o yıl bir elektrik kontağı yüzünden yandı. Daha sonra aynı yere bugünkü Edebiyat ve Fen Fakülteleri yapıldı.

5 Kitabın tam adı şöyledir: **Siyaset Nazariyelerinden. Almanya'da Sosyalizm ve Karl Marks.** Kapağında şu bilgiler veriliyor: İçtimaiyat Müderrisi Necmeddin Sadık Beyefendi'nin Felsefe Şubesi'nde takrir ettiği derslerden. İstanbul Darülfünun Matbaası'nda basılmıştır. O zaman Üniversite'de bir taşbaskısı matbaası bulunduğu anlaşılıyor. Bu matbaada basılan başka ders kitapları da gördüm.

Hasan Âli, Vefa Mekteb-i Sultanisi'nde 10. sınıfta (en arka sırada soldan altıncı).

Hasan Âli'nin hayran olduğu, çok sevdiği hocalardan biri de psikoloji profesörü Mustafa Şekip idi. Onun için şöyle diyor:

"Hocalarımızın çoğu geleneğe uyarak öğrencilere sokulmazlardı, tepeden bakarlardı. Mustafa Şekip öyle değildi. Diyebilirim ki, arkadaş olduğum ilk hoca odur. Onu memleketin en karanlık günlerinde bile umutlu buldum, hiçbir zaman kaygı içinde görmedim. Hocalık ve öğrencilik, babalık ve evlatlık gibi, çoğu kez kaderin tâyin ettiği ilişkilerdendir. Beni, Mustafa Şekip gibi bir hocanın öğrencisi yapan kadere müteşekkirim."

Hasan Âli'nin hocalarıyla iyi bir öğrenci olarak ilişkisi böyle sürerken, fakülte dışında yazarlık hayatı başlamıştı. Çeşitli dergilerde yazıları ve şiirleri görülüyordu. İstanbul'da 1921'de yayınlanmaya başlayan *Dergâh* dergisinde Hasan Âli imzası, Mustafa Şekip (Tunç), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Emin (Erişirgil) gibi felsefecilerle, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Halide Edip gibi yazarların yanında yeralmaya başlamıştı.

Yakup Kadri ile tanışmaları o yıllardadır. Hasan Âli'nin *Dergâh*'daki bir felsefe yazısını okuyup beğenen Yakup Kadri kendisiyle tanışmak istemişti. İlk tanışmalarından başlayarak aralarında bir sevgi kaynaşması oluştu. İçtenlik dolu bu sevgi ve dostluk ömürleri boyunca sürdü.

Hasan Âli *Dergah*'da felsefe konusunda yazı yazıyor, kitap eleştirileri yapıyordu. Liselerdeki felsefe öğretimi konusundaki yazısı özellikle ilgi çekici idi. Bu öğretimin eğitici yönüne önem verilmesini istiyordu.

O yıllarda *Düşünce* adında bir dergi daha vardı İstanbul'da. O da *Dergâh* gibi edebiyat yazılarının yanında felsefe yazılarına da yer vermekteydi. Hasan Âli'nin orada da yazıları çıkmaya başladı. Aydınlanma felsefesini inceleyen "*Tenevvür Devri*" başlıklı yazısı bu dergide yayınlandı. Sözünü ettiğim yazı bizde aydınlanma felsefesi konusunda yayınlanmış ilk yazıdır.[6] Derginin ikinci sayısında başlamış ve birkaç sayı sürmüştür.[7]

Hasan Âli üniversiteyi 1921'de bitirdi. Bitirirken hazırladığı lisans tezinin konusu *Ruh ve Beden*'dir. Bu konuyu mustafa Şekip Tunç'dan aldığı anlaşılıyor. Adı geçen çalışma Felsefe Şubesi'nde yapılan ilk tezdir ve kitaplıklarda "1 Numaralı Tez" olarak kayıtladır.

Üniversiteyi çok başarılı bir sınav ile bitiren Hasan Âli için rektörlüğün Millî Eğitim Bakanlığı'na şu yazıyı yazdığını görüyoruz:

"Bu sene, Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi'ndeki lisans imtihanını aliyülâlâ (pekiyi) derece ile ikmal ve bâhusus şimdiye kadar Felsefe Şubesi'nden mezun olanlardan hiçbirinin gösteremediği şâyan-ı takdir muvaffakiyetler ibraz eylemiş olması hasebiyle, medresenin güzide (seçkin) mezunu olmasına ve esasen Dârülmuallim-i Âliye (Yüksek Öğretmen Okulu) talebesinden bulunmasına nazaran nezaret-i celilece (yüksek bakanlıkça) istihdamı (işe alınması) tabiî bulunan 40 numaralı Hasan Âli Efendi'nin iktidar ve müktesabat-ı ilmiyesi (elde ettiği bilgiler) ile mütesanip (uygun) bir memuriyete ve muallimliğe (öğretmenliğe) tâyini ile taltifi (ödüllendirilmesi) hususunda musaade-i âliyeleri bâbında emir ve ferman...19 Temmuz 1337, imza: Darülfunun emini Dr. Besim Ömer"

Bu yazının ne derecede etkili olduğunu bilemiyoruz. Hasan Âli'ye Edebiyat Fakültesi'nde inzibat memurluğu görevi verildi. Felsefeci Hilmi Ziya ile tanışması bu sırada olmuştur. 11 ay bu görevde kaldı. İzmir'in geri alınması üzerine, bu ilimi-

6 Hasan Âli Yücel'in bu dönemdeki dergilerde yayınlanmış yazı ve şiirleri az değildir. Kendisi o yıllardaki şiirlerinin bir kısmını **Dönen Ses** adındaki kitabında topladı. Bu şiirlerdeki içerik ayrı bir inceleme konusu olabilir.

7 Bu yazı **Düşünce** dergisinin 1338 (1922) tarihli ikinci sayısında başlamış ve birkaç sayı sürmüştür.

Hasan Âli, (önden ikinci sırada eli yeleğinde) Darülfünûn'da öğretmenleri ve arkadaşlarıyla. Öğretmenleri (oturanlar soldan): Mustafa Şekip (Tunç), Behçet Bey, Necip Âsım (Yazıksız), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), M. Emin Erişirgil ve Şerif Bey.

zin lisesine edebiyat öğretmeni olarak ataması yapıldı. Ondan sonraki öğretmenliği İstanbul Lisesi'ndedir ve burada felsefe öğretmenidir.

* * *

Hasan Âli'nin çevirdiği *Ruhiyat Elifbası* 1923'de yayınlandı. Bu kitabın önsözünü yazan Mustafa Şekip şöyle demektedir:

"Psikolojinin en yeni düşünce ve nazariyelerine yer veren bu eseri aydınlarımız severek okuyacaktır. Kitapda psikolojinin bütün konuları açıklık ve başarı ile anlatılmaktadır. Çevrilen metin iyi bir metindir ve böylece okuyucunun güvenini daha baştan kazanmaktadır. Hasan Âli Bey'in başarılarının sürmesini diliyorum."

Kitap tamamiyle çeviri değildi. Hasan Âli önsözünde, "kitabı alıp tümceleri çevirmekle yetinmediğini, ona ekler yaptığını, *Ruhiyat Elifbası*'nın terim sözlüğünden öteye geçmeyen psikoloji kitaplarına benzemediğini belirtmekte, yılların eskittiği kitaplarla genç dimağları yormak zararlı bir eğitim yoludur, yeni eğitim yolları uygulanmalıdır" demektedir.

Böyle düşünerek tanınmış Fransız felsefeci Armand Cuvillier'nin *ABC de Psychologie* adıyla hazırladığı yapıtı temel almış, ona ekler yapmış ve kitabını yayınlamıştır. Bu yöntemi izleyerek, estetik ve metafizik konularında da birer kitap hazırlayacağını yine önsözde haber vermektedir. Ancak bu niyetini gerçekleştirememiştir.

Burada parantez açarak bir anımı anlatmak istiyorum: Mustafa Şekip, Felsefe Bölümü'nde yıllar sonra benim de hocam oldu. Resmî öğrencilik günlerim bittikten sonra dostluk günlerim başladı. Evine giderdim. Ne var ki, yaşlanmıştı ve yorgundu. Kitapçılığa başladığımı biliyor ve bu alanda beni özendiriyordu. Kitap merakıma birkaç kez tanık olmuştu. Bir gün kitaplığını göstererek, istediğim kitap varsa seçmemde ısrar etti. Bu ısrar karşısında utanarak gelişigüzel birkaç kitap seçtim. Bunların arasında bir tesadüf eseri yukarıda sözünü ettiğim *Ruhiyat Elifbası* da vardı. Merakla açtım, imzalı olduğunu gördüm. Hasan Âli; "Talebesi olmak hayatımın en büyük medarı iftiharı olan aziz hocam Şekip Beyefendiye" diyerek imzalamıştı. Kendisine gösterdiğimde şöyle dedi: "Hasan Âli'yi sevdiğini biliyorum, kitap sende kalsın, sen benden iyi saklarsın."

Bu anlamlı armağan şimdi benim kitaplığımdadır. Onu ne zaman açsam, çok değerli bir öğrencinin, çok değerli bir hocasına imzaladığı sunuş yazısını içim titreyerek okurum.

Birkaç gün önce bir şey daha öğrendim: Yücel, adı geçen kitabını, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde ders veren Prof. H. Reichenbach'a da imzalayarak göndemiş.

Adı geçen profesör Türkiye'den ayrılırken kitaplarının çoğunu İstanbul Üniversitesi'ne bağışladığı için imzaladığı kitap bugün Felsefe Bölümü'nün kitaplığındadır.

* * *

Hasan Âli'nin 1918 ile 1923 yılları arasındaki arkadaşlarından da söz etmek isterim:

Yukarıda değindiğim gibi onlar Yüksek Öğretmen Okulu'nda "kırk garip arkadaş"tılar. Ahmed Hamdi Tanpınar'ı bu okulda tanıdığını biliyorum. Üniversite arkadaşları olarak saptayabildiklerim şunlardır: Ahmed Hamdi (Tanpınar), Mustafa Nihat (Özön), Necmeddin Halil (Onan), Hilmi Ziya (Ülken), Halit (Bayrı), Ragıp Hulusi (Özden).

Bunlar daha sonra edebiyat, düşünce ve eğitim alanındaki önemli kimseler olmuşlar, değerli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Hasan Âli'nin arkadaşları arasında, çeşitli vesilelerle onun hakkındaki düşünce ve anılarını yazanlar oldu. Bu bakımdan, özellikle Ahmed

Genç Hasan Âli (en arkada sağda) Darülfünûn kapısında arkadaşlarıyla 1922.

Hamdi Tanpınar'ın yazdıkları önemlidir. Tanpınar, Hasan Âli'nin karakterine ve hareket yöntemine ilişkin yorumlarda da bulunmaktadır. Onun yazısını[8] özetleyerek aktarıyorum:

"O yılların Yüksek Öğretmen Okulu'nda gerçekten garip bir topluluktuk. Fen ve Edebiyat Fakültelerinin her dalından kırk genç bizim için ayrılmış yatakhane ile mutalâa salonunda, hürriyetten başka hiçbir konforu olmayan toplu bir hayat geçiriyorduk. Kaldığımız binanın arka tarafında *Tanın* matbaası vardı. Daha sonra çıkardığımız *Dergâh* mecmuası bu matbaanın bir odasında basılmıştı. Hasan Âli'nin ilk şiirleri, benim ve Necmeddin Halil'in ilk şiirleri gibi bu mecmuada yayınlandı.

Istiklâl Savaşı'nın sıkışık günlerinde, gazetecilik yapan arkadaşlarımızı geceleri Ikbal Kıraathanesi'nde beklerdik. Âli, beklediğimiz arkadaşların başında geliyordu. Şu anda onu, boz yeşil paltosuna bürünmüş olarak bu kahvenin kapısından girerken görür gibi oluyorum. İkinci İnönü Muharebelerinin bizi o kadar heyecanlandıran cephe havadislerini hep ondan alırdık.

Yatakhanede Hasan Ali'nin yattığı taraf her zaman şenlikli olurdu. Hayat neşesiyle doluydu. Neşesi hayatının uslubuydu ve bu uslup tümüyle doğduğu şehirden, yani İstanbul'dan geliyordu.

Terbiyesinde bütün şehir, ailesi, dolayısıyla bağlı olduğu mevleviliğin, belki de uzaktan temas ettiği bektaşiliğin büyük payı vardı. Birinin ağırbaşlılığı ile ötekinin tatlı lâubaliliğini birleştirmiş gibiydi. Âli'nin en büyük başarısı bu zeminden çıkıp bugünkü çehresine ulaşabilmesidir.

Bir yandan Mevlana'nın rubailerini çevirirken, öbür yandan Goethe'nin hayatını yazan bir insan, elbette ne yaptığının farkındaydı. Bu iş için Weimar ilahı ile *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* şairini seçmesi, iki âlemi hangi uçlarda birleştirmek istediğini göstermekteydi.

Kendisinden önce gelenlerin işlerine hız vermek suretiyle de olsa, Batı musikisinin ülkede yayılması için o kadar çalışan Âli bir şarkı bile bestelemişti. Hemen yanıbaşımızda bestelenen bu şarkıyı o günlerde bir saz heyetinden dinlediğim zaman, birkaç ay içinde böylesine yayılmış olmasına hakikaten şaşmıştım.

Bir geçiş döneminde yaşıyorduk. Bu dönem, toplumumuzun en çok konuştuğu bir dönemdi. Kurtuluş Savaşı, İstanbul'da yaşayanların hayatını ruhlarındaki bir savaş haline getirmişti. Bu iç savaşı, yalnız milli dâvâya ihanet edenlerle, onu benimseyenler arasında olmuyordu. *Olmak ve olmamak* dâvâsını yaşayan her toplumda görüldüğü gibi bizde de insan kendi içinde bölünmüştü. Sistemin yeni merkezler etrafında toplanması gerekiyordu. Bunun için de birtakım prensiplere, birtakım ufuklara veda etmek gerekiyordu. Ziya Gökalp'in aramızda peydahlanması ve özellikle Birinci Dünya Savaşı içinde tam kadro teşekkülüyle hızlanan felsefe tecessüsü, bu iç âlem mücadelesini daha da keskinleştiriyordu.

Başta Durkheimcı filozof, yani Ziya Gökalp olmak üzere birkaç cezbeli üniversite hocası yani Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil, bitmez tükenmez bir bilgi hazinesini her ağzını açışta etrafına saçan o zikzaklı fakat alabildiğine sevimli ve hoşsohbet Rıza Tevfik, bu tecessüsü durmadan besliyorlardı.

Ben Yüksek Öğretmen'e girdiğimde eski arkadaşlarımızı, Durkheim ve Ziya Gökalp adına yemin eder halde bulmuştum. Sonra Rıza Tevfik'in ve özellikle *Dergâh*'da Mustafa Şekip'in

8 A. Hamdi Tanpınar: **Hasan Âli Yücel. Yeni Ufuklar** (dergi), Haziran 1961, sayı 109.

Hasan Âli Bey (sol başta) göreve ilk başladığı İzmir Darülmuallimîn'in kapısında Maarif Vekili Vasıf Çınar Bey'le (soldan ikinci).

çalışmalarıyla Durkheim, Bergson'un karşısında geriledi.

Oyle bir ortam oluşmaya başlamıştı ki, Durkheim ve Bergson da yalnız başlarına değildiler. T. Ribot, H. Spencer, V. James, Stuart Mill, Kant ve Schopenhauer'in adları yaşadığımız havada birbiriyle çarpışıyordu.

Âli bu çarpışmalardan kaynaklanan tartışmalara katılır, fakat soyuttan garip bir şekilde kaçardı. Onun bu hareketini sağduyuya uymak isteyişine yorardım. Nitekim gittikçe mantığa ve ahlâka yöneldi. Demek ki, Cumhuriyet'in eylem adamı o yıllarda hazırlanıyormuş.

Universiteden sonraki karşılaşmalarımızda onu hep gençliğimizdeki sorunlar içinde gördüm. Uslûbu değişmemişti fakat ufku genişlemişti. İçinde yaşadığı ikiliğin, kendisi için bir bakıma daha azaplı hâle geldiğini sanıyorum. 1928'de Fikret'in *Tarih-i Kadim*'ini yayınlaması, bu ikilikten kurtulma çareleri aradığını gösterir. Cumhuriyet devrimleri, sonra Atatürk'le karşılaşması birçok sorununu çözümlemiştir.

Hasan Âli en başarılı eğitim bakanımız oldu. Çeviri işini planlı ve programlı olarak ele alması yaptıklarının en önemlisidir.

Türkçe'de Sophokles, Goethe, İbsen, Descartes hep birlikte okunsun, öğrenci okulunun kitaplığında Yunan filozoflarını, Onsekizinci Yüzyıl yazarlarını, romantik dönemin başyapıtlarını bir arada bulsun, bu bizim kuşağın hayaline sığacak şey değildi."

Tanpınar, genel çizgilerini bozmadan özetlemeye çalıştığım bu yazısında 1918-1923 yılları arasındaki felsefe öğrencisinin portresini ustalıkla çizmektedir.

Hasan Âli Yücel, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarıyla başlayan, Mütareke, İşgal ve Kurtuluş Savaşı'na kadar uzanan bir dönemin sorunlarını, üzüntülerini ve sevinçlerini yaşayan bir kuşağın en iyi temsilcisiydi. Bu kuşak, eskiyen değerlerle yeni değerleri karşılaştırıp tartıştı. Seçtiği yeni kavramların sorumluluğunu üzerine aldı. Cumhuriyet eğitiminin başarılı yıllarında bu kuşağın büyük emeği vardır.

Eğitimde hümanizma ve aydınlanmanın evrensel değerlerine önem veren Hasan Âli Yücel eğitimci olarak yaratılmıştı. Memlekete olan büyük hizmetinde ve aydınlanma yolundaki eyleminde, felsefeciliğini yerini özellikle belirtmek gerekiyor.

Mütareke yılları, Türkiye'de felsefenin temel harcının karıldığı bir dönemdir. Hasan Âli bu yıllarda felsefeyi bilinçli olarak seçmişti. Onun formasyonundaki bir kimsenin devlet adamlığına yükselmesi, eğitim bakanlığı yapması, Türk toplumu için büyük şans olmuştur. Yaptıkları, söyledikleri ve yazdıkları, erdem örnekleriyle doludur.

KAYNAKLAR

Kâzım İsmail Gürkan. **Darülfünun Grevi**, 1971, İstanbul.

Arslan Kaynardağ, Bir Felsefeci Olarak Hasan Âli Yücel, **Varlık Dergisi**, Mayıs 1993, sayı 1028.

Aykut Kazancıgil, **Millî Egemenlik Üzerine** adındaki kitaptaki yazısı. Bu kitap Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ndeki dört hocanın katılımı ile hazırlanmıştır. 1985, İstanbul.

Profesör Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, Millî Eğitim Bak. yayını, 1994, İstanbul.

Yeni Ufuklar (dergi), Haziran 1961, sayı 109. A. H. Tanpınar'ın bu sayıdaki yazısı: **Hasan Âli Yücel**.

Yakup Kadri'den Hasan Âli Yücel'e Mektuplar, 1995, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Dinle Benden** (şiirler), 1960, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Geçtiğim Günlerden** (anılar), 1990, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet** (yazılar) I, 1960, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet** (yazılar) II, 1966, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Hürriyete Doğru** (yazılar), 1954, İstanbul.

Hasan Âli Yücel, **Kültür Üzerine Düşünceler** (yazılar), 1974, İstanbul

Hasan Âli Yücel, **Öğretmen-Öğrenci Köşesi** (yazılar), 1995, Ankara.

Fatımî Şiîliğine karşı Selçuklu *Cihâdı*

Sünnî Dirilişi Üzerine Bir Gözlem

ANTONIO JURADO ACEITUNO

Selçuklu hanedanına ilişkin önceden yayınlanmış araştırmaların en önemlileri, bu hanedandaki Sünnî diriliş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Şiî propagandanın destekçileri, ama aynı zamanda Abbasi hanedanının muhafızları olan eski Bûyi hanedanıyla karşılaştırıldığında, bu görüş gerçeklik kazanır.

Selçuklu tarihsel kaynaklarına yönelik eleştirel bir okuma, bu değerlendirmeyi ne denli dikkatle ele almamız gerektiğini ortaya koyar. Selçuklu egemenliğini, ne onların düpedüz Şiî olmayışı, ne de yalnızca kendilerini Sünnî olarak görmeleri nedeniyle Sünnî olarak tanımlamak olanaklıdır.

İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Mekke'ye giden hac yolunu koruma niyeti ve ardından Suriye ve Mısır'da sapkın Fatımîlere karşı giriştiği savaşlar, sultanın konumunu ve onun İslâmî cemaate yararlılığını meşrulaştıran görevleridir. Tuğrul Bey, meşruiyetini bu eylemlerden alıyordu. Abbasi halifesi, görevlendirme töreninde ona "*küffâr* ve mülhidîni (sapkınları) kendi egemenliğine boyun eğdirmesi"[1] için iki kılıç vermekle, sultanın bu niyetlerini onaylamıştı.

Selçuklu Türklerinin Sünnîliğini, ancak Şiî, İsmailî ya da Batınî kaynaklarında belirtilen dönemin sapkın topluluklarına yönelik gerçek muhalefetle karşılaştırırsak doğru değerlendirebiliriz. Sunduğum bildirinin ilk hedefi bu. İkinci olarak, Selçuklu hanedanının -benim kanımca Sünnî olduklarına ilişkin mutlak değerlendirmeyi değiştirecek olan- bazı sapkın özelliklerine değinmek de istiyorum.

Dönemin kaynakları, Selçuklu önderlerine ilişkin *Emir el-Mü'minin*'in kılıcı tanımlamasının yanısıra, bu önderlerin sapkınlık kalelerine karşı giriştiği *gaza* ya da *cihâd*lara da değinirler. Bunların en önemlilerinden biri, Şâh-Diz kalesinin alınışı ve sahibi ünlü propagandacı Abdülmelik Atâş'ın oğlu Ahmed'in öldürülmesiydi. Bu seferi yürütmekte karşılaşılan güçlükler ve "düşmanlar"a zaman zaman gösterilen hoşgörü, genel anlamda *cihâd* siyasasının sınırlı ufkunu ortaya koyar. Şâh-Diz kalesine yönelik sefer, ilkin Bağdad'a bir saldırı yapılacağı söylentileri ve muhtemelen aynı zamanda Horasan'daki huzursuzluklar nedeniyle ertelendi. Bu sefer ikinci olarak, sapkınlarla muhtemel bir ateşkes (*muhâdana*) ve bir uzlaşmaya (*muvâda'a*) varmak üzere, *fukahâ'* ve *fetva* yoluyla barışçıl bir çözümü tartışmak için kesintiye uğratıldı. Son olarak, Sultan Muhammed [I] sapkınların teslim olmalarına izin verip ardından birçoğuna verilen yol izniyle onların zarar görmeden bir başka kaleye (şimdi Hâlincân) yerleşmelerine imkân sağladı.[2]

Selçukluların *cihâdı* gerçekleştirirken karşılaştıkları zorluklar göz önüne alınırsa, Abbasi halifesinin Selçuklu sultanlarından ikisine, Batınî mezhebiyle savaşma yükümlülüklerini hatırlatmak zorunda kalması hiç

Bu makale Eylül 1996'da Prag'ta verilen Comité International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes'ın 12. Sempozyumunda yapılan bir konuşmanın genişletilmiş halidir.

1 el-Mustarşid'den Selçuklu Sultanı Mahmûd [II]'ye. Karş., **el-Muntazam, s.a.** 515, s.226.

2 Karş. İbnülasîr, **el-Kâmil s.a.** 500, ss.107-9. Ahmed 'Atâş hakkında, ayrıca bkz. **el-Kâmil, s.a.** 494, s.38, içinde: **Kal'at Isfahân; Râhat ül-sudûr**, s.155-6, içinde: **Kal'at Dız-Kûh** ya da **Şâh-Dız**, her ikisi de aynı; **el-Muntazam, s.a.** 494, s.122; **el-'Urâda**, s.83 ve devamı; **T. Guzîda**, ss.444-6.

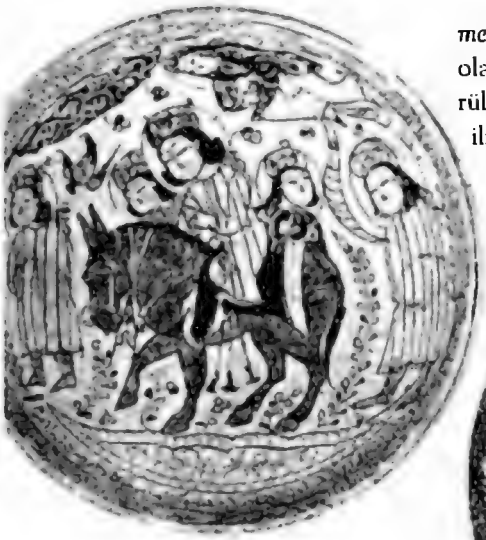

Sâvâ, 1187 tarihli.
Parish-Watson Koleksiyonu

de şaşırtıcı değildir.

Selçuklu önderlerinin birçoğu, İsmailiye mezhebi mensuplarının saldırılarında öldü. Bu açıdan bakıldığında, dinsel aykırılıkla Selçuklu Sünnîliği arasındaki çatışma apaçıktır. İsmailiye muhalefetinin özgül nedenleri hâlâ çok iyi anlaşılamamış durumdadır. Ama gene de, bu silahlı kavgalar, zaman zaman Selçuklu hükümetinin çıkarları ve mensuplarıyla içiçe geçmiş durumdadır; bu konuda hayatî bilgiler kaynaklarda kimi zaman aktarma düzeyinde *(wa-qîla/yuqâlu)* yer alır. Katilin gerçek kimliği konusundaki belirsizlik süregider. Burada siyasal gerçeklik bizi Selçuklu Halep meliki Rıdvân'ın üvey babası *Cenâh'ül Devle*'nin bir Batınî tarafından bir cuma günü camide öldürülmesiyle ilgili korkunç cinayeti hatırlatıyor. Aynı zamanda bu işin arkasında Rıdvân'ın olabileceği de söyleniyor.[3] Batınî kurbanlarından bir başkası olan Aq-Sunqur *el-Ahmadîyilî* [el-Ahmad-Begî] sultan Mes'ûd'un buyruğuyla öldürülmüş gibi gözüküyor.[4] Sultan Sencer'in gözdesi, *memlûk* el-Mukarreb Cevher, büyük olasılıkla sahibinin arzusuyla öldürülmüştü.[5] Katilin gerçek kimliğine ilişkin kuşkular, garip atmosfer ve toplumsal ilişkilerdeki durum ile

XIII. yüzyıl
Mortimer Schiff Koleksiyonu

düşmanlıkların koşullarıyla da doğrulanmaktadır. Melikşâh'ın ünlü ve dindar veziri Nizamülmülk'ün ölümü bile, hükûmet, hilafet, saltanat ve vezaretteki en önemli mevkiler arasında mevcut rekabetlerin çetrefilliğiyle karmaşıklaşmıştı. Farklı tarafların hırsları önünde apaçık bir engel oluşturan vezirin ölümü göz önüne alındığında, kaynaklar Batınî maskesinin ardında gerçekte kim olduğuna ilişkin belirgin bir yanıt getirmezler: Sultan Melikşâh mı, karısı (Terken) Hâtûn mu, yoksa sultanın karısıyla ittifak kuran vezir adayı Tacelmülk mü vardı? Söz gelimi, İbnül'Adîm *Halep Tarihi* adlı yapıtının "şehir" vezire ayrılmış bölümünde, cinayetin sultanın onayının *(ridan)* yanısıra, Tacelmülk'ün entrikalarının (tadbîr) olduğu kadar Terken-Hâtûn'un tavsiyesi *(ishâra)* sonucu işlendiğine inanan bazı kişilerin görüşünü aktarır.[6]

Türklerin yaşadığı ve uyguladığı İslâm hep biraz *sui generis* (nev'i şahsına münhasır) olagelmiştir. Karahanlı Türklerden söz ederken Pritsak, Sünnî olarak kabul edilmelerine karşın, onların zaman zaman Şiî özelliklerle renklenen İslâm'larının ne denli kendine özgü olduğuna değinir.[7] Örneğin Selçuklu döneminde, Sultan Tuğrul Bey, birliklerinin geçişine yardımcı olan Bağdad'ın al-Karh semtinin Şiî halkına açıkça teşekkür etmekte bir an bile duraksamamıştı.[8] Emir Oner de, kendi gözünde "gerçek" ortaya çıkana değin onunla dinsel dogmaları tartışmak üzere *(yunâzir)* Batınî mezhebinin birini göndermesini yanlış bulmamıştı.[9]

3 **el-Kamil, s.a.** 495, s.56.

4 **age, s.a.** 527, s.269.

5 **Zubdatülnusra**, ss.273-4.

6 Karş. **T. Halab**, s.87. Batınî topluluğuna ve Tacelmülk'e yönelik doğrudan bir suçlama daha sonra ortaya çıkar ve Nizâmi birlik tarafından yatanlanır. **Age.** "Ebülganâ'ım Tâcelmülk" maddesi, s.96.

7 Karş. "Von den Karluk zu den Karachaniden", içinde: **ZDMG** (1951), s.297.

8 **el-Kâmil, s.a.** 447, ss.323-4.

9 **Age, s.a.** 494, s.40.

Düşman olmalarına karşın, başvurulan dönemin kaynakları bu iki grup arasında, bizim uzlaşmaz olarak niteleyebileceğimiz, "Sünnî muhafızlar ve aykırılar" gibi kesin bir bölünmeyi ortaya koymazlar. Kendileri de Abbasî hilafetine kültürel ve geleneksel olarak yabancı olan Selçuklular için, Batınîlere karşı düşmanlıkla görevlendirilmek zor gelmiş olmalıdır. Çünkü kendi konumları açısından, asıl gereksinim duydukları her şeyden öte sempatizanlar ya da taraftarlar bulmaktı.

Sultan Berkyaruk, Batınî mezhebiyle olan ilişkisi -*meyl*- yüzünden defalarca eleştirilmiştir. Bu suçlama, saltanatın öteki adayı ve yoldaşlarından bazılarının bu sapkın grubun ellerinde kurban edildiğine tanık olan *melik* Muhammed [I]'in taraftarlarından gelir.[10] Yazar İbnülasîr, Batınî doktrininin *(makâlat el-batıniyye)* İsfahan'da yerleşmesinin, Berkyaruk'un, saltanatın bir başka rakibi olan kardeşi Mahmud'a karşı kenti kuşatmasının hemen ertesinde gerçekleştiği inancındadır. Sultan Berkyaruk ilk Batınî mezhebi arasında daha başka bağlantılar da vardır. Muhtemel ilk Batınî suikastçinin babası marangoz Tâhir, 486 H/M1093 tarihinde Bağdad'a bizzat Berkyaruk'la birlikte gelmişti. Aslında bir vaiz olan bu adam, önceleri sultanın gözdesiydi.

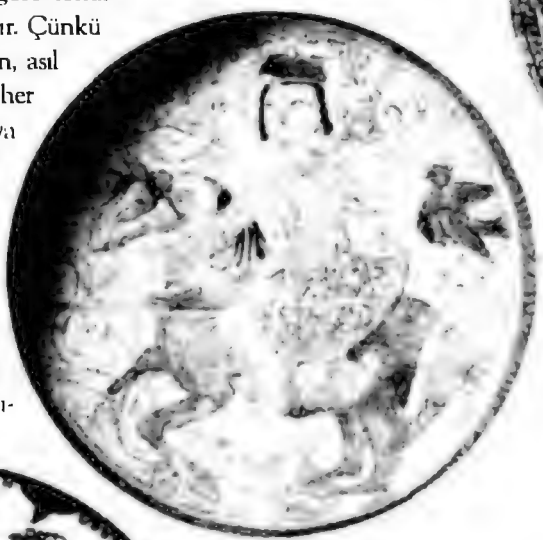

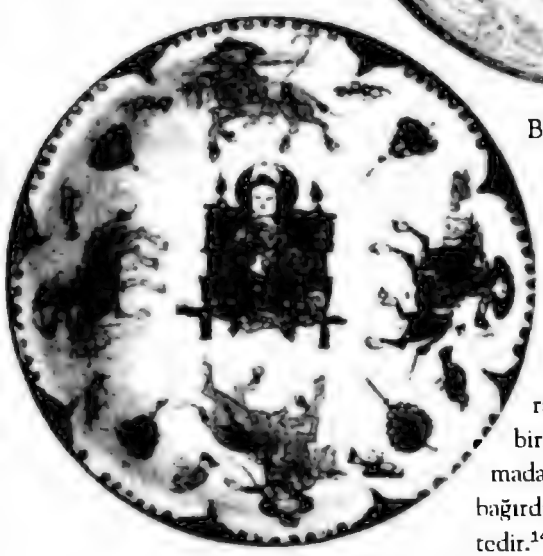

Basra kadılığına atanmış, hattâ elçilik misyonuyla onurlandırılmıştı.[11] Berkyaruk'un, *emirdâd* Habeşî'den bir keresinde aldığı beşbin Batınînin dışında da,[12] kendi birliklerinde Batınî unsurlara sahip olduğu anlaşılıyor.[13] Bu türden referanslar, rakibi Muhammed'in birliklerinin Berkyaruk'a saldırmadan önce neden *yâ bâtınîya!* diye bağırdıklarını da açıklayacak niteliktedir.[14]

Selçuklu birliklerinin, Batınî mezhebinin sızma, propaganda ve benimsenme faaliyetleri açısından yaygın bir odağı olduğu iyi bilinmektedir. Sultan Muhammed [I]'in emîrlerinden bazılarıyla Batınî unsurlar arasındaki bir sözleşme, Ahmed Atâş'a karşı başlatılacak seferi geciktirdi.[15] Sultan Sencer'in birlikleri arasında Batınîlerin yanı sıra kâfir Türkler de vardı.[16]

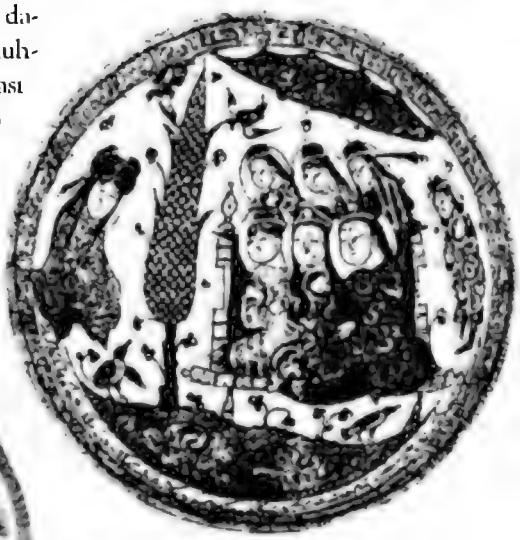

Sâvâ, XII. yüzyıl Allen Balch Koleksiyonu.

Bu durum, emîrlik birliklerinde de aynıydı. Sultan Sencer'in emîri Arguş komutasında Gird-Kûh kalesinin İsmailî halkına karşı harekete geçirilen ordu, bu mezhep tarafından paralakandırıldığı için tam savaş anında muharebe meydanını terketmişti.[17]

Yönetsel kademelerde bile aykırılık atmosferi aynen görülüyordu. Söz gelimi, Muhammed [I]'in veziri ve Batınî grubun *ma'il*'i Sa'delmülk Ebulmahâsin, bir kan alma işlemi yapılırken kullanılan iğnelerden birini zehirleyerek sultanı öldürmeye yönelik başarısız bir komploda Ahmed Atâş'la işbirliği yapmıştı.[18] Bu dönemin kaynaklarından, Sencer, Muhammed, Mahmûd ve Tuğrul gibi çe-

10 **Age, s.a.** 494, s.42.

11 **Age, s.a.** 494, s.37.

12 **Age. s.a.** 493, s.27

13 Karş. **el-Muntazam, s.a.** 494, s.122; **Mir'âtülzamân, s.a.** 494, f 134a.

14 **el-Kâmil, s.a.** 494, s.42.

15 **Age, s.a.** 500, s.108.

16 Karş. **el-Muntazam, s.a.** 513, s.205; **Mir'âtülzamân, s.a.** 513, s.77.

17 **el-Kâmil, s.a.** 528, s.276.

18 Râhatülsudûr, ss.158-61. **el-Urâda**, ss.88-90; **T. Guzîda**, s.445. Karş. ayrıca Bundârî, **Zubdatülnusra**, ss.90-93.

XII. yüzyıl Mortimer Schiff Koleksiyonu.

şitli sultanlara vezirlik etmiş olan ve Batınî mezhebine yakınlığı *(meyl)* ve ilişkisi *(va'adi-hi la-hum bi-l-musâ'ada)* ile tanınmış olan Ebülkâsım el-Dargazînî'nin yaratıcı zehirleme yöntemlerini öğrenmek mümkündür. Yine gizem perdesine bürünmüş bir olay[19] olan Sultan Muhammed [I]'in ölümü anında, el-Dargazînî yalnız atabey Şîr-Gîr'in kumandasında Alamut kalesine yönelik seferini durdurmayı başarmakla kalmayıp, atabeyi de oğlunu da öldürdü.[20]

Dahası aykırılık, bazı Selçuklular tarafından resmî doktrin olarak benimsendi. Halep'te, *melik* Rıdvân İsmailiye mezhebine yönelik açık ve alenî bir yakınlık *(istinâ')* gösterdi.[21] Öyle görünüyor ki, astrologu el-Hakîm Es'ad onu Fatımî mezhebine yakınlaştırmıştı.[22] *Mir'âtül-zamân* yazarına göre, Rıdvân aynı zamanda onlara bir propaganda merkezi ya da *dâr da'wa* inşa ettirmişti.[23] Bu himaye sonunda *hutbe*nin Abbasi yetkesinden Fatımî halifesi el-Musta'lî'ninkine değiştirilmesine kadar gitti.[24] Kirman'da Sultan Tiran-Şâh [İrân-Şâh] ile Batınî Kâkâ Balîmân arasında da benzer bir ilişki vardır.[25]

Selçuklu birlikleri tarafından sapkınlara karşı verilen mücadelenin yetersizliklerine ilişkin hoşnutsuzluk ve eleştiriler, bu olaylar ortaya çıkar çıkmaz halk arasında duyuluyordu. Halkın bazı kesimleri, yol izni *amân*-imtiyazı ve Tabas civarındaki İsmaililerle yaptığı bir barış antlaşması yüzünden Sultan Sencer'in emîri Buz-Guş [Bûz-Guş]'a karşı duydukları öfkeyi dile getirdiler.[26] Bağdad halkının bir kısmı, birlikleriyle kente saldırdığı sırada Sultan Mahmud [II]'ye "Seni gidi Batınî; halife ve Müslümanlara saldıracağına git de Bizans'a (el-Rûm)'a saldır!" diye haykırdılar.[27] İbnülâsîr, bölgedeki Şam atabeyi Tug-Tegîn'in egemenliği altındaki Sünnî halkınsa, bunun tersine, hükümdardan ve himayesindeki İsmailiye mezhebi mensuplarından duydukları korku yüzünden seslerini bile yükseltemediklerini belirtir.[28]

Şimdi bu bildiriye son vermeden önce, vardığım bazı sonuçlara değinmeme izin verin.

• Dönemin kaynaklarına göz attığımızda, Selçukluların aykırılığa yönelik tutumunu belirleyenin bir hoşgörü sorunu olmadığını görürüz. Bu daha çok bir "çıkar" meselesidir. Bir yandan Selçukluların kendilerini ilgilendirmediğini düşündükleri bir sorunu çözmeye yönelik belirli bir ilgisizlik ya da baskı yokluğunu görürken, öte yandan sapkın güçlerle muhtemel bir işbirliği doğrultusunda bir ilgi görüyoruz.

• Eğer olduysa sapkınlık karşıtı kovalama ve ele geçirme siyaseti, karar verilmediği gibi tanımlanmıyordu. Gerçek, dile getirdikleri hedeflerden tümüyle farklıydı.

• Mezheple muhtemel bir işbirliğine ya da mezhep üyeliğine ilişkin söylentilerin temeli olmamasına karşın, Selçukluların -ne yüksek ne de iyi olan- şöhreti ve popülaritesi, herhangi bir sağlam başarının olmayışına dayanıyordu.

• Batınîlerin *a priori* Selçukluların karşıtı olduğunu söylemek, tümüyle yanlış olur. Bu iki grup arasındaki ilişki, bir yandan yakın ve örtülü Batınî tehdidinin bir sonucu, öte yandan Selçuklu hükümdarlarının benimseyici tutumunun bir sonucudur. Kaynaklarda bu ikinci tutum *meyl*, *istinâ'* ve benzer kategorilerde dile getirilmektedir. Buna uygun olarak, bu iki grubun uzlaşmaz bir tarzda "ortodoksluğu-aykırılığı"na ilişkin yönlendirici dogmayı doğrulayan apaçık bir bölme çizgisi oluşturmak olanaksızdır. Selçukluların Sünnîliği, kurbanların kanlarıyla da lekelenmiş, güçlü sapkınlık eğilimleri olan türden bir Sünnîliktir.

Selçuklu yetkililerinin tutumu ile Sünnî ideali arasındaki çelişki, dönemin uleması tarafından sapkın mezhepleri çürütmek için yazılan, siyasal yetkilileri sapkınlık sorununa gerçek bir yanıt getirmemekle suçlayan bazı kitaplardaki örtülü eleştirelliği açıklamaktadır.

Çeviren: Gül Çağalı Güven

19 Bkz. el-Bundârî, s.118.

20 Bu sefer hakkında, bkz. **Râhatülsudûr**, s.162; **T. Guzîda**, s.446. Vezir ve sabotaj operasyonu hakkında, el-Bundârî, ss.123 ve 146,7.

21 **T. Halab**, s.144 ve **İbnülâtîr, el-Kâmil, s.a.** 507, s.151'de Suriye hükümdarının ölümüne ilişkin bölümde, onun pek çok konuda nasıl genellikle Batınîlere akıl danıştığından söz eder.

22 **el-Kâmil, s.a.** 490, s.11.

23 **S.a.** 499, s.17.

24 **el-Kâmil, s.a.** 490, s.11; **T. Halab.** Haydara b. el-Hasan el-Halabî maddesi, ss.133, 135; Rıdvân b. Tutuş maddesi, s.145 ve el-Azîmî, s.372'de bir ay içinde olduğunu belirtir.

25 Karş. **T. Selçukiyân-i Kirmân**, s.23 vd.; **el-Kâmil, s.a.** 494, s.41.

26 **el-Kâmil, s.a.** 497, ss.75-6.

27 **el-Muntazam, s.a.** 521, s.3.

28 **el-Kâmil, s.a.** 520, ss.235-6.

Adalarda Balıkçılık
Son Uskumru

NEJAT GÜLEN

Eskiden deniz denilince akla balık gelirdi, şimdi öyle değil. Ada denilince çam, deniz ve balık gelirdi akla, şimdi öyle değil. Bizans zamanında bizim Adalar, balıkçı adaları imiş, gerçi manastırlarda sürgün prensler yaşarmış ama, sahillerde balıkçılar, balıkçı köyleri varmış. Prenslerin, prenseslerin, imparatorların Adalılara sürgünlük işi bitince, yani Bizans'ın son devirlerinde ve Osmanlı döneminde Adalarda yine manastırlar varmış, varmış ama sahillerde küçük köyler ve bu köylerde balıkçılar yaşarmış. Evliya Çelebi bile yazıyor, Adalarda zengin balıkçı reisleri vardır, diye.

Marmara bir balık cenneti. Karadeniz'den oluk oluk balık akıyor. Yayılıyor balıklar, sonra Sivriada ile Yassıada'nın oralardan Marmara'nın ortalarına ve Çanakkale yoluyla Akdeniz'e. Çanakkale Boğazı'nı kılıç balıkları tutuyor, bazı sürüler dönüyor geriye, Marmara'ya dağılıyor, ama çoğunluk Doğu Akdeniz'e.. Bunlar göçmen balıklar, Karadeniz soğuyunca güneye inerler, Akdeniz ısınınca bu sefer tersine kuzeye, serin sulara dönerler, geçit yeri Boğazlar ve iki Boğaz arasında güzelim Marmara.

Marmara'nın Karadeniz'e açılan kapısının dibinde Dersaadet diye bilinen İstanbul şehri. Bizim Prens Adaları, Büyükada, Heybeliada ve ötekileri... İstanbul'a en yakın olan Adalar. Adaların arasında kanallar, akıntılar ve her tarafta balıklar. Balıklar... Balık sürüleri akın akın geçer Adaların arasından, Adaların önünden arkasından.

Uskumrular, kolyoslar, istavritler, peşlerinden lüferler, kofanalar, palamutlar, torikler, kılıç balıkları, orkinoslar, yunuslar... sürü sürü, pırıl pırıl, dipdiri balıklar. Bir de yerli balıklar var, göç etmeyenler, durduk yerde üreyenler. O zamanlar ne trol var ne bomba, ne deniz kirliliği.. Marmara'nın suları masmavi, cam gibi, koy bardağa iç.

Duran balıklar, yerli balıklar, olduğu yerde yaşayan balıklar, snavritler, mercanlar, karagözler, dülger balığı, pisi balığı, tekir, kırlangıç... cins cins, çeşit çeşit balık. Bu balıkların nerelerde olduğu bellidir, kimi deniz dibindeki kayalıkları, kovuklar sever, kimi kumluk yerlerde gezer. Bostancı-Vordonos-Adalar arası, Tuzla'nın oraları, Adaların arkası, Neandros, Yassıada, Sivriada'nın oraları hep balık kaynar. Sonra kabukluklar var. Midyeyi geçelim, istiridyelerin en lezzetlileri Sivriada'nın oralarda çıkar, pavuryalar, istakozlar... Sahiller pavurya ve istakoz dolu.

Adalar'da Balık ve Balıkçılar

Eskiden Adalılar için balık önemli bir gıda maddesi değildi. Et ise önemliydi, hele koyun eti, hem lezzetli hem de çok kıymetli. Karşı taraftan, Maltepe'nin, Bostancı'nın oralardan yahut Kartal'dan, Pendik'ten koyun getirmişler Adaya. Süreler oluşturmuşlar, boyunlarında çıngıraklar yeşil yamaçlarda otlatmaya koyulmuşlar, inek de varmış, hattâ sahilde, bugünkü mendirek'in oralarda bir küçük mezbaha bile varmış. Et ve taze süt çok önemli. Zenginler ve hastalar için koyun eti ve süt çok gerekli, balık da ne ki? Balığı fakir, fukara yesin. Balığın değerli bir besin olduğu bilinmezmiş o zamanlar, aksine balık da pek bolmuş.

Bizim Heybeliada manastırları, okulları, bir de balıkçıları ile ünlü. Heybeliada'nın zengin ve de çok mahir balıkçı reisleri varmış, eskiden balıkçılık Adada adeta bir sanayi halini almış. Adada 6 çifte, 8 çifte hattâ 10 çifte büyük balıkçı kayıkları inşa e-

den tersaneler varmış. Bizans zamanında, bugünkü Çınar'ın olduğu yerde bir tersanenin varlığı biliniyor, benim dediğim o değil, son zamanlarda 1800'lü yıllarda balıkçı kayığı imal eden tersane, yani kayık yapım yerleri, kuyu mahallesinin oralardaymış.

Heybeliada Çam Limanı'nın 1960'lardaki bir görünümü.

Bizim bakkal Niko Rafyos'un (geçen yıl kalpten öldü, toprağı bol olsun) babası Baba Rafyos, balıkçı reislerinin son temsilcilerindendi, o da babasından dinlemiş, kuyu mahallesinin oralarda, içerilerde büyük kayıklar imal edilirmiş, sonra bu kayıklar özel kızaklarla deniz kenarına götürülüp suya indirilmiş. Ada yapısı olan bu tekneler dar, fakat uzun, başı ve kıçı yay gibi yukarı kalkık, kıç üstünde ağların yığıldığı geniş bir küpeştesi olan, şiddetli dalgalara, fırtınalara dayanıklı, sağlam tekneler. Bir oturağa iki kişi yanyana oturuyor, sağ küreği bir tayfa, sol küreği bir tayfa çekiyor iki eliyle. Bunlar çok büyük kayıklar, uzun yılların deneyimiyle biçimlenmiş, ayrıca renk renk boyalı, süslü, şimşir iskarmozlu, sağlam kayıklar. Her türlü havaya dayanırlar, bunlar Karadeniz'e bile çıkarlarmış.

Çocukluğumda limanın arka taraflarında, karaya çekilmiş olan bu büyük kayıkları görmüştüm. Beş altı çifte olanları hâlâ kullanılıyordu, denizde idiler. Büyükleri limanın kara kısmında, gerilerde idiler. Orada büyük bir ırgat vardı. Bu ırgatla büyük kayıklar denizden çekilirdi. Irgat, iri bir adam boyunda, kalın bir kütüktür, ekseni etrafında dönen bir vida gibidir, bir nevi dik duran palangadır, tahtadan uzun kollar takılır ve büyük kayıklar gerilen iplerle denizden karaya çekilir. Limanın arkalarına karaya çekilen kayıklar boyanır, ziftlenir, onarılır.

Liman, suyunun içi de, kıyıları da kumluk olan ve giderek derinleşen tabii bir koydur. Poyraz yönüne kocaman taşlar dizilmiştir. Bu taşlar bir mendirek oluşturur ve doğuya, Büyükada'ya doğru uzanır. Mendireği 30'lu yıllarda onardılar, ucuna da bir fener diktiler. Sahili ve kara kısmı yine kumluktu, temizdi, sandallarla, balıkçı kayıkları ile süslüydü. İkinci aşama, 1950'den sonra oldu. Taradılar, suyu derinleştirdiler, büyük beton bloklarla mendireği güçlendirdiler, uzattılar, su vapurlarının yanaşabileceği hâle getirdiler.

Limanın kara kısmı da küçüldü, daraldı, kumu kalmadı, hattâ betonlandı, eski özelliği hiç kalmadı. Bahsettiğim süslü, renkli, kalkık burunlu balıkçı kayıklarından bir tane bile kalmadı. Eskiden hiç olmazsa onların hurdaları dururdu limanda. Bu kayıkların sonuncusu ne zaman yok oldu, ne zaman kırıldı da yakıldı bilmem.

Denizle İlişki

Benim doğup büyüdüğüm ev, deniz kenarında değildi. Adanın ortalarına düşen büyük çayırın kenarındaydı. O nedenle çocukluğumda balıkçılarla, balıkçı kayıklarıyla, limanla pek ilişkim olmadı. Evleri limanın tam karşısında olan sınıf arkadaşım Turhan ise bütün gün limanı, balıkçıların gelişini gidişini seyrederdi, balıkçıların yaşamı konusunda uzmandı. Takaları, büyük balık kayıklarını, balıkçı filolarını, reisleri bile bilirdi. Biz ise çayırda oynardık, limana deniz kenarlarına gitmemiz yasaktı. Bizim mahallenin çocukları ancak yazları anneleriyle beraber deniz kenarlarına gidebilirdi. Genellikle Âsaf'ın, Çınar'ın oralara gidilirdi. Bazılarımız basit oltalarla balık tutmaya çalışırdı, o kadar. Kıyıdan ne balığı tutulur, nasıl tutulur. Bir kere ben de denemiş, Çınar'ın orada, kayadan kayaya atlarken denize düşmüş, yeni elbiselerimi ıslattığım için annemden bir güzel dayak yemiştim.

Benim denizle ilişkim, lise sıralarında gelişti. Balıkçılığım ise çok daha sonraları. Çocukluğumda, babalarımızın, amcalarımızın, büyüklerimizin balıkçılıkla hiç ilgisi olmazdı. Ne demek balık tutmak? Böyle bir kavram yoktu. Balıkçılık bir meslekti. Profesyonel balıkçılar, reisleri, tayfaları ile balık tutarlardı, fukara Rum balıkçılar da san-

dalları ile tek başlarına denizden nafakalarını çıkarmaya çalışırlardı. Bey kısmının bir sandala binip balığa çıktığı görülmemişti. Zaten Ada'da yaşayanlar kimlerdi? Ya verem nedeniyle Adaya gelmiş hâli vakti yerinde kişiler, yahut Bahriyeliler ve Bahriyeli emekliler. Bugünün ölçülerine göre genç emeklilerdi ama olsun, savaş gemilerini, koca zırhlıları yönetmiş Bahriye zabitlerinin küçücük bir sandalda elde olta, balık beklemesi, herhalde haysiyet kırıcı bir işti. O zamanlar sadece profesyoneller balık tutardı. Beylerden balığa çıkan hiç olmazdı.

Sonraları, 70'li, 80'li yıllarda balık tutma moda oldu, o başka. Beylerden bir tek Süleyman Bey vardı, balıkla uğraşan, da satıcıydı. Süleyman Bey, Altunizade Süleyman Bey, elinde bir çavalye sokak aralarında balık satardı. Annem de "Altunizade Süleyman Bey"den balık satın alırdı, alacağı zaman. Annemin en sevdiği balık uskumru idi. Uskumrunun yağlı zamanı bol bol ızgarada uskumru pişirirdi. Genellikle ızgarayı bahçede yapardı, balık kokusu bütün mahalleyi sarardı. Çarşıda bir-iki balıkçı dükkânı vardı, onlar nadir balık satarlardı. Rumlar özellikle iskorpit balığı alırlardı. İskorpit'in dikenleri zehirlidir, çarpar. Balıkçı ayıklar da öyle verirdi müşteriye. Annem iskorpitin çorbası olur, ama ben hiç sevmem derdi. Hiç de balık çorbası pişirmezdi. Halam, uskumru dolmasını çok iyi yapardı. Uskumru dolması yapmak büyük maharet ister, iri uskumrular alınır ve kılçıkları balık zedelenmeden çıkartılır sonra içi pirinç, fıstık ve üzüm ile doldurulur, öyle pişirilirdi. Annem uskumru dolması yapmayı beceremezdi. Ben yapamıyorum derdi. Halam uskumru dolması pişirdiği zaman bize de yollardı.

Babam hamsi buğulamasını çok severdi, kendisi hamsi alır, eve getirir, anneme pişirtirdi. Annem de hamsiyi hiç sevmezdi, o sevmiyor diye ben de sevmezdim.

Bu anlattıklarım 30'lu 40'lı yıllar.

Mevsiminde palamut da yerdim. Önce çingene palamutu, sonra yağlı ve lezzetli palamut çıkmaya başlardı. Torik de çıkardı kuşkusuz ama torik ağırdır, pek yenmez. Kış gelince, Adaya Karadeniz'den Laz balıkçılar gelirdi, takalarıyla, takaların arkasına takılmış uzun, büyük kayıklarıyla, ağlarıyla, yığın yığın ağlar.. Kuyu mahallesinde fakir Rum evlerini kiralarlardı. Liman takalarla dolar taşardı.

Heybeliada'nın eski balıkçıları.

Kışın bir palamut, torik şenliği başlardı ki...

Palamut ve torikler Adaların civarından gidince, Karadenizli balıkçılar da Adadan giderlerdi. Sonra kılıç avcıları da gelirdi. Burnuna kereste uzatılmış, kılıç balığı avlayan takalar, büyük tekneler, küçük tekneler, ağlar, metrelerce ağlar, ırıp kayıkları, ırıpçılar...

Oltacılar, yerli balıkçılardır.

Oltayla ne avlanır ki? Gerçi büyük, uzun çapariler atarlar sinarit avlarlar ama, ne olsa tek tek tutulan balıklar. Büyük balıkçı reislerinin çok pahalı olan büyük ağlarının tamir için serilmesi, kurutulması gerekirdi. Ağları zeytinliğe sererlerdi, bazen de hava müsaitse, rıhtıma.

Zeytinlik neresi mi?

Limanın tam üstü, limandan papaz okuluna kadar olan yamaç. Bugün burası bahçeli evlerle örtülü, eskiden zeytin ağaçları ile süslü yemyeşil bir çayırdı. Muntazam aralarla dikilmiş yaşlı zeytin ağaçları vardı. Bunlar Aya Triada manastırından kalma zeytin ağaçlarıydı.

Adanın iklimi o kadar güzeldir ki, Ada'nın her tarafında zeytin de yetişir. Sanırım bu Akdeniz ağacının kuzeye, kuzey doğuya doğru son durağı bizim Adadır. Güneyde, çam limanın üstünde zeytin ağaçları vardır, Panayia manastırının zeytinleri. Hattâ Adanın orta yerlerinde, bizim çayırda, Müstecip Onbaşı Sokağı'ndaki evlerin bahçelerinde bile zeytin ağaçları vardır.

Zeytinlikte balık ağları tamir edilirdi dedim, bazen balıkçılar coşar, ağlarını bugün herkesin piyasa yaptığı iskeleden mendireğe kadar uzanan rıhtım boyunca da sererlerdi. Ağların böyle serilmesi gerekirdi ki tamir edilebilsin, eğer ağa kılıç girmişse, paramparça ederdi. Ağların tamiri gerekir, İstanbul'dan, genellikle Kumkapı'dan yaşlı Rum ve Ermeni kadınları gelirdi ağ tamirine. Ellerindeki mekik görünmez bir hızla çalı-

şırlardı. Yaşlı Rum balıkçılar da büyük bir maharetle ağ tamir ederlerdi. Rıhtımda, limana yakın olan bir yerde, şimdi izi bile kalmamış olan ahşap, küçük bir kulübe vardı, kurşuni renkli, sanki askerî bir yapı gibiydi. Kapıları, pencereleri vapur iskelesindeki bilet gişesine benziyordu. Buradan balık resmi alınır derlerdi.

Balık resmi, balıkhanede satılan balık bedeli üzerinden, sebze halinde olduğu gibi, alınan bir nevi vergi, yahut harç.

İstanbul'a, balık haline götürülmeyen balıklar için, bu kulübede oturan memur, makbuz karşılığı balık resmi alırmış, ben hiç görmedim, ama çocukluğumda öyle söylenirdi.

Olta balıkları herhalde bu resimden muaftı. Büyük reislerin tuttuğu büyük miktardaki balıklar için vergi alınırdı herhalde. Bu büyük reislerin takaları, büyük kayıkları çok pahalı olan donanımları vardı. Onlar tonlarla balık tutarlardı. Olta ile tek tek balık tutmak fakir işi. Fukara balıkçılar, tek başlarına kürekle denize açılırlar, Allah ne verdiyse tutarlar, tuttukları balıkları satıp geçinmeye çalışırlardı.

Büyük balıkçılar, reisler, tayfası olan reisler ise ırıpla balık tutarlar. Irıp yuvarlak biçimde denize atılan büyük bir ağdır, eni birkaç metre, boyu beş altıyüz metre, ağı daire biçiminde suya atarlar, sonra çeke çeke daireyi küçültürler, daire küçülür, küçülür, sonunda bir torba halini alır, ağ batmasın diye üstte kalan kısmında mantarlar, altta ise, ağ dik dursun diye kurşunlar vardır. Eğer çevrilen ırıp Adaya yakınsa, bizim kürekle giden fukara balıkçıların erişebileceği bir mesafede ise bunlar ırıpın çevresinde dolanırlar, ırıp küçüldükçe, içine dolan balıkları taşıyamayacak hâle gelir ve bazen ağ batmaya başlar, ağ batarsa, o batan taraftan tutulan balıklar denize kaçar. Sandaldaki balıkçı bağırır:

– Reis, ağ batıyor, ıskarmozuma takayım mı?

Heybeliada'da Değirmen Burnu'nun 1985'teki görünümü.

Ağı suyun üstündeki mantarlı kalın ipinden çekip sandalının ıskarmozuna takar yani bir bakıma giderek küçülen ağın suyun üstünde kalmasına yardım etmiş olur, reis takadan bağırır:

– Tak!

Bu cevap, aynı zamanda, bu hizmetin karşılığı, alabildiğin kadar balık al, sandalına at demektir, bizim fakir balıkçı, vıcır vıcır balık kaynayan, gitgide küçülen ağın içine sallar kakıcı, alabildiği kadar torik mi palamut mu, her neyse sandalını doldurur. Nasıl olsa balık akıp gidecekti gerisin geri, sevinsin fıkara diye düşünür Reis. Zaten çok balık tutulduğunda balıkhanede fiyatların düşük olacağı bellidir, Adaya döndüklerinde, balıkçılar sahilde bekleşen fakirlere çifter çifter fırlatırlar koca koca torikleri, on, onbeş kiloluk torikleri. Artık sivri mi, zindandelen mi denir ne denirse bu toriklere.

Kuyu mahallesinde Rumlar lâkerda yapmaya başlarlar, teneke teneke. Bugün, eğer bulunursa kilosu bilmem kaç milyon liraya satılan lâkerdalar o zamanlar fakir gıdası. Rakı ile iyi gider ama ne olsa fakir gıdası. Lâkerda bir bakıma basit ve ucuz torik konservesidir ne olsa. Torik'in tazesi de pek para etmez ki.

Laz balıkçı reisleri Karadeniz'den tayfaları ile birlikte gelirlerdi ama, ihtiyacı olunca, Adalı delikanlılardan da tayfa alırlardı.

Uzun balıkçı kayıkları takanın arkasına takılır, taka, taka-taka sesleri ile enginlere doğru açılır, reis direğin tepesine çıkar, gözleri radar gibidir, denizin ürpertisinden balığın nerede olduğunu anlar, çok az yanılır, çevir dedi mi, orada balık vardır.

İşte kürekçilerin işi o zaman başlar, ağlar dökülür, kürekler çekilir ve ırıp çevrilir, denizin ortasında ağ bir daire halindedir, tayfalar ağı çeke çeke küçültmeye başlarlar daire ufalır ufalır, sonunda içi balık dolu büyük bir torba olur.

Bizim Adanın kopukları da, yevmiyeye tamah edip Lazların yanında küreğe otururlar, satılan balıktan pay alırlardı. Satış tutarının yarısı reisin payı, yarısı da tüm tayfanındır.

Sabahın ayazında saat dörtte, beşte hareket edilir. Adaların arasında, Adaların arkasında dolanır, bazen tonlarla balık tutulur kolayca, hemen Adanın yakınında, bazen ta Sivriada'nın arkalarında.. Kimi sefer üç saat sürer, kimi sefer on saat. Balık çıkmaz, yahut tutulan balık para etmez, şansına.

Son balıkçılardan Nüzhet Gülen belki de son uskumrunun peşinde...

O zamanlar şimdiki gibi naylon ceketler filan yok, gerçi muşambadan giysiler var ama, bizim fakir Adalılarda ne gezer, ıslanırlar, yağmur altında, tek küreği iki kişi birden çeker bazen. Ağı denizden çekmek, küreğe asılmak, soğuğa ayaza dayanmak zor iştir, zor, tayfalık.

Reislik de zor, o kadar para toplayıp ağ alacaksın, takalar, kayıklar donatacaksın. O kadar insan sana bakıyor, taa Karadeniz'den alıp getiriyorsun, balık tutacaksın, satacaksın, kazanacaksın, tayfaların payını verip onları da kazandıracaksın.

Öyle radar madar, elektronik cihaz filan yok. Ağlar da pahalı mı pahalı, hep ithal malı. Denizin ürpertisinden balığı anlayacaksın. Zor zanaattır balıkçılık zor.

1950'de Demokrat Parti iktidara gelip ithalat bollaşana kadar, sandalların arkasına takılan deniz motorları yaygın değildi, bu tip motorlar vardı ama pek nadirdi, tabiî pek de pahalıydı.

Sonraları takma deniz motorları çoğalmaya başladı, sandalı olan herkes bir motor edindi, Johnson, Evindud, Merküri marka takma motorlar. Artık kürek kayığı yerine motor takılabilen biraz daha geniş, daha oturaklı sandallar yapılmaya başlandı.

Hemen her ailenin bir motorlu sandalı vardı, balık tutma da moda hâlini aldı, bilsin bilmesin her sandalı olan balık tutmaya başladı. Böylece, bu büyük, rahat sandallarla hem gezme, hem istenilen yerde denize girme olanağı oluyordu, hem de balık tutmak için açıklara, kürekle gidilemeyecek kadar uzak yerlere, Neandros'a, Yassıada'ya, Sivriada'ya rahatlıkla gidilebiliyordu.

Çok eski zamanları anlatmıyorum, 70'li yıllar, 80'li yılların başları. Çocuklarımız, torunlarımız hep açık denizlerde yüzme öğrendi bu motorlu sandallar sayesinde.

Bol bol uskumru, kolyoz, istavrit tutardık. En olmayan zamanlarda izmarit ve mezgit. Yahut kırlangıç. Kırlangıç oldukça enayi bir balıktır, kolay tutulur. Hele istavrit, eğer sürüye rastlamışsan, çapariyi salla, salla çek. Akın akın gelirdi istavrit, olta çekmekten yorulurduk, tuttuğumuz balıkları taşıyamazdık. Çoğumuz ailece sandala binerdik, önceleri balık tutar, sonra denize girerdik.

Biz geç vakit denize çıkardık, bazı arkadaşlar sabah çok erken, güneş yükselmeden denize çıkarlar, uzaklarda nadir balıkları tutarlar, sonra bizim yanımıza gelirlerdi.

Koca denizde nasıl bulurduk birbirimizi? Balık neredeyse sandallar toplu olarak oradadır, kolaylıkla bulurduk birbirimizi, balık tutmaktan sıkılınca, hem de vakit öğleye yaklaşınca, poyraz çıkmadan ya Kaşık Adası'nın orada ya Kablo'da yahut Değirmenburnu koyunda buluşurduk, hep birlikte yüzer, eğlenirdik.

Biz ailece, çoluk-çocuk hep birlikte denize çıkardık, önce balık tutardık, arada denize girerdik, balık çoksa Nüzhet tutmaktan bıkmaz, saat bir olur, iki olur hep tutmaya devam ederdi, ben artık denize girelim derdim. Büyükbaba sandalın baş tarafında oturur, ağzında sigarası, olta sallar, Recep daha sekiz on yaşında, Recep şanslıdır, uskumruları beşer, altışar çeker ve her seferinde oltayı karıştırır, olta ziyan eder. Nüzhet hiç boş çekmez, neresi olursa olsun orada balık bulur. İstavrit çaparisini havaya kaldırır, Safiye istavritleri ağaçtan meyva toplar gibi toplar. İstavrit çaparileri uzundur, 70'li, 10'lu.

Bilge'nin babası Ramiz amca, plaj koyundan hiç ayrılmaz, sürekli kırlangıç tutardı, günde 3-5 kilo tutardı, en aşağı ben istihkakımı aldım, derdi.

Vangel, sabah erkenden Sivriada'nın, Neandros'un aralarına gider mercan, dülger filan tutardı. Biz istavrite çıkarken o dönüyor olurdu, ne tuttun dediğimizde "yok vre bir şey" derdi, yanaşır, livarın içine bakardık. Turgay da erkencilerdendi, erkenden balığa çıkar sonra on, onbuçukta döner, karısını kızını alır, bu kere bizlerin arasına katılırdı.

Biz öyle nadide balıkları tutamazdık, işin kolayına kaçardık, bol bol çapari yapardık, çapariyle hem kolay hem de çok balık tutardık. O kadar çok ki taşıyamazdık.

Bu anlattığım çok eski yıllar değil, 60'lı 70'li yıllar. Oktay Akbal'ın ünlü öyküsü var ya, "Önce ekmekler bozuldu" diye. Önce kılıç balığı yok oldu. Bizim tutacağımız balık değil tabiî kılıç ama, tutulanı ve satılanı azaldı, azaldı ve sonunda kılıç hiç kalmadı. Kılıçbalıklarını katlettiler, küçük büyük demeden, tuttular demiyorum, katlettiler. Kılıç, Çanakkale Boğazı'nı tutar, sürülerin Akdeniz'e girmesini önlerdi. Kılıç bitince denge bozuldu.

Sonra uskumru yok oldu, kolyoza düştük, kolyoz da yok oldu, istavrite düştük.

Artık sürekli istavrit avlarolduk, uskumru çaparilerini kaldırdık, yanımıza bile almaz olduk, varsa yoksa istavrit.

Hiç unutmam, bir istavrit akını sırasında, Burgaz Adası ile Hayırsız adaların arasında, sandallar yayılmış, deniz dümdüz, üç beşyüz metre uzaklıktaki bir sandalda konuşulanlar duyuluyor. Herkes çapari sallıyor, istavrit çekiyoruz. Nüzhet oltasını hızlı hızlı çekti ve heyecanla bağırdı.

– Uskumru!..

Sesi hızla yayıldı dümdüz denizde. Gerçekten uskumruydu. Nüzhet ayağa kalkmış, oltanın ucundaki uskumruyu gösteriyordu, bizim sandaldaki herkes ayağa kalktı, çevremizdeki sandallardan motor işletip yanımıza gelenler oldu, bakalım sahiden uskumru mu dediler...

Baktılar, evet uskumruydu. Sanki deniz kızı tutmuştu Nüzhet. Herkes uskumruya baktı, baktı. Belki de son gördüğümüz uskumruydu bu.

İstavrit devam etti.

Artık sınavrit, mercan da azalmıştı, tekir bile azaldı, iskorpit bile kalmadı.

Kırlangıçlar gitti. Denizde balık kalmadı.

Neredeyse horozbinaya fit olacaktık. Kıyılarda horozbina bile kalmadı, kaya balığı bile kalmadı.

En son istavrit...

Arada sırada, kış vakti istavritin arkasından gelen lüfer.. Bir yılda kaç defa?

Palamut da kışın birkaç kez ya geldi ya gelmedi.

Deniz küstü.

Deniz pis tutmaz!

Öyle derlerdi eskiden, deniz pis tutmaz. Öyle bir tutuyor ki.

Bir kova düşünün, bu kovaya iki-üç damla mürekkep damlatın, suyun rengi değişmez, ama mürekkep miktarını arttırırsanız, nihayet bir şişeyi olduğu gibi dökerseniz bakın rengi değişiyor mu, değişmiyor mu?

Rakı da öyle. Rakıya biraz su koyarsanız beyazlanmaz, biraz daha koyun yine beyazlanmaz. Önce bulanmaya başlar ve son tek bir damla ile bardaktaki rakı süt rengini alır.

Bizim Marmara da öyleydi. Lağımlar akıyordu, artık sular dökülüyordu. Deniz büyüktü, kirleten sular azdı. Ama bu kirleten sular arttıkça, arttı ve sonunda bu hâle geldi.

Eskiden Adaların nüfusu neydi ki? Bizim karşı sahil dediğimiz Anadolu kıyılarında kaç kişi yaşıyordu ki? Maltepe küçük bir köy, git git boş. Kartal bir kasabacık, git git.. Pendik yine küçük bir kasaba. Tüm İstanbul'un nüfusu ne ki!.. Yakın zamana kadar 1 milyon ya vardı ya yoktu. Bu sahillere düşen nüfus ne olacak, atık su ne kadar, sınai atık desen, sanayi de ne ki? Ev atıkları, lağımlar ne olacak? Koskoca deniz. Gerçekten deniz pis tutmazdı.

Adaların arasındaki kanalları bir yana bırakırsak, Adalarla Bostancı-Kartal-Pendik arasındaki bölgede su derin değildir, akıntı da yoktur. Sığ bir düzlüktür oraları ve ortalama derinlik 10-15 metreyi geçmez.

Anadolu yakasında müthiş bir nüfus artışı oldu, şimdi bu sığ sulara milyonlarca, milyonlarca insanın lağımı akıyor. Ama bu da yetmedi. Haliç'in foseptiğini de verdiler Marmara'ya. Marmara'ya en büyük kötülüğü Dalan yaptı, Haliç'i temizleyeceğim diye Marmara'nın içine etti.

Haliç açık, büyük bir foseptiktir. Haliç'in çevresine çok geniş çaplı borular döşendi, lağımlar Haliç'e akmasın diye, güzel. Sonra Dalan, Haliç'i temizleyeceğim diye tutturdu, Haliç'in binlerce yıllık oturmuş, dibe çökmüş, leş kokan kahverengi yoğun pisliğini bu borularla pompalayarak Marmara'ya verdi. Güya bu pis lağım, bu koyu muhallebi kıvamındaki pis lağım, yılların kiri, birikintisi, bu pislik, Boğaz'ın akıntısı ile Karadeniz'e gidecek, Karadeniz'de dibe çökecekti. Bilenler, olmaz, gitmez bu pislik, Marmara'ya yayılır dediler, Dalan dinlemedi. Cahil cesur olur. Bastılar Haliç'in binlerce yıllık lağım sularını dışarı, o pislik de Boğaz'dan Karadeniz'e gitmedi, geri döndü, Marmara'ya, Adaların arasına yayıldı. Su zaten pisti, bu kez tamamen kahverengiye dönüştü, deniz resmen kahverengi oldu.

Neyse, Allah'tan, bir süre sonra seçim oldu, Dalan, belediye reisliğinden düştü, yerine Sözen geldi de bu Haliç'in lağımını Marmara'ya pompalama işini durdurdu

İstanbul'u gecekondularla dolduran, hemen hemen olumlu hiçbir iş yapmayan Sözen'in biz Marmaralılar, biz Adalılar için en olumlu icraatı Haliç'in pis sularının Marmara'ya verilmesini durdurması oldu.

Ama deniz kolay temizlenmedi.

Sular sığ, zaten Bostancı'nın oralardan lağımlar dere gibi akıyor, Adaların nüfusu çoğalmış, arıtma filan yok. Adalardan da lağımlar akıyor. Artık hiç denize girilmez oldu. Biri denize girerse, yarı beline kadar suya girdiğinde ayaklarını göremiyordu, bu deniz değil, kahverengi pis bir suydu artık, hele sahiller, koylar... O billur gibi suyu olan sahiller bir hayaldi artık. Zamanla Haliç'in lağımının etkisi kaybolmaya başladı, deniz biraz temizlenir gibi oldu, ama balık?

Bu arada balık tamamen yok oldu.

İyi cins balıkları geçtik, sonbaharda istavrit gelecek mi diye bekledik, onlar bile gelmedi.

Balık tutulmaz oldu, balığa çıkılmaz oldu, oltalarımız nerede? Unuttuk. Bu arada izmarit de yok oldu.

Bir tek diplerde mezgit kaldı. O da çok inatçı, dayanıklı balıkmış, bir tek mezgit kaldı.

Kırlangıç filan arama, diplerde, kumluk yerlerde drakonya bile yok.

Yengeç yok, karides yok, istakoz?

İstakoz hiç yok.

Bedreme'den Kürtün'e

Harşıt Vâdisi'ne Bir Seyahat

FERİDUN M. EMECEN

Doğu Karadeniz'in kıyıya paralel uzanan yüksek dağları kıyı ile iç kesim arasında büyük bir engel oluşturur. Bu engel ancak denize ulaşmak için hızla akan birçok irili-ufaklı akarsuların teşkil ettiği vâdiler vasıtasıyla aşılabilir. Bugünün teknolojisini bile zaman zaman zorlayan tabiatın bu zor, engebeli yapısının, tarih boyunca bu bölgelere gelen kavimler için ne gibi sıkıntılara yolaçtığını tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir. Kadim devirlerde olduğu gibi bugün de sürekli münakale, ancak sözkonusu akarsuların açtığı bazıları dar, bazıları geniş vâdilerle sağlanmıştır. Bunlardan bir kısmı daha geniş bir düzlük açarak iç kesimle kıyıyı birbirine bağlamış ve nakliye yolları olarak daima kullanılagelmiştir. Doğu Karadeniz'in diğer kesimlerinde olduğu gibi Giresun ili sınırları içinde de bu kabil büyük vâdiler mevcuttur. Batıdan itibaren Pazarsuyu, Batlama, Aksu, Yağlıdere, Gelevera ve Harşıt bahsedilen özelliklere sahip vâdiler cümlesindendir.

Giresun tarihi üzerinde uzun süredir devam ettirmekte olduğumuz çalışmalar çerçevesinde son iki senedir, mütevazi bir ekiple zikri geçen vâdi boylarında incelemelerde bulunmaktaydık. Bölgeye ikinci esaslı seyahatımızı 1997 Ağustos ayı başlarında gerçekleştirdik. Küçük ekibimiz bölgeyi çok iyi tanıyan ve her birini yardım ve desteği için şükranla anmak istediğim memleketlerinin usanmaz âşıkları Ayhan Yüksel, Hasan Yıldız (Mıcık), Şükür Dikmen'den oluşuyordu. Araştırma planımızın son safhasını ise Harşıt vâdisi teşkil etmekteydi. Bu ana kadar, yukarıda sözü edilen vâdiler dolaşılmış, kıyı kasabaları ve yerleşim yerleri de incelenmişti. En sona bıraktığımız Harşıt vâdisi, tarihî açıdan büyük önemi haizdi; hususiyle vâdinin yukarı kesiminde inşa edilmekte olan barajın havzası henüz su toplamadan önce, vâdinin orijinal, tabiî yapısını görmek arzusu da buna eklenmişti. Vâdi boyunca tarihî yerler, eski iskân mahalleri, kaleler ilgimizin ana hedefleriydi.

Sabahın erken saatlerinde tarihî bir kıyı kasabası olan eski evleri ve kalesiyle dikkati çeken Tirebolu'dan hareket ettik. Buradan 5-6 km. mesafede Harşıt vâdisine girip içeri doğru sol cenahı takible ilk hedefimiz olan tarihî Bedreme kalesine ulaştık. Burası bölgeye Osmanlılar'dan çok önce gelmiş ve yurt tutmuş Türkmen boylarının Karadeniz kıyısına ulaşmalarını engelleyen son savunma mahalli özelliğini taşımaktaydı. Harşıt deresinin ağzına yakın bir tepenin üzerindeki kale, vâdinin giriş ve çıkışını kontrol altında tutma, gözetleme ve muhafaza gibi amaçlara hizmet etmek üzere inşa edilmişti. Ne zaman yapıldığı kesin biçimde bilinmemekle beraber burası, hemen hemen yukarıda adlarını verdiğimi bütün vâdiler ağzında kurulmuş kalelerin, bir başka deyişle savunma sisteminin bir parçası olarak Bizans veya Trabzon Rum İmparatorluğu döneminde, içerilerden gelmesi muhtemel tehlikelere ve denizden müteveccih saldırılara karşı teşkil edilmiş olmalıdır. Bu sistem denizden yönelmiş korsanların, ticarette pay sahibi olmak arzusundaki İtalyan şehir devletlerinin donanmalarının tehdidinden ziyade, bilhassa XIII. yüzyıllardan itibaren Karadeniz uçlarını zorlamaya başlayan Türkmenler'in akınlarını önlemek maksadıyla daha da berkitilmiş ve genişletilmişti. Ancak bu müdafaa hattı, kitleler halinde Giresun'un güneyinden ve batısından akan Türkmen-Çepni kitlelerini engelle-

Bir gravürde Tirebolu

yemedi. Mücadelede, geniş vâdiyi, Harşıt çıkışındaki, aynı zamanda denizi de gören ve son derece stratejik ehemmiyeti haiz bir tepenin üzerinde bulunan Bedreme dikkat çekici bir rol oynamıştı. Bu önem, Osmanlı fethi sonrası hâlâ buranın kullanılmış olmasından da anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde efsaneleri ve hikâyeleri hâlen yöre halkının ağzında söylenegelen XIX. yüzyılın namlı âyân ailelerinin de barınağı ve aynı zamanda mücadele mahalli olmuştu. Nitekim bugün de yörede çok iyi bilinen bir hikâye de, Bedreme kalesi mekân olarak kullanılmıştır. Rivayete göre, birbirlerinin amansız düşmanı olan Kethudazâde Emin Ağa ile Kel Alioğlu arasındaki mücadele sırasında oğlunu öldüren Kel Alioğlu'nun konağını basan Emin Ağa, onu öldürdükten sonra ailesinin saklandığı Bedreme kalesine gidip Kel Alioğlu'nun adamlarını ve yakınlarını katleder, bu katliamdan bir tek kaleden aşağıya atılan bir beşik içinde bulunan küçük bir çocuk kurtulur. Bu inanılmaz hikâyeyi aynı şüpheler içinde bulunan Behçet Kemal Çağlar da bir yazısında bahis mevzu etmişti.

Osmanlılar'ın bir gözetleme kulesi olarak kullandıkları bu kale, onlardan çok önce Harşıt ağzına doğru hücum eden Çepniler tarafından zaptedilmişti. Trabzon ili tahrir defterindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, Kürtün Çepni beylerinden Melik Ahmed Bey buranın fâtihiydi. Bilahere Osmanlılar bölgeyi topraklarına katarken burası savaşılmaksızın teslim olmuştu. Kale kayalığın düzlüğünde kurulmuş olup içinde eskiden kalma düzlükler vardı. Yazar sözlerine devamla, buranın etrafında çiftçilik yapan Rumlar Türkler'i çok uğraştırdığı için buraya kötü Rum anlamına gelen Bed-Rum dendiğini, kalenin adının da bundan geldiğini belirtir ve Evliya Çelebivâri bir yakıştırma yapar.

Kaleye doğru yöneldiğimizde toprak bir yolun açılmış ve düzeltilmiş olduğunu gördük, kısa bir düzlükten sonra hemen karşımızda duran kayalığın tepesindeki kalenin eteklerine geldik. Burada köyün eski mezarlığı vardı ve yol açılması dolayısıyla temizlenmişti. Fakat burada kitabeli herhangi bir taşa rastlamadık. Mezarlığın ortasından geçen kısa yol kalenin bulunduğu kayalıkla nihayet buldu. Kaleye çıkan son derece tehlikeli, taşlardan oyulma dar merdivenlerin iki yanına henüz yeni yapılan korkuluk, rahatça tırmanma ve inme imkânı tanımaktaydı. Daha önceleri buraya çıkmanın büyük bir mesele olduğunu her tarafın çıtırlık ve dikenliklerle kaplı bulunduğunu, merdivenlerin son derece kaygan olduğunu refakatimdeki arkadaşlar söylediler. Onlara

Trepolu'da Bedreme Kalesi

göre yine de çıkmak nisbeten mümkündü fakat asıl tehlike inişte kendisini gösteriyordu. 1960'lı yıllarda Karadeniz sahillerini dolaşıp kaleleri tesbite çalışan A. Brayer'in buraya nasıl olup da çıkabildiğine taaccüb ederek, merdivenleri tırmandık ve bir sur yıkıntısının içinden geçip kale içine ulaştık. İçerisi Tirebolu kaymakamlığının desteği ile küçük çaplı bir bakım geçirmiş ve elden geldiğince temizlenmişti. Fakat bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. İçeride Anadolu'nun hemen hemen birçok yerinde rastlanan definecilik merakının kötü bir örneğini gördük ve bu bizi çok rahatsız etti. Yapılan tahribat iç yapıyı bozmuştu. İçeride Bıjıskyan'ın belirttiği sarnıç hâlâ duruyor. Bir başka yapı temelinin de cephanelik veya ikametgâh olma ihtimali var. Bu-

Tirebolu'nun sahil yolu yapımından önceki görünümü.

ranın etraflı tasviri Brayer-Winfield tarafından yapılmış ve planları da çıkarılmıştır. Onlar, kalenin ilk olarak 1268'de kaynaklarda zikredildiğini ve buranın içten içe genişliğinin 25 m. civarında olduğunu, girişin tünellerden geçilerek yapıldığını yazarlar. Bugün kaymakamlıkça kaleye bir bayrak direği dikilmiş, bir de kitabe konulmuş. Ancak öncelikle içeride küçük çaplı bir kazı çalışmasının yapılması, temellerin temizlenmesi, çevrenin bakımı gerekmekte. Yolunun da asfalt hale getirilmesiyle burası yerli ve yabancı misafirlerin ilgisine açılabilir ve daha rahat ulaşma imkânı elde edilebilir. Bunların bir an önce gerçekleştirilmesi mahalli idarecilerden iştiyakla beklenmektedir. Çok güzel bir görünüşe sahip kaleden bir taraftan geniş vâdinin iç kesimleri, diğer taraftan akarsuyun denize döküldüğü yer, hattâ uzaklarda denizin maviliği görülmekte, Karadeniz'e has yeşillikler, başı dumanlı dağlar eşsiz bir manzara arzetmektedir. Bu tabiat harikası mahalli ve tarihî kaleyi görmenin doyulmaz hazzı içerisinde, geriye baka baka buradan ayrılıp Harşıt vâdisinin içlerine doğru daldık.

Bedreme'den Harşıt ağzının görünüşü ve dağınık yerleşmeler

Harşıt'ın akışının ters istikametinde sol kıyısını izleyen yeni asfalt yoldan geniş bir vâdi açmış bulunan, bazen durgun, bazen hırçın akan dereyi, onun üstünde yükselen yeşillikleri, dağınık evleri, fındık bahçelerini, korulukları, onlardan açılmış bir insanın ayakta zor durabileceği bir meyilde mısır tarlaları, şennik / şenlik (küçük sebze bahçesi)'leri seyrederek yavaş yavaş ilerlemeye başladık. Yola sağlı sollu tepeden bakan dağınık evleriyle köyleri, bunların aşağıda bulunan cami, kahve, dükkân, okul gibi binalarının topluca yeraldığı merkezleri karşımıza çıkmaya başladı. Birbirleriyle katı sınırlarını ayırmanın çok zorolduğu bu iskân mahallerinin birçoğunun tarihî geçmişi ilk Türkmen

fetihlerine kadar inmekteydi. Tahrir defterlerinde adlarına 500 yıl önce rastlanan bu köyleri karşımızda görmek pek şaşırtıcı gelmedi. Esasen yerleşmenin zor olduğu arızalı arazide iskânın muayyen olması, sürekliliği de beraberinde getirmekteydi. Eski kayıtlarda Zendin adıyla anılan köyün sınırlarına girerken yukarıda sarp bir dağın üzerindeki kayalık gibi görünen bir çıkıntının Çobankale denilen bir başka kale olduğu köylüler tarafından ifade edildi. Burası hakkında ilk tesbitleri yapan Mehmet Bilgin, Çobankale'nin 1336'da Trabzon üzerine yürüyen Çobanlı Şeyh Hasan-ı Küçük ve yanındaki Çobanlılar ile ilgisi olabileceği ihtimali üzerinde durur. Çobankale'nin bunlarla ilgisi çok şüpheli görünürse de buranın 6-7 km. uzağındaki Bedreme ile müşterek bir sistemin parçası olduğuna hükmedilebilir. Köylülerden aldığımız bilgilere göre bu kale yayla yolu üzerinde bir konaklama mahalli durumundaydı ve hattâ bu civardaki köye de bu özellik sebebiyle Dokuzkonak denmişti. Kalenin adının bu seyrüsefer ve yaylaya çıkarılan hayvan sürüleriyle ilgili olabileceği de hatırdan uzak tutulmamalıdır. Her ne olursa olsun bölgeye hakim olan Çepni beylerinin XIV. yüzyılın başlarından itibaren zaman zaman burayı kullandıkları söylenebilir.

Yolu geniş bir vâdi boyunca takip ederek bugün büyük bir belde olan Eymir'i geçip Doğankent denilen ilçe merkezine ulaştık. Burası daha önce Harşıt adıyla anılmakta idi. Hattâ XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Harşıt adında bir köyün varlığı tesbit edilebilmektedir. Bu adın hangi gerekçelerle değiştirildiğini ve niçin böyle bir ismin tercih edildiğini anlamak güçtür. Harşıt veya yeni ismiyle Doğankent, uzun yıllar önce inşa edilmiş olan ilginç bir elektrik santrali ile dikkati çekiyor. Uzun bir cadde etrafına sıralanmış dükkânlarla küçük bir kasaba hüviyetinde olan Harşıt, derenin hemen sol kıyısında yeralmaktaydı. Buradan santrali temaşa ederek stabilize bir yoldan Kürtün'e doğru hareket ettik. Yol boyunca ilgimizi çeken husus, buradan itibaren vâdinin giderek daralması ve Harşıt'ın da iyice hırçınlaşması idi. Yukarıdan Kürtün'den aşağı hızla akan Harşıt buradan başlayarak vâdisini genişletiyor, daha yavaş akıyor, durgunlaşıyordu. Dolayısıyla bu vâdiyi takib ederek denize doğru akınlar yapan Türkmen grupları, burada toplanarak akarsuyun durgunluğunu da kullanarak kolayca derenin ağzına denize ulaşabilmişlerdi. Gerçekten Trabzon Rum İmparatorluğu resmî tarihçisi Panaretos'un kısa yıllığında, bu bölgede kışlamakta olan Türkmenlere karşı İmparator III. Aleksios'un giriştiği harekat tafsilatıyla anlatılır. Çepni Türkmenleri muhtemelen kışlak olmak üzere bugünkü Harşıt kasabasının bulunduğu yere inmişlerdi. Bu durum anlaşmalara aykırı olduğu ve yanlarında Trabzonlu esirlerin bulunduğu belirtilir. 1380 Şubatı'nda karadan ve denizden Harşıt vâdisine yürüyen imparator, burada kuvvetlerini ikiye ayırdı. 600 kişilik bir yaya kuvveti Bedreme kalesine sevkedildi, bunlar burada iken, imparator, Türkmen çadırlarının bulunduğu yere saldırıp Türkmenleri dağıttı. Bu arada Bedreme'deki 600 kişilik kuvvet Kürtün'e kadar ilerledi, Suma kale civarında yağma ve tahribatta bulundu; fakat toparlanan Çepniler, bunları takibe başlayıp peşlerinden Harşıt ağzına kadar indiler. Bu husus, Çepni gruplarının bölgeyi kademe kademe elde etmelerinin mebde'ini oluşturdu.

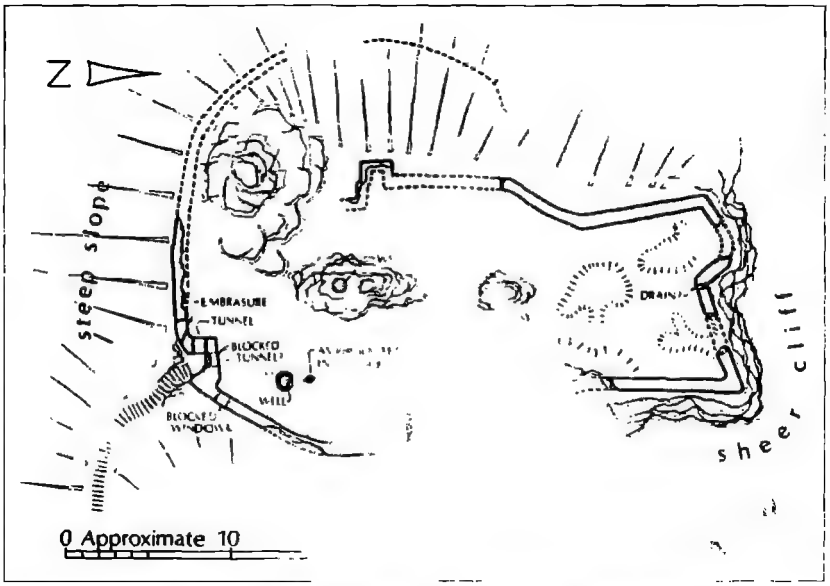

Bedreme kalesinin planları (Bryer-Winfield, The Byzantine Monumetns)

Doğankent'ten sonra Törnük (Günyüzü) ve Doymuş adlı köyler var, ondan sonra Kürtün'e ulaşılmakta. Buraya doğru toprak yoldan ilerlerken büyük bir yol yapım faaliyetine şahit olduk. Karadeniz'i Harşıt boyunca Gümüşhane'ye bağlayacak olan bu yol, İran'a ulaşacak olan transit geçişi de oldukça kısaltacak bir özellikteydi. Böylece Trabzon'dan dolaşıp Zigana geçidini geçme zahmeti ortadan kalkacaktı. Yapımına uzun bir süre önce başlanan bu yolda çok uzun tüneller yapılıyordu. Bunların önemli bir kısmı da bitirilmişti. İzlediğimiz yol ise dört şeride müsait bir genişlikteydi. İnşa faaliyeti, tü-

Bedreme Kalesi içi, tahıl deposu ve sarnıç.

neller, bir taraftan yolun solundaki yükseltilere, diğer taraftan sağındaki Harşıt kenarına yapılan büyük beton destekler bizi oldukça şaşırttı. Bu zor, çok engebeli, dar vâdide yapılan muazzam faaliyete Kürtün'e ulaşana kadar şahit olduk ve yolumuz da giderek dikleşti. Nihayet orman sınırlarını, Karadeniz'in yeşil sıra dağlarını aşıp Kürtün'e ulaştık. İlk ulaştığımız kasaba, girişindeki tabelaya göre Kürtün adını taşıyordu, fakat burası asıl Kürtün olmayıp 1515 tarihli defterlerde adına rastlanan Uluköy'dü. Burası II. Bayezid tarafından Mustafa Çelebioğlu Musa, Mustafa Çelebi'nin kardeşi Mahmud'un oğullarına timar olarak verilmiş ve yaylada olduğu belirtilmişti. Yapımı sürmekte olan barajın havzasında kaldığından Harşıt'ın hemen kenarında bulunan asıl Kürtün boşaltılmış, bundan önce de Uluköy'e Kürtün adı verilerek burası desteklenmiştir. Buraya ulaştığımızda ana yolun iki tarafındaki Uluköy/Kürtün'de pazar kurulmuştu ve civar köylerin ahalisi buraya inerek haftalık alış-verişlerini yapmaktaydılar. Kalabalık yüzünden ana yoldan güçlükle ilerleyerek, az ileride Özkürtün tabelasına rastladık ve buraya gelmeden aşağı dönerek Harşıt kenarına dik bir yokuştan inip eski, terkedilmiş Kürtün'ü gördük. Hemen hiçbir şey kalmamışcasına yıkılmış, metruk bir yığıntı durumunda bulunan kasabanın önceki durumu hakkında herhangi bir intiba edinemeden buradan ayrılıp tekrar üst yola tırmandık ve Özkürtün adlı ikinci bir küçük kasabaya geldik. Burası aşağıdaki eski kasabadan gelenlerce iskân edilmişti ve biraz gerideki Uluköy/Kürtün'e bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Zaten adının başındaki "Oz" sıfatı da bunu çok iyi anlatmaktadır ve bu iki birbirine yakın yerleşme yeri arasında aleni bir çekişme, rekabetin yaşandığı anlaşılmaktadır. Meseleyi fazla tahkik etmeden Torul'a doğru hareket ettik. Az sonra Trabzon'dan gelen yol ile buluştuk ve Torul'a girdik. Burası yine Harşıt'ın sağ kenarında yolun karşısında küçük, şirin bir kasabaydı. İçinde kısa bir tur atıp tarihî evlerini görerek tekrar ana yola çıktık ve Gümüşhane'ye doğru yöneldik. Bu küçük şehre gelmeden önce, dar vâdide başımızı yukarıya kaldırdığımızda tarihî Canca kalesini gördük. Buraya çıkmak isteyip kaleyi gösteren tabelanın yönelttiği tali yola saptıysak da burası bize bir müddet sonra geçit vermedi ve aklımız bu yalçın kayalıklar üzerinde bulunan Canca'da kalarak, geri dönüp Gümüşhane'ye girdik. Harşıt'a doğru inen yamaçlarda temerküz etmiş ana caddeleri dolaştık, her taraf kazılmıştı ve toz toprak içindeydi, bu yüzden fazla oyalanmadan geri dönmek üzere geldiğimiz yola doğru revane olduk. Bu arada daha önce dikkatimizi çekmeyen Suma köyünü gösteren tabelaya Ozkürtün ile Kürtün arasında rastladık. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi 1380'de savaşın vukua geldiği bu yerde tarihî bir kale mevcuttu. Fakat vakit geç olduğu için buraya gidemedik. Bu sırada hava günlük güneşlik iken Karadeniz'in kıyı sıra dağlarına doğru yakınlaştığımızda değişmeye, dağların başları bulutlanmaya başladı. Dağlar yağmur dolu bulutları engellemişler ve bütün nemlerini kendilerine çekmişlerdi. Nitekim biraz daha ileride yağmurla karşılaştık ve bu puslu havada Tirebolu'ya döndük.

Bu kısa günü birlik gezi, bölge tarihi çalışmaları için son derece gerekli olan saha araştırmasının ehemmiyetini bir kez daha ortaya koydu. Çepni Türkmenleri'nin 500 yıl önceki tarihî güzergâhlarını takip etmek ise ekibimize ayrı bir haz verdi.

KAYNAKLAR

P. Minas Bıjışkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası**,(trc. H. Andreasyan) İstanbul 1969, s.38-39; Faruk Sümer, **Tirebolu Tarihi**, İstanbul 1992; Anthony Brayer David Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, Washington 1985, s.138-144; B.K. Çağlar, "Ayın Sarı, Denizin Mavi, Fındığın Yeşil Selleri Arasında", **Şadırvan, XV** (8 Temmuz 1949), s.8. M. Bilgin, "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskân Hareketleri", **Giresun Tarihi Sempozyumu**, İstanbul 1997, s.105; A. Brayer, "Greeks and Turkmens the Pontic Exception", **Dumbarton Oaks Papers**, XXIX (1975), 113-151; F. M. Emecen, "XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dair Bazı Bilgiler", **Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi**, IV (1989), 157-166; F. M. Emecen, "Giresun", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, XIV, 78-84.

Batı Anadolu'da

Bağcılık ve Bağ Hastalıkları

MEHMET BAŞARAN

Meyveli ağaçların en eski vatanı olan Ege Bölgesi, diğer meyvelerin yanında üzüm yetiştirilmesinde de öndeydi. Hititlere ilişkin en eski eser ve mahkûkelerde, üzüm salkımlarını taşıyan insanlara sık sık rastlanılmakta, yüzyıllarca Batı Anadolu'nun zevk, mutluluk ve ticaret alanlarının değişmez ürünü olmaktaydı[1].

Batı Anadolu'da Beylerce, Germe, Çekirdeksiz, Parmaküzümü, Karaüzüm gibi çeşitli asma çeşitleri bulunmaktaydı. Örneğin, vaktiyle Tire ovası, dağ ve ova köyleri baştanbaşa bağ idi. Bu sahanın arasında 10-15 dekarlık boş sahaya rastlanmazdı. Bir asmadan 2-4 bağbozan sepeti arasında üzüm kesilmekte[2], 1844-1845 yıllarında Tire'de bağ sahiplerinin debbağ, papuşçu, çulha, beledici vb. meslek grublarında (677 kişi) %17.73 ile ırgad meslek grubunda olduğu, erbâb-ı ziraat sınıfında ise (93 kişi) %9.9 olduğu görülmektedir[3].

Avrupa'da da üzüm ve bundan sağlanan şarap önemli birer üründü. Fransa ve İtalya arasında yapılan 1888 tarihli ticaret anlaşmasının yürürlükten kalkması, Fransa'nın üzüm ithal olanaklarını büyük ölçüde kısıtlamıştır. Böylece Türkiye kuruüzüm piyasasında bir süre rakipsiz kalmıştır[4]. Fransa'da filoksera hastalığının başlaması ile birlikte, Fransa'nın üzüm ve şarap satışlarının dörtte bir oranına düştüğü görülmekteydi[5]. Çiftlikât-ı seniyye-i Cenab-ı Mülûkâne Müdür-ü Sânisi Kigork Torkomian filokseranın kaynağını Amerika olarak gösterir.

1856 yılında ortaya çıkan bu hastalık ile ilgili olarak "...Kendisi göz ile ancak müşahede olunabilen rakik ve dakik bir hayvancık olub (Şekil 2) asmanın harabiyete yüz tutmağa sebeb harcı bulunmadığı halde batınen bu hayvancığın taht-ı tesirinde üç dört sene zarfında asma harab olur. Filoksera Avrupa memaliki üzerine hücum ederek pek çok mazarrat ettiğinden işbu memalik ve ba-husus Fransa ulema ve tabiiyyun efkar ve gayretlerini bu hayvancığın mahv ve def'i çarelerini bulmağa hasretmişlerdir. Filoksera yirmi sene zarfında Fransa'nın...nefis bağlarını kamilen harap ve şarab hasılatının miktar-ı sülüsüne tenezzül etmiş ve... 8.300.000.000 litre şarap... 2.700.000.000 litreye vasıl olmuştur..."[6] demekteydi.

Bu oluşum da Batı Anadolu'nun siyah cins üzüm ve bundan üretilen şarabın önemli bir kaynak oluşturmasına neden olabilmekteydi. Böylece, Tire'de içerisinde olmak üzere

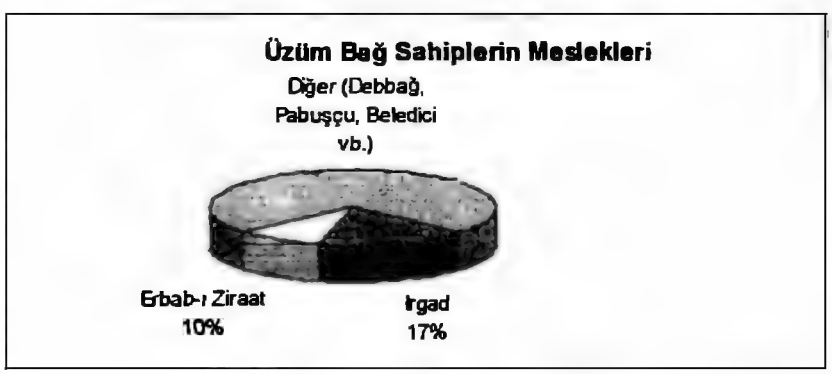

Dr. Mehmet Başaran, Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlk. ve İnk. Tar. Bölümü öğretim görevlisidir.

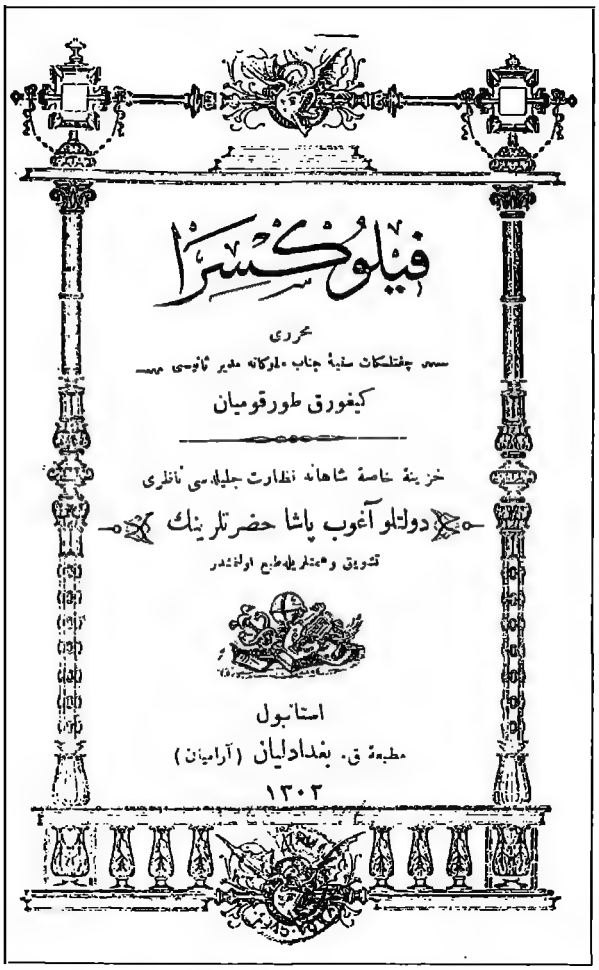
فیلوکسرا
محرری
چفتلکات سنیهٔ جناب ملوکانه مدیر ثانوسی
کیغورق طورقومیان
خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارت جلیله‌سی ناظری
دولتلو آغوب پاشا حضرتلرینك
تشویق و همتلریله طبع اولنمشدر
استانبول
مطبعهٔ ق. بغدادلیان (آرامیان)
۱۳۰۲

Şekil 1: *Çiftlikat-ı Seniyye Cenab-ı Mülûkâne Müdür-i Sanisi K. Torkomiyan'ın Yayınladığı* Filoksera *adlı Kitap.*

Bayındır, Aydın, Kuşadası, Foçateyn ve Çeşme kazalarında bağların gelişmesine ve artmasına neden olabilmiştir. Siyah üzümün kantarı 100 ve 150 kuruşa çıkmıştır.[7] Bu tarihlerde Tire halkı üzümden sağladığı gelir ile zenginleşmiş, Sarıcayusuf semtinde bulunan Hacı Mukaddes, Helvacıoğulları evleri ile eski konaklar, Kirazoğlu evleri, çarşıdaki demirkapaklı dükkanlar üzüm parasıyla yapılmıştır. 1883 tarihinden önce demiryolu hattının olmaması nedeniyle üzümlerin develerle Kuşadası'na gönderildiği bilinmektedir. Orada üzüm helvası yapılır ve kutular içerisinde Avrupa'ya gönderilmekteydi. Kocabıyık Merkezi, Hacıibrahimağa ve Uzunkuyu Meydanları üzüm çuvallarının toplandığı ve tartıldığı alanlardı. Aylarca üzüm çuvalları bu meydanları kaplardı. Her üründe olduğu gibi üzümden de para yerine öşür alınırdı. Aşar İdaresi depolarına üzüm doldurduğu gibi, ürünün çokluğu nedeniyle birlikte, Kocabıyık ve Hacıibrahimağa Konaklarını ve Tahtakale Hamamını kubbe hizasına kadar doldurmuştur.[8] Ancak bu zenginlik Fransa'nın bağlarını yenileştirmesi ile birlikte fiyatların 20 kuruşa kadar inmesine neden olmuştur.[9] Osmanlı Hükümeti, üzüm ihracatından alınan %1 oranındaki değere göre vergiyi kaldırdığı gibi ihracat değerinden % 8 kadar bir prim vermeyi vaad etmiştir. 1893 yılında İngilizler, Aydın Vilayetindeki bağların çoğunluğunu ele geçirirken, bağlarında Amerikan fidelerinden üretilen kütüklerin hepsinin ilaçlanmış ve aşılanmış olduğu bilinmekteydi.

Alman bağcılık şirketi Müller-Suppa'nın Almanya'dan getirdiği asma fidanlarının hastalıklı yani filokseralı olması[10] ile H.1303/M.1885-1886 yılından itibaren[11] yavaş yavaş gelişen bu hastalığın birdenbire yayılmasına neden olmuştur.[12] Filoksera, mildiyu ve sürekli yağan yağmur gibi doğal nedenlerden dolayı bağcılık alanında görülen bu gelişimin zaman içerisinde azaldığı anlaşılmaktadır.

Filokseranın, Fransa ile başlayan bulaşma unsuru K. Torkomiyan'ın da belirttiği gibi "...Amerika, İngiltere, İspanya, Portekiz, İtalya, Almanya, İsviçre, Hollanda, Rusya ve Yunanistan bağları dahi bu hayvancığın taht-ı tesirinde harab olmaktadır. Şu ana gelince...Memâlik-i Osmaniye bağları filokseradan muâf kalmış...Fakat maa't-teessüf filoksera Kadıköy, Kızıltoprak ve Erenköy civarındaki bağlara dahi sirayet etmiştir..."[13] derken , bu hastalık Batı Anadolu'da İzmir'in Kokluca köyünde başlayarak[14] 1894 yılında bütün bağları etkisi altına almış, üzüm kütükleri sökülmeye, bağlar yakılmaya başlanmıştır.[15] 1900-1902 tarihinde Tire'nin dağ köyü olan Akmescit köyünde filoksera haşeresi üzüm salkımlarını ve asmaları tahribe başlaması ile Tire Ovası bayat balık kokusunu andıran bir kokuya bürünmüş [16] ve 21.500 dönüm bağ bu hastalıktan etkilenmiştir.[17] Hatta bu hastalık sonucu bir dönüm bağ 100 altın iken 3 altın liraya düştüğü bilinmektedir.[18]

Böylece gelir yönünden fazla olan bununla birlikte emek de isteyen bağcılık, milyonlarca sayıda üreyen ve gözle görülebilen küçük böceklere yenilmeye başlamıştır. (Şekil 3-4-5)

Bu hastalıktan kurtulmak için "Sülfür dö Karbon" ve "Sulfo-karbonat dö Potasyum" kullanılmaya başlanılmıştır. Bunun yanında bağların kumlu arazilerde veya kışın su altında bulundurulması gibi çareler aranmıştır. Bunların da yeterli gelmemesi ile birlikte Amerikan asma çubuklarının dikilmesi ve sonradan da bunların üzerine yerli asma aşılama usulü getirilerek, ince ve sivri hortumlu filoksera böceklerinin, zayıf yerli asmaların köklerine yerleşerek, dal ve yapraklara suyun geçişini engellemesi önlenmeye çalışılmıştır. Çünkü, Amerikan asma çubuklarının kökleri sıkı ve serttir.[19] Bu gelişimi K. Torko-

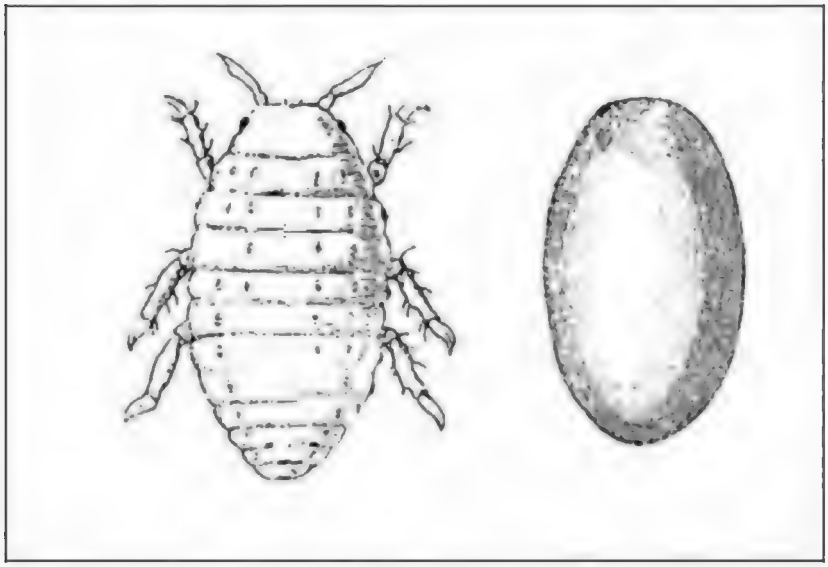

Şekil 2: *Yumurta ve Yumurtadan Doğan Sirke*

miyan şöyle anlatmaktadır. "...Amerikalılar vaktiyle kendi memâlikinde nefis şarap imâl etmek için Avrupadan Amerika'ya asma idhâl ve orada zer` etmekte idiler. Amerikalılar bu teşebbüslerine muvafık olamadılar, zira Avrupa asmaları Amerika'da daha hasılat vermek kabiliyetini ihrâz etmezden filokseranın taht-ı tesirinde harab olmakta idiler. Fakat diğer tarafdan Fransadan Amerika'ya giden tabiîyyûn Amerika'nın orman ve bağlarında kendi kendine husûle gelmiş asma kökleri üzerinde filoksera bulunduğu halde asla harap olmayup neşv ü nemâlarına devam etmekte olduklarına müşahede etmeleriyle beraber filokseranın birinci defa Fransa'ya duhûlüne sebeb olan Mösyö Laliment'in Amerika'dan getirmiş olduğu asmaların bu hurde-binî hayvancıkların hasarıtına mukavenet ettiklerini görmekte idiler. Bu hal Amerika asmalarının filokseraya mukavemet etmekte olduklarına bir delil-i tam olduğundan ve...halâs için aşı vasıtasıyla anları isti`mâl etmek efkârı..."[20] olundu diyerek Avrupa bağlarını kurtarmak için Amerikan asmaları ile aşılamak gerektiği üzerinde durmaktadır.

Bu işlemin yanında filoksera hastalığının getirmiş olduğu sorunlardan kurtulmak amacıyla devletin de bazı girişimler içerisinde olduğunu görmekteyiz. Filoksera kanunu çıkarılma yoluna gidilmiştir. Böylece bu hastalığın ortadan kaldırılması ve çevrelerine yayılması engellenmeye çalışılmıştır. 4 bölüm ve 22 maddeden oluşan filoksera kanunu, 1912 tarihinde tasdik edilerek liva, kaza ve nahiyelere 100 nüsha haline getirilerek dağıtılması yoluna gidilmiştir.[21] Ayrıca bu kanun, H.29 Rebiü'l-Ahir 330/M.17 Nisan 1912 tarihli Şura-yı Devlet kaynaklı bir belgeden de anlaşılacağı üzere nizamname şekline konulmuş, ivedilik ile üzerinde durularak Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilmesi hususları bildirilmekteydi.[22]

Filoksera nizamnamesi de 7 Bölüm ve 22 Madde'den oluşmaktaydı.

Birinci Bölüm; İrade Hakkında başlığını taşırken,

İkinci Bölüm; Filokseranın önlenebilmesi için hastalığın bulaşmadığı yerlere nakli yasal ve yasal olmayan eşyaya ilişkin bilgileri sunmaktadır.

Üçüncü Bölüm; Filoksera bulaşan bağlarda sahiplerin alacağı önlemler açıklanmakta,

Dördüncü Bölüm; Bağ ve bahçeleri sökülen kişilere tazminatın nasıl ve hangi konumda bulunanlara uygulanacağı anlatılırken,

Beşinci Bölüm; Amerikan asma çubuklarının dikilmesi ve bağcılık işlerinin gösterileceği okulların açılması başlığını taşımaktadır.

Altıncı Bölüm; Borç para verilmesi,

Yedinci Bölüm ise Kanunun uygulanışının takibine ilişkindir. (Şekil 6)

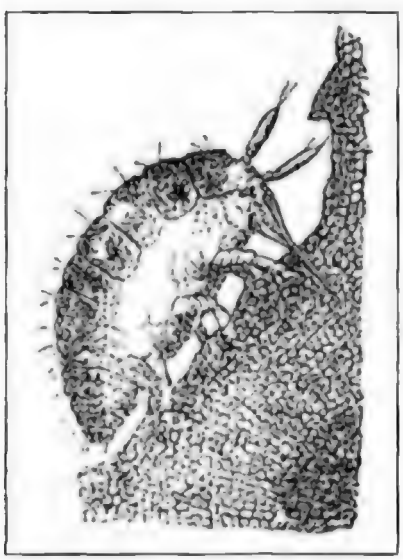

Şekil 3: *Hortumuyla Kökü Emen Kanatsız Filoksera*

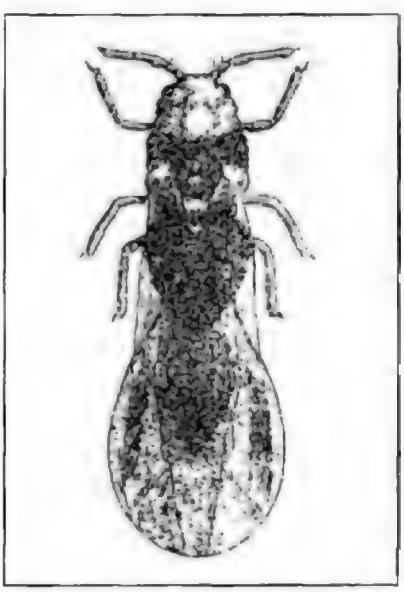

Şekil 4: *Kanatlı Filoksera*

Ayrıca, Aydın vilayeti içerisinde bu hastalığa uğrayan bağ sahiplerinin üzümlerin her kantarma karşılık ödenen paranın alınmaması amacıyla çeşitli iradeler yayınlanmıştır. Orman ve Maâdin kaynaklı bir yazıda "...Filoksera mesarıfı karşılığı olarak Aydın Vilayetinin siyah ve beyaz kuru üzümlerinin beher kantarından alınmakta olan yirmi paranın Fransa Hükümeti'nce gümrük resmine edilen zamdan dolayı üzümlerin fiatına tedennî etmesi hasebiyle bi'l-istizân şeref-sadır olan irade-i seniyye...geçen üçyüzdokuz senesi istifâsından sarf-ı nazar olunmuş ise de üzümlerin fiatı el-yevm hal-i tedennide bulunduğundan bahisle...salifü'z-zikr yirmi paranın bu sene dahi istifasından sarf-ı nazar edilmesi..."[23] denilmektedir. Bu maddi uygulamalarla bağcılığın tümüyle ortadan kalkmasını önlemek isteyen Osmanlı Hükümeti, yine bağcılıktan alınan her türlü verginin 10 yıl süreyle kaldırıldığını ve flokseranın tahrip ettiği her dönüm için bağ sahiplerine 10 lira tazminat verileceğini açıkladı. Bu iş için gerekli olan para kuru üzüm satışlarına kilo başına 1 para vergi koymakla sağlanacaktı.[24]

Bunların yanında üzüm bağlarının iyileştirilmesi suretiyle eski değerde ürünlerin yeniden alınması şeklinde çalışmalar da yapılmaktadır. Bunlardan biri de Amerikan asma çubuklarının getirilmesi ve bunların üzerine yerli üzümlerin aşılanması işlemidir. Bunun için bir fidanlık ve aşı mektebi açılması yoluna gidilmiştir. Zakaryan Efendi burada görevlendirilmiştir. "..bu sene nisanında İzmirce en ziyade makbûl ve revac-yâb olan çekirdeksiz ve rezaki ve Tire siyahi nev`leriyle telkih olan fidanlar..."[25] denilerek de aşılama yolu ile flokseranın önünün alınacağı düşünülmektedir.

Bu hastalıklar sonucu Ege Bölgesinde Aydın, Urla, Tire ve Salihli bağlarının büyük hasara uğradığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Nif ve Urla kazalarında bulunan bağların "yüzde seksenden ziyade mahv olduğu" anlaşılmaktadır.

Mildiyu ve yağmur gibi doğa koşulları nedeniyle doğan "...fakr ü zaruret..." nedeniyle "...ahali için medr-ı iştigal ve maişet olacak..." kurumların halkın yararlanmasına sunulması istenilmekteydi. Bunun için Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından verilen belgelerden halkın "...üzüm mahsûlünün bozulmasından ve yağmurların temadiyesi hasebiyle hububatın hasar-ı külliye uğramasından naşi...", "turuk ve maabir-i inşaat ve tamirat..."larına yerleştirilmesi istenilmekteydi. Yine Urla'da yaşayan halkın bağların bozulması nedeniyle "...orakçılık için Söke'ye ve Aydın Ovasına..." gittikleri ve buralarda da aynı sorunlarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır.

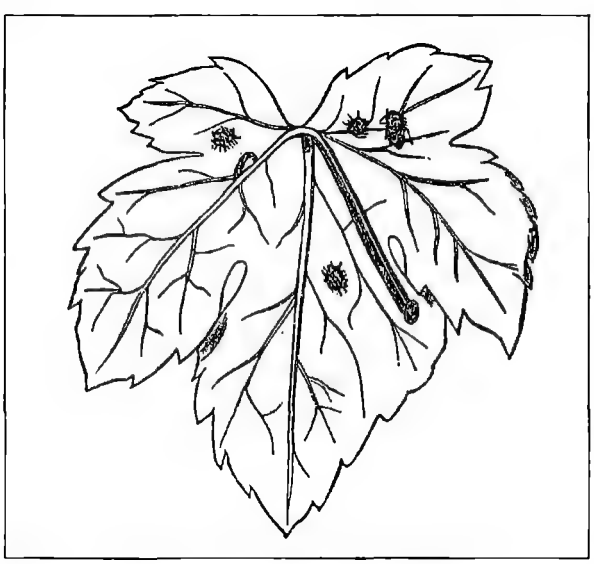

Şekil 5: *Asma Yaprağının Altında Görünen Filoksera Yavruları*

Bunun üzerine, Devren Alaşehir, Manisa ve Nif cihetlerine azimeti..."de gerçekleşmiştir. Ancak, "...o havali bağlarının da mezkur hastalıktan yüzde doksan nisbetinde hasara uğradıkları..." belirtilmekteydi. Bağların bozulmasının yanında, yukarıda da belittiğimiz gibi yağmur gibi doğal nedenlerden dolayı hububatın da zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Bu sorun ile ilgili olarak Salihli'de yayımlanan *Tenkid* adlı gazetede Ahmed Servet; "Felâket, Büyük Felâket" başlıklı yazısında, "yağmur hâlâ bardaktan boşanırcasına yağıyor!... bir vakit, arpalar henüz başaklanmış, kemale yaklaşm(ış)dı, geçen senelere nisbetle pek bol ve bereketli olan mahsuller... sarardı, bozuldu, kıymet yarıyarıya azaldı... İlk yağmurlardan sonra bağlarda (da) kuvvetli... hastalık göründü.Göktaşları, kireçler serpildi... atılan ilaçları yağmurlar bir tarafdan temizledi... pronosporos... gittikçe ilerliyordu..." demekteydi[26].

Üzüm üzerinde flokseranın getirdiği tahribat yanında örneğin; Tire kazasında âşar memurluğundan bildirilen bir yazıdan da iki seneden beri bağlara bulaşmış olan Mildiyu hastalığının 1902 yılında da etken olduğu anlaşılmaktaydı. Tire'nin batı taraflarında bulunan bağlarda bulaşma evresini genişleterek ilerlediği ve bunun için kükürt serpilerek önlem alınması ayrıca, göktaşı ve kireç eriyiğinin kullanılması istenmektedir[27]. "Pronospora Virtikula" denilen bir mantardan oluşan bu hastalık vaktinde sağaltıma gidilmediği zaman bütün bölgede bulunan bağların yok olmasına neden olabilmektedir. Hastalık, işaretini yapraklarda göstermektedir. Yapraklar üzerinde beyaz toz halinde lekeler görülmektedir. Bu lekeler yavaş yavaş bütün yaprakları sarar ve zamanla yapraklar dökülür. Üzüm salkımlarının bu yaprak dökü-

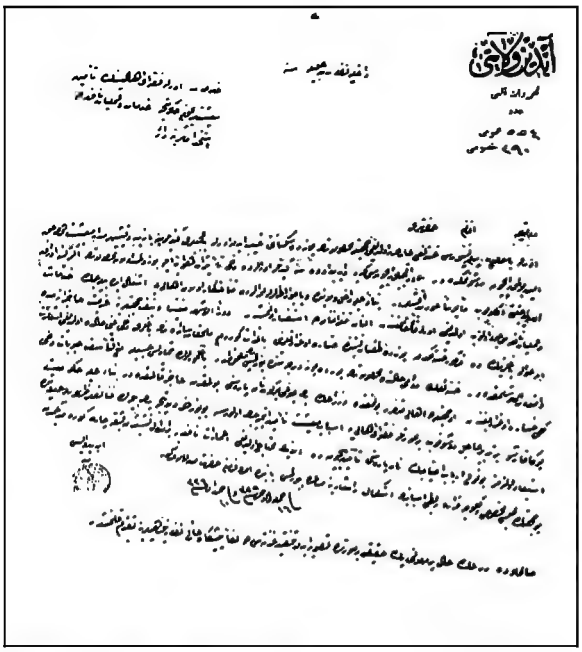

Şekil 6: *Filoksera Nizamnamesi (Meclis-i Mahsus İradeleri 1330 Ca (20)*

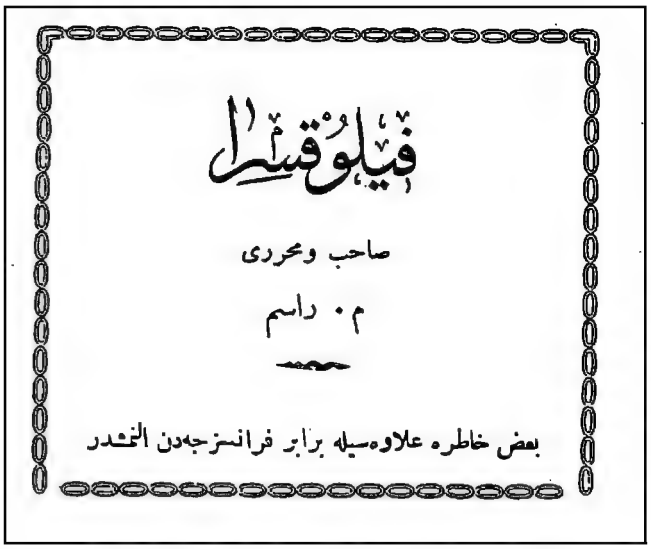

Şekil 8: *Bazı Hatıra İlavesiyle beraber Fransızca'dan alınan* Filoksera *adlı kitap*

Şekil 7: *Salihli'de yayınlanan* Tenkid *gazetesi.*

mü sonrası ortaya çıkması ile güneş ışınlarının çoğaldığını görmekteyiz. Bu da salkımların kavrulması ve dökülmesine neden olmaktadır. Eğer havalar kurak gidecek olursa mildiyu hastalığı gelişemez. Hastalık geçici bir süre için durur. Fakat havalar yeniden rutubetlendiği zaman pronospora mantarı yeniden etken olur. Yaprakların üzerindeki delikler büyümeye başlar. Mildiyu hastalığına yakalanan asmaları salkımların kavrulmasından ayırmak lazımdır. Kavrulmada salkımların güneşle temas eden tarafları bozulur. Ancak mildiyuda salkımın her tarafı bozulur. Milduyu kabarcık hastalığına da benzemektedir. Kabarcık hastalığına yakalanan asmalarda yaprakların üstünde kabarcıklar ortaya çıkar ve yapraklar buruşur. Mildiyuda ise yaprağın rengi değişir ve üzerinde beyaz tozlar oluşur. Bu hastalığa yakalanan asmaları tedavi için Bordo Bulamacı mahlulü kulanılır. Bordo eriyiği (Göztaşı-Kibritiyyet-i nuhâs*) ile (kibritiyyet-i haditkireç) karıştırılarak yapılır[28]. Bu hastalık için Lizol da kullanılmasına karşın, bu ilacın tesirinin yalnızca böceklere karşı olduğu belirtilmektedir[29]. Ayrıca, İtalya'da denenen bir başka sağaltım girişimi de deniz suyudur. Bu girişim Menemen ve Urla bağlarında uygulanmaya başlanmıştır.[30]

1905 yılında gerçekleşen dolu ve aşırı yağmur ile birlikte Suluirim, Alagöz Kuyu ve Patlıcan Çukuru diye adlandırılan yerlerde 2.000 dönümü geçecek şekilde bağlar harap olmuştur[31]. Bununla birlikte Tire içerisinde H. 1322/ M. 1904-1905 yılında 29.263 kuruş değerinde 36.437 kilo şarap üretilmiş ve 7.786 kuruş değerinde de 3.664 kilo a'râk (üzüm vesâireden çekilip elde edilen ispirto, rakı) üretilmiştir[32].

Aşılama usullerinin yanında hastalıklardan kurtulma amacıyla kükürt kullanıldığı bilinmektedir. 1897'den başlayarak, her yıl ortalama 300 sterlin değerinde kükürt ithal edildiği görülmektedir. Bunun dışında yapay gübre olarak 1912 yılında 124.428 kg. 1913 yılında da 91.760 kg. çeşitli kimyasal maddeler ithal edilmiştir. Bununla birlikte Batı Anadolu'da yaygın bir şekilde sülfürik asit ticareti bulunduğu ve ilkel de olsa süperfostfat üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır[33]

* Bakır sulfat

NOTLAR

1 **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu**, İzmir 1937, s. 63.

2 Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre İncelemeleri**, İzmir 1973, s. 64-65.

3 Bu veriler Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tire Temettuat Defterleri'nden elde edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Başaran, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire Kazası**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 1997, s. 188.

4 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara 1982, s. 93.

5 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi**, No:1, 23 Rebiü'l-Evvel 1325/23 Nisan 1323, s. 9-10.

6 K. Torkomiyan, **Filoksera**, İstanbul 1302, s. 7; Agob Zakaryan, **Filoksera**, 1313; M. Rasim, **Filoksera**, İstanbul, 1302.

7 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat...**, s. 9-10.

8 Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre...**, s. 65-66.

9 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat...**, s. 10.

10 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye...**, s. 93-94.

11 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat...**, s. 10

12 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye...**, s. 93-94.

13 K. Torkomiyan, **Filoksera**, s. 8-9.

14 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat...**, s. 10.

15 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye...**, s. 93-94.

16 Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre...**, s. 66-67.

17 Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat...**, s. 10.

18 Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre...**, s. 66-67.

19 **Osmanlı Ziraat ve Ticareti**, No: 36/8 Zi'l-Hicce 1325/30 Kanun-ı Evvel 1323.

20 K. Torkomiyan, **Filoksera**, s. 69-70.

21 **Anadolu**, 8 Kanun-ı Evvel 1330/28 Şubat 1912.

22 **Meclis-i Mahsus İradeleri** 1330 Ca (20).

23 **İrade Orman ve Maâdin** 1312 Ra 26/3.

24 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye...**, S. 94.

25 **İrade Hususi** 1310 Ra 4/9.

26 **DH. MUİ.** 108 2-10 1328 Ş (2).

27 **Ahenk**, No: 1730 29 Muharrem 1320/7 Mayıs 1902.

28 Halit Nafiz Edgüer, **Ege'de Bağcılık**, İzmir 1941, s. 7-8.

29 **Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi**, No: 3, 17 Rebiü'l-Ahir 1326, s. 29.

30 **Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi**, No: 12, 13 Temmuz 1324, s. 187-188.

31 **Ahenk**, No: 2725, 23 Haziran 1321/6 Temmuz 1905.

32 **1326 Yılı Aydın Salnamesi**, s. 349-350.

33 Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye...**, s. 93.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları:

İrade Hususi 1310 Ra 4/9

DH. MUİ. 108 2-10 1328 Ş (2)

İrade Orman ve Maâdin 1312 Ra 26/3

Meclis-i Mahsus İradeleri 1330 Ca (20)

b) Kitap, Dergi ve Gazete:

Agob Zakaryan, **Filoksera**, 1313.

Faik Tokluoğlu, **Tire Çevre İncelemeleri**, İzmir 1973.

Halit Nafiz Edgüer, **Ege'de Bağcılık**, İzmir 1941.

K. Torkomian, **Filoksera**, İstanbul, 1302.

M. Rasim, **Filoksera**, İstanbul, 1302.

Mehmet Başaran, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire Kazası**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Tezi.

Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara 1982.

Zakaryan, "Bağcılık", **Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi**, No: 1, 23 Rebiü'l-Evvel 1325/23 Nisan

1326 Yılı **Aydın Salnamesi**

Ahenk, No: 1730 29 Muharrem 1320/ 7 Mayıs 1902

Ahenk, No: 2725 23 Haziran/ 6 Temmuz 1905.

Anadolu, 8 Kanun-ı Evvel 1330/ 28 Şubat 1912

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, İzmir 1937.

Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi, No: 12, 13 Temmuz 1324, s. 187-188.

Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi, No: 3, 17 Rebiü'l-Ahir 1326, s. 29.

Osmanlı Ziraat ve Ticareti Dergisi, No: 36/8 Zi'l-Hicce 1325/ 30 Kanun-ı Evvel 1323.

İletişim'den

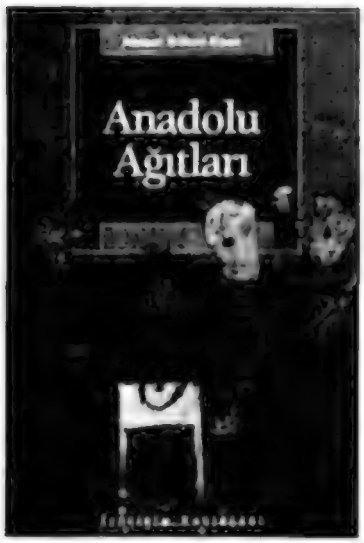

AHMET ŞÜKRÜ ESEN

Anadolu Ağıtları

Ağıtlar şaşırtıcı ölçüde gerçekçidir. Sadedir. Hayat nasılsa, ağıtlar da öyledir. Daha doğrusu, hayatın biriktirdiği dertler, sorunlar, çığlıklar nelerse, ağıtlardan yankılanan da onlardır... Türk halk edebiyatının en önemli araştırmacılarından Ahmet Şükrü Esen, yıllar önce bu yankıları, yani hayatın sesini yakalayabilmek için yollara düşmüştü. Köy köy, kasaba kasaba gezerek, gerektiğinde bir ağıt için cezaevlerine girerek... Anadolu Ağıtları, Anadolu Türküleri ve Anadolu Destanları'yla tamamlanacak üçleminin ilk kitabı.

"Kitap İhtiyaçtır"
İletişim Yayınları

DAĞITIM:
PİA. İstanbul Klodfarer Caddesi, Binbirdirek Sokak, İletişim Han 7/8-1, 34400 Cağaloğlu Tel. (212) 638 55 45 - 638 55 71 - 638 55 75 • Faks: (212) 517 71 57 - 58
PİA. Ankara Selanik Caddesi 72, 06640 Yenişehir Tel. (312) 417 78 35 • Faks: (312) 425 06 82
PİA. İzmir 859 Sokak, Saray İşhanı 1/8, 35250 Konak Tel. (232) 483 10 40 • Faks: (232) 484 46 65

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

SELÂHATTİN ADİL PAŞA'NIN ÇAY ZİYAFETİ

سید سعادتلو مدیر عمومیسی مظفر بك افندی

استانبول قوماندانی صلاح الدین عادل پاشا دول متفقه هیئت عسکریه‌سی شرفنه ۱۹ ایلول ۱۳۳۹ ده بکقوز پارقنده ویریله‌جك چای وداع ضیافته تشریفلرینی رجا ایله کندینی بختیار عد ایلر.

زمان — ٤,٣٠ دن ٧ صوکره — وسائط — ٤,٧٠ دن اعتباراً بکقوز - یکی کوی آره‌سنده استمبوط — ٣ صوکره‌ده سرکه‌جی اسکله‌سندن استمبوط.

Le Général Selaheddine Adil Pacha, prie

M. ..... d'honorer de sa présence le Garden Party qui sera donné au Parc de Beicos, le Mercredi 19 Septembre 1923.

Thé dansant
4 h. 30 - 7 h.

I. — Mouche entre Véni-Keuy - Beicos (à partir de 4 h.)
II. — Bateau spécial au débarcadère de Sirkédji à 3 h.

Prière de conserver la carte.
R. S. V. P.

SEMUH ADIL KOLEKSIYONU

Türkiye Millet Meclisi Hükümeti Askeri Temsilcisi İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa 2 Ekim 1923 günü İstanbul'u İşgal kuvvetlerinden teslim almış ve İstanbul'un işgaline son vermişti. Bu dostane devir teslimden evvel verilen karşılıklı davetlerden biri de Türkçe ve Fransızca basılmış davetiyesini yayınladığımız Selahattin Adil Paşa'nın Beykoz Kasrı Park'ında verdiği çay ziyafetidir.

Seyrüsefain Müdürü Umumisi Muzaffer Beyefendi,

İstanbul kumandanı selahattin Adil Paşa Müttefike Heyeti Askerisi şerefine 19 Eylül 1339 da Beykoz parkında verilecek çay veda ziyafetine teşriflerini rica ile kendini bahtiyar ad eyler.

Zaman-4.30'dan 7'ye-Vesait- 4'den itibaren Beykoz-Yeniköy arasında istimbot-3'de sirkeci iskelesinden istimbot.

Fransızca Davetiye

General Selaheddin Adil Paşa.....den beykoz parkında 19 Eylül 1923 çarşamba günü verilecek Garden Party'yi mevcutiyetiyle şereflendirmesini rica eder.

Danslı çay
saat: 4.30 - 7

I- İstimbot, Yeniköy ile Beykoz arası. (saat 4'den itibaren)

II- Hususi vapur, Sirkeci iskelesinden saat 3'de.

Kartın muhafaza edilmesi rica olunur
Lütfen Cevap Veriniz.

Not: Bu davetiye Selahattin Adil Paşa'nın ağabeyi, 8 Ağustos 1915'de batan Barbaros zırhlısının komutanı Albay Muzaffer Adil Bey'e gönderilmiştir.

KİTABİYAT

Yücel ve Kültür Reformu

ZEKİ ARIKAN

"UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Türkiye'de eğitim alanında büyük reformlar yapan, kırsal kesimde okumaz-yazmazlığa karşı koymak için Köy Enstitülerini kuran, Dünya klasiklerini Türkçeye çevirten, UNESCO kuruluş anlaşmasına ilk 20 ülke arasında bulunan Türkiye adına imza koyan ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu kurucusu şair-yazar, eski Milli Eğitim Bakanı merhum Hasan-Âli Yücel'in doğumunun 100. yıldönümü olan 1997'de anılmasını kararlaştırmış" ve bu karar UNESCO genel kurulunda kabul edilmiştir.

Bu karar doğrultusunda, içinde bulunduğumuz 1997 yılı içinde Hasan-Âli Yücel yurdun değişik yerlerinde çeşitli seminer, sempozyum ve konferanslarla anılmakta ve onunla ilgili yayınlar yapılmaktadır. Yıl sonuna kadar bu etkinliklerin daha da yoğunlaşacağını tahmin ediyor ve bu büyük insanımızı anlamaya ve anlatmaya yönelik çabaları yürekten destekliyoruz. Biz burada, Hasan-Âli Yücel'le ilgili olarak bugüne kadar yapılan yayınlardan biri üzerinde durmak istiyoruz. Bu çalışma Yücel'in yaşamını, kültür reformunu ve eserlerini derli toplu olarak ele alan Mustafa Çıkar'ın *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu* başlığını taşıyan araştırmasıdır. Bu çalışma aslında 1993 yılında Bamberg Otto-Friedrich Üniversitesi Türk Dili, Tarihi ve Kültürü kürsüsünde Prof. Klaus Kreiser'in danışmanlığında master tezi olarak hazırlanmış ve Almanca metni TC Kültür Bakanlığı'nın katkısıyla basılmıştır.[1] Tezin Türkçe çevirisi yazarı tarafından yapılmış ancak kimi düzeltmeler yanında bazı yeni ekler konmuştur.

Mustafa Çıkar tezini hazırlarken geniş bir kaynakçadan yola çıkmış, Yücel dönemiyle ilgili belli başlı yayınları ve araştırmaları taramıştır. Ancak araştırmanın bize göre en özgün yanı, Yücel'in arşivinden yararlanılmış olması ve onun kızı Canan Yücel Eronat'ın birçok konuda bilgisine başvurulmasıdır. Yücel'in kızı ve Yücel döneminin canlı bir tanığı olmanın ötesinde Eronat, titiz ve dikkatli bir Hasan-Âli Yücel araştırıcısıdır. Nitekim Eronat, Yücel'in pek çok eserinin gün ışığına çıkmasını sağlamış, babasının bütün makalelerinin bibliyografyasını hazırlamış ve ondan kalan arşivi düzenlemek için yıllarca süren yoğun bir çalışma içine girmiştir. Bu arşiv aile mektupları, aile ile ilgili belgeler dışında yakın tarihimizin fikir ve edebiyat dünyasının çok önemli kaynaklarını barındırmaktadır. Abdülhak Hamit'ten Ahmet Hamdi Tanpınar'a, Adnan Adıvar'a, Kilisli Rifat Bilge'ye ve daha nice ünlümüze ait mektuplar ve belgeler burada bulunmakta ve bu malzeme sözkonusu arşivin zenginliği hakkında bir fikir vermektedir. Bu malzeme içinde Mustafa Kemal'in 1319 (1903) tarihinde Selanik'te bastırdığı bir kartvizitin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu kartvizit, Mustafa Kemal'in o zaman ünlü bir edebiyatçımıza yazdığı mektuba iliştirilmiştir. Arşivin görsel malzeme ve ses bantları açısından da oldukça zengin olduğunu eklemekle yetiniyoruz. İşte böyle bir malzemeden yararlanmasını sağladığı için araştırıcı, eserini Canan Yücel Eronat'a sunmuştur.

Mustafa Çıkar

Hasan-Âli Yücel ve Kültür Reformu

Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997. 208 s. + 34 resim + 1 levha.

Kitap, Hasan-Âli Yücel'in çocukluğundan başlamak üzere yaşamını, öğrenim yıllarını, mesleki çalışmalarını, politikaya atılmasını bir bütünlük içinde vermekte, dönemin ko-

1 Mustafa Çıkar, **Hasan-Âli Yücel und die Türkische Kulturreform**, Veröffentlichung des Kultusministeriums / 1635, Pontes Verlag, Bonn, 1994, 120 s. + 44 resim + 1 levha.

şulları da gözden geçirilmektedir. Maarif vekilliğindeki çalışmalarına daha geniş bir yer verilmiştir (s.69-124). Yazarın da kabul ettiği gibi, Yücel'in bakanlığı yılları, her biri birer tez konusu olacak kadar büyük atılımlarla doludur. Ancak burada bunlar derli toplu bir biçimde ele alınmıştır. 28 Aralık 1938'de Celal Bayar hükümetinde Maarif Vekili olarak görev alan Yücel, bu görevini 5 Ağustos 1946'ya kadar sürdürmüştür. Maarif Vekâleti'nin sözkonusu yılda Milli Eğitim Bakanlığı'na dönüştüğünü belirtmek gerekir.

Yücel göreve başlar başlamaz yapılacak işleri geniş bir plan ve program içinde ele alır. Aralarında İhsan Sungu, İsmail Hakkı Tonguç, Rüştü Uzel, Cevat Dursunoğlu, Faik Reşit Unat gibi seçkinlerin bulunduğu deneyimli bir kadro oluşturur. İlk iş olarak On Yıllık Neşriyat Sergisi'ni açar ve Birinci Neşriyat Kongresi'ni toplar. Birinci Eğitim Şurası'nda bir eğitim planı hazırlanır. Dünya klasiklerinin sistemli bir biçimde dilimize çevrilmesi için Tercüme Bürosu kurulur. *Tercüme* dergisi çıkarılır, bunu *Tarih Vesikaları* dergisi izler. *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türkçeye uyarlanması çalışmaları başlar. İstanbul Kütüphanelerindeki yazmaların katalogları yayınlanır. Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z Zünun* adlı anıtsal eseri, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar*'ı, Pakalın'ın *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim* başlıklı araştırması, Jean Deny'nin *Türk Dili Grameri* ve daha nice özgün yapıt bakanlık tarafından basılır, yayınlanır. Devlet Konservatuvarı'nın, Köy Enstitüleri'nin kurulması, tiyatronun-operanın devlet hizmetleri kapsamına alınması, Türkçenin bir bilim olarak geliştirilmesi çabaları, ders kitaplarının standartlaştırılması, Mühendis Mektebi'nin Teknik Üniversite'ye dönüştürülmesi, Ankara Fen Fakültesi'nin ve İzmir Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nun açılması, müzelerimizin çağdaş ölçüler içinde düzenlenmesi, Üniversiteler Kanunu'nun çıkarılması ve daha nice olumlu girişimler Yücel'in bakanlık yıllarının ürünleridir. Bütün bunları yaparken Yücel, geniş görüşlü bir aydın, engin kültürlü bir insan olarak Türkiye'de hümanist bir düşün ve anlayışın kökleşmesine çalışmıştır.

Mustafa Çıkar, Yücel'i istifaya zorlayan koşulları inceledikten sonra onun hem şahsına hem de eserlerine yönelik yıpratıcı, saldırgan ve hakaret dolu bir kampanyanın başladığına işaret etmektedir. Hakaret, "komünistlik ve komünistleri koruma ve bir kısım vatandaşlara vur emri verme ve işkence yaptırma" töhmetlerinde toplanıyordu. Yücel bu ağır töhmetlerin altında kalmayacak ve yasal yollardan hakkını aramaya çalışacaktır. Uğur Mumcu'nun deyimiyle bu cadı kazanı içinde Yücel'in hakkını yargı önünde aramasından doğal ne olabilirdi? Bu yıl içinde yayınlanan ve o döneme büyük ışık tutan anılarında Niyazi Berkes, Hasan-Âli Yücel'e de oldukça önemli bir yer ayırmakta fakat onun yargıya başvurmuş olmasını gereksiz bulmaktadır.[2] Bu görüşe katılmaya olanak yoktur. Acaba Yücel'in bu karaçalmaları ve haksız saldırıları duymazlıktan mı gelmesi gerekiyordu? Hayır... O hakkını pek de elverişli olmayan koşullar içinde yargıda aradı ve "dâva"sını kazandı. Zaten kendisinden en küçük bir şüphesi olsaydı mahkemeye gitmeyi göze alabilir miydi? Fakat dâvanın seyrinin daha başlangıçta değişmesi, bu konuyu yazanların açık olmayan anlatımları, kamuoyunda kolay kolay düzeltilemeyen yanlış anlamalara yolaçmıştır. Çıkar'ın bütün bu gelişmeleri, dâva sonuçlarını açık ve seçik olarak ortaya koyduğunu görüyoruz.

Araştırmanın VII. bölümü Yücel'in 1950-1960 yılları arasındaki etkinliklerine ayrılmıştır. Uğradığı haksızlıklar karşısında Yücel, topluma küsüp köşesine çekilmedi. Sürekli olarak okudu, yazdı. Toplantılara katıldı. Yurtdışına geziler yaptı. Kültürel hareketleri yakından izledi. Gençliğinde başladığı ve uzun yıllar devam ettirdiği gazeteciliğini bu kez *Cumhuriyet*'te sürdürdü. Bu yazılarında geniş ölçüde *Hürriyet* kavramına ağırlık verdi. Nitekim üç büyük cilt halinde derlenen gazete yazılarından oluşan kitabın birine *Hürriyete Doğru* (İstanbul, 1955), diğer ikisine de *Hürriyet Gene Hürriyet* (Ankara, 1960-1966) başlıklarını koydu. Bu arada Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın başına getirildi. Aralarında kendi eserlerinin de bulunduğu pek çok kitabı ulusal kitaplığımıza kazandırdı.

Yücel 27 Mayıs'ı "Hürriyetin zaferi" olarak alkışladı. Bu arada Milli Eğitim Komisyonu'nda görev aldı. Birçok yerde Yücel'in Kurucu Meclis üyeliğine seçildiği yazılıyorsa da bu doğru değildir. Rönesans ve Hümanizma konulu bir seminerin hazırlıklarını yaptığı bir sırada, 26 Şubat 1961'de Prof. Tevfik Sağlam'ın evinde bir yürek vurgunu sonucu yaşama gözlerini yumdu.

Mustafa Çıkar, Yücel'in ölümünden sonra onunla ilgili gelişmeleri özetlemekte, çalışmasının sonunda onun eserlerinin ayrıntılı bir dökümünü yapmaktadır. Bir yandan dostları onun anısını yaşatırken diğer yandan aleyhindeki kampanya hızını yitirmiş olmakla birlikte devam etti. Kurucusu olduğu *Türk (İnönü) Ansiklopedisi*, Y maddesinde Yücel adına dahi yer vermedi. Adına anma toplantıları yapılması, ödüller verilmesi şüphesiz onun uğradığı haksızlıkları bir dereceye kadar hafifletmiştir. En olumlu gelişmelerden biri de yukarıda değindiğimiz gibi UNESCO'nun 1997'yi Hasan-Âli Yücel yılı ilan etmesidir. Bu yıl içindeki etkinliklerle Yücel, yakın tarihimizde hak ettiği seçkin yeri alacaktır. Çıkar'ın çalışmasını bu bağlamda önemli bir katkı olarak değerlendiriyoruz.

2 Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar** (Yayına hazırlayan: Ruşen Sezer), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.